

सकाशादुक्तः कारणाद्वाचोमुद्रिताः वर्णनसामर्थ्यायोगात् आकाशानंत्यत्वात् त्वद्यशसौप्यानंत्यमुक्तम् ८४ कृत्वेति हेरघुपते दिशएवयोषितस्तासांचंदे
सूच्यं राममेवोलूरवलंकृत्वास्वर्गं गेवमुसलं तेनत्वत्कीर्त्तयः शालयइवकलमाइवकंडितानिस्तुषीकृतास्तासांकीर्त्तानामसौतुषारशिरवरी हिमवान् राशिर
तारागणस्तत्कणाः यथातंडुलकणाभवंतिनद्वत् प्रोद्यंश्वासौपूर्णस्रधांशश्च तस्यबिंबस्ययामसृणानिबिडाज्योत्स्नास्ताएवतत्पांसवः धूलीस्था

नंतिस्वद्योतद्युतिमातनोतिसविताजीर्णोर्णनाभालयच्छायाभाश्रयतेशशीमशकतामायांतितारादयः इत्यं वर्णयतो नभस्त
म वयशोयातंस्मृतेर्गोचरं यच्चास्मिन् भमरायतेरघुपतेवाचस्ततोमुद्रिताः ८४ कृत्वामेरुमुलूरवलंरघुपतेचंदेनदिग्योषितां
सा स्वर्गंगामुसलेनशालयइवत्वत्कीर्त्तयः कंडिताः तासांराशिरसौतुषारशिरवरी तारागणस्तत्कणाः प्रोद्यत्पूर्णस्रधांश-
काच बिंबमसृणज्योत्स्नाश्चतत्पांसवः ८५ समुद्रतौयत्समकालमेवयशः प्रतापौतवपुष्पवंतौ रामारिचापश्चमदश्चशो-
प्यसंस्त्वत्त्वद्वतीर्थं तदनिष्टशांत्यै ८६

नीयाः ८५ अथांगदोरामबाहुप्रशस्तिमनुवर्णयति समुद्रताविति हेराम यद्यस्मात् समकाल
वरावणस्ययशः प्रतापावेवपुष्पवंतौसूर्याचंद्रमसौतवतुष्यंसंप्रदानेषष्ठी समुद्रतौसम्यगुदितौ एकयोक्त्यापुष्पवंतौदिवाकरनिशाकरा
गणनस्तत्प्राप्ताः रावणस्यचापोधनुरेवशेषः शिवः मदोगर्वापिशेषोनंतः एतावपिसमकालमेवसमुद्रतौद्वितीयचकारात् पुनः शेषग्रह

ननपत्तिरानथमुक्तम् ८० लक्ष्मीति अयं व्यञ्जकः अनेन कीर्तितैरगाभित्वमुक्तम् ८१ रामेति हेरामत्वद्भुजयोर्दिंडिमाया डमत्कारेण शब्देन रा-
जयीति घोषणं दिंडिमास एव डमत्कारो धमनशब्दः तद्युक्तश्चासौ प्रतापानलज्वालाभिर्जर्जरा विदलीकृताया कीर्तिरेव पारदघटी सावि-
ता खंडीकृता अमीतस्याः बिंदवः जाता इति शेषः केसी भोगीन्द्रा इत्यादयः हिमगिरयः पांचजन्यः शंखः करकः शेषनागः शेषेपिकरकः पुमानि

रामराम महावीरकेवयं गुणवर्णने यत्कीर्तिकामिनी भालेकस्तूरीतिलकं नभः ८० लक्ष्मीस्तिष्ठति ते गोहे वाचि भातिस-
रस्वती कीर्तिः किंकुपितारामयेन देशांतरंगता ८१ रामत्वद्भुजदंडं दिंडिमडमत्कारप्रतापानलज्वालाजर्जरकीर्तिं
पारदघटीविस्फोटिता बिंदवः भोगीन्द्राः कतितारकाः कतिकतिक्षोराब्धयः कत्यपि भालेयाचलपांचजन्यकरकाः कर्पूर-
कुंदेदवः ८२ अत्युक्तो यदि न प्रकुप्यसि मृषावादनचेन्मन्यसे तद्भूमोद्भुतकीर्तनेन रसिना केषां न कंडूयते रामत्वत्तरु-
प्रतापदहनज्वालावलीशोषिताः सर्वे वारिधयस्तत्तोरिपुवधूनेत्रां बुभिः पूरिताः ८३

शेषे ८२ ८३ स्वद्योतेति हेरघुपते इत्यमुक्तरीत्या तव यशो वर्णयतः मम न भ इत्यर्थे चकारः इति स्मृतेर्गोचरं स्मरणगोचरमभूदिति इति किं-
न्नभसि सचितारवद्योतदीप्तिमातनोति शशीजीर्णमर्कटिकागेहप्रभामाश्रयति तारादयो मशकतामायातितच्च नभः शम्भेन वयशसि श्रमवदाचर

सकाशात् पृथ्वी आक्रोशं त्योराक्षस्योराक्षसस्त्रियोयस्यतन् भिल्लिरक्षः स्त्रियामपीति चरकः भ्रमंतो द्वीपिनो व्याघ्रायस्यतन् द्वीपीना व्याघ्रगृध्रयोरिति हे
 सृक्व्यं राम रावणबलमुद्दिश्यत द्विजयिनो रामस्य बलमुद्दिशति सैन्येति वृत्रद्रुहो महेंद्रस्य सावाहिनी सासेनाज्ञानविकारिणो ज्ञाने रामादात्मनि धनज्ञाने
 रा क्रियमाणस्य रावणस्य भ्रजयुगं दृष्ट्वा पटं आत्मविस्तारं शैत्यं औष्ण्याभावं आनयत्वा पयामास पट्चविस्तारे साकायस्यां इंद्रसेनायां र
 नंतं मयूरवाः शिशिराजानाः सैन्यरेणु बहुत्वाच्छादकतया धर्माभावाच्छिशिरत्वम् पुनः पाश्चात्यैव रावणादिभिस्तावकं भ्रजयुगं दृष्टं तेषां त्वद्भुजेन

म शैत्यं ज्ञानविकारिणो न हि भवेद्वृत्रद्रुहो वाहिनी ये ह स्वारणालं पटं भ्रजयुगं दृष्टं पुनस्तावकं यस्याश्चित्यबलं स्थलीकृत-
 सा सरिन्नाथः प्लवंगेश्वरैः क्रान्तो भूरिभयेन यत्र शिशिरा यस्यां मयूरवारवैः ८८ रामः प्रस्थाप्य तां वानरवीरसेना तत्का
 काच लयोग्याभरणप्रदानैः भ्रनक्ति राज्यं निजबन्धुवर्गैः समं ससीतः सहलक्ष्मणश्च ८९

भये इति भयन् भवेन्न किंतु भवेदेव क-
 रं प्रवृत्तं भ्रातृ समी कीदृशं भ्रजयुगम् अरणं भीतशरणं लातीति अरणलं भीता भयदमिति किं भ्रजयुगमित्यपेक्षायामाह प्लवंगेश्वरैः स्रग्धीवादिभिः
 गणैः भ्रजयुगस्य बलमाश्चित्यस्थलीकृतश्चासौ सरितां नाथश्च भूरियथास्यात्तथा क्रान्तः आक्रान्तः गतो वा उत्तीर्ण इत्यर्थः क्रमुयादविक्षेपे इंद्रजयी राव
 नश्च नष्ट इति भावः ८८ प्रेति भ्रनक्ति अभोजीन् भूते वर्तमानता ८९

शिवाः शेषा इति शाश्वतः सूर्याचंद्रमसौ रुद्रानंतौ च एकत्र स्थिताः प्रलयमेव कुर्वन्ति तदनिष्टशांत्येतेभ्यश्चतुर्भ्योऽपि अनिष्टस्तस्य शांत्येत्यत्र स्व
जातं त्वत्स्वद्वमाश्रित्य सर्वे नष्टा इति भावः प्रतापमदचापस्तु शरीरपर्यंता एव तद्व्यतिरेकेण यशसः स्थिति रस्ति तदपि सीतापहरणान्नष्टं
पष्टमेव यत्समकालमेव तुभ्यं रावणः यशः प्रतापो समुद्रतौ अरिचापो मदश्च समुद्रतौ तेभ्यो यदनिष्टं तच्छांत्येत्यत्र स्वद्वतीर्थमेव शेषः समर्थो जा-
नाशोऽप्यवशिष्यत इति शेषः ८६ किंचिदिति किंचित्तुच्छायाकोपकला तस्या विलासस्य यो विभवस्तेन व्यावल्गा विगतमावल्गानं यस्याः सामू

किंचित्कोपकला विलासविभवव्यावल्गमूर्त्तेभ्यो विक्षेपादकरो निशाचरबलं प्रत्यर्थिनां यत्पुरः क्रंदत्फेरु रटत्फेरु
विघटद्दारुस्फुटद्गुग्गुलु प्रकीडत्कपिनिः श्वसत्फणिरटद्द्विह्नी फ्रमद्दीपिच ८७ ७ ७

यत्तत्संबुद्धौ हेतुच्छकोपविलासागाधरामतवभ्रजः प्रत्यर्थिनां रावणेन्द्रजिदादीनां विक्षेपात् हननात् निशाचरबलं रक्षः सैन्यं यदिति प्रसिद्धं न-
प्रकरोत् कथं तदाह क्रंदंतः फेरवः शिवाः यस्मै तदकरोत् फेरुः शिवाः सृगालस्त्रीति विश्वः सप्तविशेषणैः सैन्यं विशिनष्टि रंतः कफेरवो यस्मै
कैकः कफेरुर्वज्रांग इति विश्वः पुनः किंभूतम् विघटंति भज्यमानानि दारूणि येन तत् तत्पातेन वृक्षपातप्रसंगात् स्फुटन् धूषितो गुग्गुलुः यत्र
रोग्रहणात् देवीनां महोत्सवे गुग्गुलुधूपः प्रकीडिताः कपयो येन तत् इदं कस्य इदं कस्येति शिरश्चालनं कीडनं विश्वसन्नतिभारेण फणी शेषो येन

सकाशात् ^{गङ्गा} येन सजलांतस्तंभः हिमवान् विंदिर्बद्विस्तंभः गिरिशोरुद्रः सरवातदधिष्ठातादेवः गृहदीर्घिकातदंतरालकुंडः चंद्रः चंद्रोपलोपिदर्पणः तदंतर्ग
^{सूच्य} चंद्रोपलेतिजात्येकत्वम् दर्पणेग्रावमुकुरावितिधनंजयः नवपूर्तकंजलयुक्तरवानितदेशः नव्यपानीययोर्नवइतिविश्वः पूर्तकंजलरवानितमि-
^{रा} शेषदीप्तयः सेतुरेतस्यनास्त्येवानंतत्वात् ७८ क्रांत्वेति हेरावणहंतः त्वत्कीर्तिरेवहंसी भूवलयंक्रांत्वाभ्रांत्वा अत्रास्मपूर्यभावात् ब्रह्मलोकं

यनंदि ^{गङ्गा} कलासोनिलयस्तुषारशिरवरीविंदिर्गिरिशः सरवास्वर्गंगागृहदीर्घिकाहिमरुचिश्चंद्रोपलोदर्पणः क्षीराब्धिर्नवपूर्तकं
^{मान} किमपरंशेषस्तुषारत्विषोद्यस्यास्यादिहराघवक्षितिपतेर्कात्तेस्तटाकस्तव ७८ क्रांत्वाभूवलयंदशास्यदमनत्वत्की-
^स र्तिहंसीगतासापिब्रह्ममरालसंगमवशात्तत्रैवगर्भिण्यभूत् यात्वाव्योमतरंगिणीपरिसरेकुंदावदातंतया मुक्तंभाति
^{कुरा} विशांकुरंततमिदंशीतद्युतेर्मंडलम् ७९

गता ब्रह्मलोकमिति वक्ष्यमाणार्थावगमाद्ब्रह्मते सापितत्रयात्वागत्वाब्रह्मणोयोमरालो
^{संगमवशाद्गर्भिण्यभूत्} तथाकीर्तिहंस्यागंगासमीपेशीतद्युतेर्मंडलं मुक्तंजनितंतदेतद्भाति किंभूतंमंडलंकुंदवदवदातमुज्ज्वलम् पुनःकिंभू
^{कुरं} विशाः कमलनालतंतवः अंकुरानालस्थानीयायस्यतत् तंतंविशालं यद्वा विशांप्रजानांकुरआनंदोयस्मात्तत् लोकाह्लादकमिति कुरआ
^{गण} नालातिविश्वः एतेनैतद्गणितंगर्भमोचनोदकं गंगाकुंदाः जन्मकर्माणि विशांकुरं नालश्चंद्रः पुत्रइति सर्वेकीर्तिरेवोत्पन्ना इति ध्वनिः ७९

एनरामंमथुरावतारेरुष्णरूपिणंवात्येवदाशः व्याधरूपधारी कैवर्त्तेदाशधीवराचित्यमरः इतिवाणींश्रुत्वारघुनंदनस्यतथावानराणांच
 यास्यात्तथाऽजलिपुटमवलोक्यरणान्निवृत्तइति ७५ अकर्णमिति एतेनगुणानां मनोहारित्वमुक्तम् कंपोत्रसात्विकः यद्यपिशेषशिरः कंप
 मयमेवनश्यति तथापितदुपरिस्थानांहविर्देयाभावाद्ब्रह्मांडभंगउक्तः ७६ कूर्मइति दीपिकादीपकेनात्रप्रतापवर्णनंस्त्वबोधमेव अंगयष्टिर्दीपिका
 आकाशे आकाशवाण्यभवदेवमहोसवालीदाशोहनिष्यतिपुनर्मथुरावतारे श्रुत्वाविलोक्यरघुनंदनवानराणांकारुण्यमंज
 लिपुटसरणान्निवृत्तः ७५ अंगदः पितृवधप्रतीकारोभविष्यतीतिसानंदंकोपमपहायशांतिमेत्यरामंस्तौति देव अकर्णमक-
 रोच्छेषंविधिर्ब्रह्मांडभंगधीः गुणानाकर्ण्यरामस्यशिरःकंपभयादिव ७६ हनुमान् कूर्मः पादोंगयष्टिर्भुजगपतिरसौ-
 भाजनंभूतधात्रीतेलापूराःसमुद्राःकनकगिरिरयंवृत्तवर्त्तिप्ररोहः अर्चिश्चंडांशरौचिर्गगनेमलिनिमाकज्जलदह्यमानाशश्रु
 णीपतंगाज्ज्वलतिरघुपतेत्यत्प्रतापप्रदीपः ७७

कैलासेति हेक्षितपतेराधव तस्यास्तवकीर्त्तेस्तटाकः आनंत्यमस्ति तटाकोनंततायांनातडागेपिभृशाधमेइतिधरणिः कस्याः यस्याः कैलासोनि
 यानंतुषारशिरवरीहिमवान् विंदिः उपवेशस्थानं विंदिस्तंभोपवेशनावितिविश्वः हिमरुचिश्चंद्रोपलः चंद्रकांतपाषाणश्चदर्पणोमुकुरः पूर्तकंतटाकः
 तः शेषत्विषोंगदीप्तयः शेषशब्दादन्योप्यर्थः यस्यस्यादितिपाठे तवकीर्त्तेस्तटाकः तडागः स्यात् अस्तुयस्यतडागस्यकैलासोनिलयः नितरां-

सकाशादुत्तरामेति यद्यद्वैत्यादिकं यत इति यदित्रैलोक्यनाथोसिनथापिगुरोर्वालिनः वचःचैरनत्याज्यं चैरंवाचोवचोनित्यमिति विश्वः ७२ पश्येति

अंक

१४

गामरामःसहसीतयास्वांपुरीमयोध्यांसहवानरेन्द्रैः प्रत्यागतैस्तेभिरतदिभिश्चराज्येभिषिक्तो मुनिभिश्चिराय ७०
 इत्येतैकांहरशेखरप्रणयिनीपीनभानोः कलांदिक्पालावलिमौलिभूषणमणीनृगृहीतसर्वानपि तैःकांचीरचिताचि-
 यनंतियबहुशः श्रोणीतटेजानकीगायतीनिजमंजुसिंजितगिरात्वद्विक्रमाडंबरम् ७१ अंगदः अकस्माद्वा नरभटेभ्यः समु-
 त्पत्यपितृहंतारमवलोक्य क्रोधन्नाटयति दोस्तंभास्फालकेलिमभिनीय रामचंद्रत्वयादिष्टंयद्यत्तत्तन्मयाकृतम् यत-
 सा स्त्रैलोक्यनाथोसिनचत्याज्यंगुरोर्वचः ७२ पश्य श्रीरामचंद्रत्वदभिमतमहोलक्ष्मणेनापि पूर्णैतूर्णैरंगावतारे वतरतु स भवानाह
 कृतोयेन तातः स्रुयीवेणांजनेयप्रमुखभटचमूचक्रवालेन सार्द्धं त्वामेकेनांगदोहं पितृनिधनमनुस्मृत्य मभ्यामिदोष्णा ७३ शु-
 क्यरांगदस्य महतीं समरप्रतिज्ञां तेषु क्षभः कपिचमूपतयः सरामाः सौमित्रिरप्यनपराधिनमाहतं मत्वा कृतांजलिपुटः पुरतो
 त्राव ७४

रुद्र

गण

त्वदभिमतं त्वयानुमानितं सैन्यं स भवानपिरंगावतारे अवतरतु येन त्वया तातोहतः पितृनिधनं नाशं अनुस्मृत्य एकेन दोष्णा स्रुयीवा-
 मि ७३ श्रुत्वेति सकरुणः रामः लक्ष्मणोपितं बालिनं निरपराधिनमाहतं मत्वा पुरतो गदाग्रे कृतांजलिपुटो बभूव ७४

१७

मपांभर्त्तासमुद्रः हारावल्याः वलयस्थचलक्ष्मीं वितनुते विस्तारयति अत्र हेतुमाह दूरादापतितुं शीलं येषां एवं भूतानि त्रिदशायुवतीनां नेत्राणि
लाशात्फलभांस्करवेन लब्धुं योग्यां अयमर्थः यदा मंडली कृतश्रेणी भूतदेवस्त्रियः केनापि कौतुकेन एनं पश्यति तदा स्त्रीपंक्तिरेव हारावलीत
यः वलयानितदंतः पाति मंडलानि यदैतां लक्ष्मीं वितनुते तदास्य सेतुर्महानाटक इव महानृत्यमिव भवति सेतो हेतुमाह माणिक्याश्च स्फटि
कनकप्राचाणश्च तद्युक्तैः शिखरैः अशून्यात्मानिर्मितशरीरः माणिक्यादिषु देवस्त्री प्रतिविंबादोपवत्त्वेन नृत्यमिव दृश्यत इति भावः महानाटकोपि

यदा दूरापाति त्रिदशायुवतीनेत्रफलभांमपांभर्त्ता हारावलि वलयलक्ष्मीं वितनुते तदायं माणिक्य
स्फटिककनकप्रावशिखरैरशून्यात्मासेतुर्विभवति महानाटक इव ६९

वति महानाटकः हारेण वलयेन चलक्ष्मीं वितनुते बह्वङ्गनाबद्धबाहुप्रेक्षणं हारकोमतः तदंतरालपंक्तिस्थविक्रियावलयं भवदिति संगीतमुक्ताव
दापातीत्यादि पूर्ववत् पुनः किं भूतो नाटकः माणिक्यंयः स्मृते भावः कदाक्षैः स्फटिकोमतः अंगहारत्वसंजातो हेमजन्मा चतुर्विध इत्यपि सं
गतेषां प्रावाः अभिनयनानितेषां शिखरैराधिक्यैः अशून्यात्मा पूर्णः प्रावोभिनयनं हार इति धनंजयः पुनः किं भूतः सेतुः तत्प्रमाणबद्धः क इव
नर्त्तेव एव मुभयधा वर्णनीयं मयैव व्याख्यातं अन्यदप्युक्तमप्रसन्नैः ६९

सकाशादुपा

सृक्वयाम

रा

रा

रा

रा

रा

रा

रा

रा

रा

रा

रा

रा

रा

रा

स्वयंपृष्ठेरामेपरंविस्मितेसति व्यावृत्तंसमुद्रदर्शनान्निवर्तितंमुखमेवचंद्रोयस्याःसा ६७ रामोब्धिंदर्शयति स्नात्वेति तेसेतुशैलाःसमु
 रायःपुरस्तादृश्यंते किंभूताः निशिज्वलद्भिः ओषधीनांनिवहैः तदंभस्थिताः समुद्रजलस्थाधिनः कपीनांशिविराः अवमोचनास्तान्
 मुंशीलंयेषांतेकेयेविन्यस्ताः सेतुबंधनार्थं कीदृशाःदरिभिः जलधिंस्नात्वापीत्वानिर्झराः प्रस्रवणान्पूरयंतः आपोस्त्रीनिर्झराद्वयो

मुखदर्शनक्षब्धजलधिकल्लोलैराच्छादितस्यसेतोः प्रकटनायमुखव्यावृत्तिरितिभावः स्ना
 त्वापीत्वादरीभिर्जलधिमथचिरादृष्टमैनाकबंधुप्रीतिप्रौढाश्चपूरद्विगुणमहिमभिर्निर्झरैः पूर
 यंतः येविन्यस्ताःपुरस्तान्निशिनिशिनिवहैरौषधीनांज्वलद्भिस्तेदृश्यंतेतदंभस्थितकपिशि-
 विरस्मारिणःसेतुशैलाः ६८

कीदृशीभिर्दरीभिः चिरादृष्टोयः मैनाकएवबंधुस्तस्मिन्याप्रीतिस्तथाप्रौढाये अश्रवस्तेर्द्विगुणोमहिमायासांताः यद्वा दरिभिर्जल-
 योज्यम् पूरणेहेतुः चिरादृष्टेति किंभूताः सेतुशैलाः निर्झराः प्रस्रविणः ६८ ६९ ७० ७१ ७२

कृतिश्चावधनरावणमयमाह हंतीति हंतिप्रहरतीतिज्वलितः कृशोल्पतरः कपिरितिश्रुत्या व्रीडयावनम्याननयस्य वाहिनीपतिःसमुद्रः तटि
 सधुरितिहलायुधः सर्वस्वबोधम् ६१ हनूमदुपकृतिमुक्तास्त्रीवोपकृतिकथयन्मात्मनः कृतज्ञतामाविष्करोति निवासेतिकान्तारे अतिदुर्गमे ए
 ननसंगमोपिनिरस्तः तद्वियोगमनोज्ञथायासः पलफुजांमांसाशिनांधुरीणः अनेनमनुष्यमक्ष्यत्वमुक्तम् सचरिपुःपुनः अकूपारंपारेसमुद्रं
 हंतीतिज्वलितः कृशः कपिरपिव्रीडावनम्याननोलीलालंधितवाहिनीपतिरितिश्लाघाचलत्कंधरः रामस्यायमितीर्ष्याक-
 लुषितः पश्यन्प्रियेत्वत्कृतेविक्रामत्यनिलात्मजेदशमुखःकांकामवस्थांगतः ६१ जानकीसविस्मयंभोप्राणनाथ तथा
 विधाहनांतात्कथमिहागतः रामःसहर्षेप्रियेजानकि निवासःकांतारेप्रियजनवियोगाधिरधिकोधनुर्मन्त्रिणांरिपुरपिधुरीणः
 लभुजाम् अकूपारंपारेवसतिचसकात्रप्रतिकृतिर्नमित्रंस्त्रीवोयदितद्विद्यतीराधवकथा ६२ अत्रान्तरेचंद्रोदयःबभूव रा
 दोवेपश्य पश्योदेतिवियोगिनोदिनमणिःशृंगारदीक्षामणिः प्रोढानंगफुल्लजंगमस्तकमणिश्चंडीशचूडामणिः तारामो-
 ककहारनायकमणिःकंदर्पसीमंतिनीकांचीमध्यमणिश्चकोरतरुणिश्चिंतामणिश्चंद्रमाः ६३ पारेवसति एतन्निपातः अब्रैताह-
 नायांकाप्रतिकृतिः कःप्रतीकारः परंतुयदिस्त्रीवोमित्रंनस्यात् तदाराधवस्यममकथा एतावतीवनस्थो रामस्तद्गार्यारावणेनहृतेति ६२ पश्येति
 पश्यचंद्रमाउदेति यंहृत्स्वासर्वःप्रफुल्लति तथाकामश्चेति हरशिरोभूषणंकलारूपेण एतेनात्ररुद्रयोगादेववियोगिदाहकत्वमुक्तम् ताराएव

सकाशात् कृणालं कृतं आस्य कमलं यस्य एवं भूते रामे सति स्वयमपि दिव्यादग्निशपथान् उत्थितासंभ्रमं सादरमपि शीघ्रमागम्य तत्रापि दृढभक्तिव
सृज्यमानमपादौ न स्पृशति अद्भुतमित्यर्थे एव प्रयोगः अस्पर्शहेतुं द्योतयति मणिकंकणोज्ज्वलकरेति ५७ अथास्याः पितृपुत्रपतितो महत्वं द्योतयति इय

अंक
१४

इत्यावच्चरणस्पर्शमात्रेण कंकणमणयोपियोषितो मा भूवन्निति भावः सृष्टीवोरामं विज्ञापयति देव इयमियं त्वयि दान
वनं दिनी त्रिदशनाथजितः प्रसवस्थली किमपरं दशकंधरगेहिनी त्वयि करोति करद्वययोजनम् ५८ रामो न म्रान नो भूत्वा कि-
माज्ञापयति महाभागामंदोदरी धन्यारामत्वया माता धन्योरामत्वया पिता धन्योरामत्वया वंशोपरदारान्तरपश्यसि ५९
साधुरामसाधु अतः परं मम का गतिः रामः महाभागे न खलुराक्षसीनां सह गमने धर्मः अतस्त्वया विभीषणालयमास्थाय लं-
काचले राज्याचिराय भज्यतामिति विभीषणलंकाधिपत्याभिषेकं नाटयति ततोरामः आत्मानं पुष्पकविमाने जानकीं चा-
प्यसमरभूमिं दर्शयति प्रिये जानकि पश्य अत्रासीत् फणिपाशबंधनविधिः शक्त्या भवेद्देवरेगाढं वक्षसिताडिते हनुमता द्रोणा-
त्राहतः दिव्यैरिन्द्रजिदबलक्ष्मणशरैर्लोकान्तरं प्रापितः केनाप्यत्र मृगाक्षिराक्षसपतेः कृत्वा च कंठादवी ६०

रुद्रं दृष्ट्वा

गणेशं दृष्ट्वा धिनिमित्तं अपरं करद्वययोजनादन्यत् किन्तु किमपि ५८ ५९ अत्रेति नागपाशबंधनं रावणशक्त्या अर्थान्ममेति ६० ६१

९४

सत्यमिति कमलभूः ब्रह्माहुताशनस्यजिह्वाज्वालास्तासांपंक्तयएवलीलासरः क्रीडार्थं सरसितस्मिन् सीताननमेवसरसीरुहमालोक्य इयं-
 इत्यावेदयन् अवददेवतावन्कीशेश्वरैः स्रग्रीवादिभिः फूफूत्कारशब्दैर्नभोमंडलंरभसात्वरया अपूरिपूरितं कीदृशस्य कालहुताशनस्यस-
 नकीसत्वरम् ज्वलत्पावकमुपगम्यभोभगवन्पावक मनसिचचसिकायेजागरेस्वप्नमार्गेयदिममपतिभावोराघवाद्व्यपुं-
 तदिहदहममांगं पावकं पावकत्वं सकललितफलभाजां त्वंहिकर्मैकसाक्षी ५४ इतिज्वलन्तीप्रदहनांतरालेदेहं निक्षेप्य
 अथवानरभटाः सत्यंकालहुताशनस्यवहतोजिह्वातिलीलासरस्यंगारेसरसीरुहंकमलभूरालोक्यसीताननम् शब्देयं
 जनकात्मजेत्यभिदधौतावन्नुकीशेश्वरैः फूफूत्काररवैरपूरिरभसातावन्नभोमंडलम् ५५ श्रीरामः सानंदम् वक्षिं गता-
 याजनकात्मजायाः प्रोत्फुल्लराजीवमुरवं विलोक्य उवाच रामः किमहोस्मरादीनंगारमध्ये जलजं विप्सति ५६ जानकी सानंदम्
 श्रीरामोदयिता विनोदविपुलप्रीतिप्रभूतीभवत्प्रस्वेदांबुकणावृतस्य कमले दिव्योत्थिता जानकी आगम्या शतसंस्पर्शमंबहु
 भक्तिंदधाना पुनस्तत्पादौ मणिकंकणोज्ज्वलकरानैवस्पृशत्यद्भुतम् ५७ त्वय्यथार्थं शब्दाशब्दनिर्णयंवहतः ज्ञापयतः किं भूते
 ज्वालासरसि अंगारे अंगारप्रचुरे अत्रैवार्थे वा शब्दः अनुव्यवधानात्कथमडागमः अत्रोक्तंकविकामधेनो धातवः शब्दप्रत्ययेपि उपसर्गाः धातु
 धातुत्वादडागमः कीशोस्त्रीवानरे भिक्षाविति विश्वः स्रबोधम् ५५ ५६ श्रीरामेति सीतायाः विनोदार्थं याप्रीतिस्तथा बहुतरं भवन् यन्

सकाशात् लिंगेन भंगुरं यदंगं तेन मदनमिव अन्यत्करे द्वितीयहस्ते मुष्टेर्मध्ये मध्यमुष्टिनिविष्टो यः पंचकशरः शरपंचकस्तं विष्णाणं यद्वा पंचकं पंचात्म
सृज्यते हं तदंता शरः पंचकशरः वीरश्चोर्विजयलक्ष्मीस्तस्या नखक्षतैरिव तमिति प्रसिद्धम् ५१ कालेति बीजमाश्रयभूतं अन्यथांकुरजाते बीजवदनुपलब्धि

अंक
१४

रा १ स्ववंश्यपरिजनलज्जया च हनुमान्मातर्जानकि चापालिङ्गनभंगुरांगमदनन्यस्तैकहस्तांबुजं मध्ये मुष्टिनिविष्टपंचकश
विष्णाणमन्यत्करे वीरश्चोर्विजयलक्ष्मीस्तस्या नखक्षतैरिव तमिति प्रसिद्धम् ५१ जानकी-
स्वगतम् तापच्छेदसधाकरस्तनुभृतां क्रोधानलं भोधरः सारासारविवेकशोकभवनं हर्षस्य बीजाश्रयः कालव्यालविष-
स्यगारुडमणिधैर्यद्रुमारामभूः कैवल्यप्रतिभूर्धटेतस्कृते रामस्य सत्संगमः ५२ इतिरघुपतेश्चरणकमलयोः शिरोमधुकरेण
मकरंदमनुभवितुमिच्छति रामः उपसृत्य साशंकं हेमहांतोजनाः यद्यपि प्रियापतिव्रता तथापि चिरं परमंदिरस्थादिव्यमंतरेण
दयमास्प्रष्टुमर्हति इत्याकर्ण्य रामवाक्यादाकाशादवतरति स्म ब्रह्मादयः ततो दिव्योपकरणं नाटयति तत्र रामोरतिं लेभे
प्रियाविरहार्दितः यत्सत्यं मनसि स्वच्छे रम्याणां रमणीयता ५३

प्रसंगः स्यात् मोक्षजनयिता मोक्षद इति सूबोधम् ५२ ननु चिरा-
रुद्रं तं कथमस्य धैर्यमित्यत आह तत्रेति रामस्तत्र तस्यां सीतायां रतिं यत् लेभे तत्सत्यमेव नन्वनिच्छुश्चेत्प्रियाविरहार्दितोऽपि ननु तदसौंदर्यादिति चे
गणितं तत्तन्नां रमणीयता तदनुभावः स्वस्थे मनसि भवति ननु च ये अतो रामसीतादिव्यग्रहणादिनाव्यग्रत्वं सूबोधम् ५३

९३

प्रणमति यस्यरावणस्यद्वाभ्यां भ्रजाभ्यां त्रिलोकीविजितावशीकृता तयोरेकेन एषः हरगिरिः समुद्धतः एकेनान्येलोकाजिताइति द्रष्टव्यम्
 एनंरामं प्राप्य व्यर्थं भुजः सन् येन देवेन विनिहतस्तस्मै देवाय नम इति ४५ जातिरिति क्षेपकः ४६ ४७ कालस्य सर्वतो दुर्निवारत्वं द्योतयति दुर्गमित्यादिपं
 तिर्ब्रह्मकुले यजोधनपतिर्यः कुंभकर्णो नुजः पुत्रः शक्रजयी स्वयंदशशिराः पूर्णा भ्रजां विंशतिः दैत्याः कामचरारथश्च विजयी
 नारे समुद्रं गृहं सर्वं निष्फलितं तथैव विधिना देवे बले दुर्बले ४६ कालेन विश्वविजयी दशकंधरो भू दूर्गाचलोद्हरणचंचलकुंडलायः
 संस्कारमग्निदहनाय स एष कालश्चाज्ञां विनारघुपतेः पूर्वगो निरुद्धः ४७ दुर्गत्रिकूटः परिरवासमुद्रोरक्षांसियोधाधनदश्च वित्त
 म् संजीविनीयस्य मुखाय विद्या सरावणाः कालवशाद्दिनष्टः ४८ इह खलु विषमः पुराकृतानां भवति हि जंतुषु कर्मणां विपाकः
 शिवशिरसि शिरांसि यानि रेजुः शिवशिवतानि लुठंति गृध्रपादैः ४९ ततो लक्ष्मणवायुपुत्रौ विमाने जानकीमारोप्य सत्वरमानी
 कृतौ जानकीसंभ्रममुत्थाय लज्जां नाटयति रामः जनकतनयां हृत्पारागीहते दशकंधरे तदनु विरहज्वालाजालाकुली-
 विग्रहः रघुपरिवृढो नाधो नोर्ध्वं नतिर्यगवेक्षते मुकुलितदृगे भोजद्वंद्वः समाहितवत्स्थितः ५० चभिः पद्यैः ४८ इहेति शिवशिवेति-
 तानि शिरांसि लुठंति चंचाक्षेपेणेतस्ततश्चालयंति रेजुः विलसंति स्म आविर्भवन्ति ४९ जनकतनयामिति रागी युद्धोत्साहवान् रामो जनकतनयां
 स्वशिबिरे आनीय यद्वा योजनकतनयां हृत्पारागीरागवान्यतः एवं भूते दशकंधरे हते सति सर्वस्वो धम् ५०

सकाशात् संपत्तिनुंशीलं येषां तैः मौक्तिकैः कृत्वा शश्वत्तया विजयप्रशस्तिरचनालिखनंतद्युक्ताया वर्णावली तस्याः शिल्पिने लेखकाय गजकुंभन्युतमुक्ताहा
 सृज्य विजयप्रशस्तिं विलिखतीत्यर्थः नाकांतः पुरिकानां स्वर्गांतः पुरस्थमृगदृशांकपोलेषु विलसन्कुंकुमपत्रस्यांकुरः चित्रंतत्रयः श्रीविन्यासः शोभानिश-
 विनाशाय भीषणः भजस्तंभो यस्य ४३ भूयिष्ठानीति मंदोदरी ते भूयिष्ठानि बहूनि मुखानि चुंबनिकांतेन भवतास्य विनाशाय ताभिर्भूयोभिर्बहुभिः

कुर्वन्ती इति त्रिकूटाचलादुत्पत्य समरभूमौ महानिद्रांगतस्य निजप्राणनाथस्य लंकापतेश्चरणकमलयोर्निपत्य भिन्नैरावणबंधु-
 सिंधुरशिरः संपातिभिर्मौक्तिकैः शश्वद्विश्वजयप्रशस्तिरचना वर्णावली शिल्पिने नाकांतः पुरिकांकपोलविलसत्काश्मीरपत्रांकुर
 श्रीविन्यासविनाशभीषणभजस्तंभायतुभ्यं नमः ४३ हा प्राणेश लंकेश भूयिष्ठानि मुखानि चुंबति भजे भूयोभिरालिङ्ग्यते चारि
 त्रव्रतदेवतापि भवताकातेन मंदोदरी हलंबोदरकुंभमौक्तिकमणिस्तोमेर्ममैकावली शिल्पे वागधमर्णिकस्य भवतो लंकेंद्रनिद्रारसः
 ४४ एकेनेकसमुद्भूतो हरगिरिर्द्विभ्यां त्रिलोकी जिताय स्याष्टादशभिर्भजे रवसरः शस्त्रस्थनासादितः सोप्येनं द्विभजं मनुष्यमह
 इक्रव्यादवीरो रिपुं प्राप्य व्यर्थं भजो रणे विनिहतो देवाय तस्मै नमः ४५ भजे रालिङ्ग्यत इत्यन्वयः पतिव्रता देवी हेलंकेंद्रभवतोपि निद्रारसोया

रुद्रं कृष्णं ऋणिनो निद्रारसाभावात् ऋणमेव द्योतयति लंबोदरः गजाननो गणेशस्तस्य कुंभयोः ये मौक्तिकसमूहास्तेर्ममयः एकावली द्वारभेदः एकावत्येक
 गणेशः तस्याः शिल्पेऽभिनिर्माणे वाचा अधमर्णिकस्यास्य लंबोदरं विभिद्यतवहारं करिष्यामीति वा उक्तमर्णाधमर्णौ द्वौ प्रयोक्तृग्राहकौ क्रमादित्यमरः ४४
 एकेनेति अथास्य बलं

अंक
१४

९२

छिरोभावात् अनुभवाभावः छिन्नं छिन्नं मूर्धानं ३९ धनुरिति एकैरेकैः करैः भृशं मूर्धः अन्यैरन्यैः करैर्भृशं नभसि विक्षिपन्सन् युगपदेव विंश
 तं ४० कल्यांत इति रामः रणेन वभिर्बाणैर्न व एव रावणस्य मस्तकान् च कर्त्त बाणसाफल्ये विशेषणद्वयं भूयः कर्त्तनानंतरं सरामः पुनः अभिनवान्
 तानालोक्य विस्मितः सन् मुहूर्त्तं विश्वम्यागस्त्य दत्तं ब्रह्मारुद्रं आददे गृहीतवान् अत्रेयं कथा ब्रह्मणास्य वरो दत्तो यावद्दशमो मध्यस्थो मूर्धानं विच्छिन्न-
 रावणः अत्यंत द्रुततरश्च श्रीरामबाणादिताडनव्यग्रः धनुर्निस्त्रिंशादिप्रहरणगलच्छेदकुपितो दशास्यः स्वान्मूर्धोरिधुपतिशरव्रात
 दलितान् करैरेकैरेकैर्नभसि भृशमादाय युगपत्क्षिपन् अन्यैश्च पल्यति दोर्विशतिमपि ४० रामः सावष्टंभम् कल्यांतं य-
 त्कृतांतैरिव वरसमरप्रांगणैरामचंद्रो बाणैरुत्तीर्णं शाणैर्न वभिरपि दशग्रीवमूर्धोनैवैव विच्छेदालोक्य भूयः स पुनरपि नवान् वि-
 स्मितः सन् मुहूर्त्तं विश्वम्यागस्त्य दत्तं तदनुरिपुवधायाददे ब्रह्ममस्त्रम् ४१ पैतामहं रघुपतिः समरेतिकोपाद्वाणं सुमोच हृदये दश-
 मं सरस्य भित्त्वा स तद्दृश्यं शोणितशोणगात्रः प्राणान्विवेश धरणीतलमस्य नीत्वा ४२ मंदोदरी सकलसुंदरसुंदरीभिः परिवृ-
 त्तगलदविरलनेत्रजलप्रवाहैः सीतापतेर्विरहानलेन सह लंकापतेः प्रतापानलं निर्वापयन्ती हाहाकारं घोरस्फुटकारैः -
 यानि शिरांसि कृत्तान्यपि अकृत्तानि भविष्यन्तीति ४१ पैतामहमिति पैतामहं ब्रह्मारुद्रं सः बाणः तत्तद्दृश्यं भित्त्वा अस्य रावणस्य प्राणान् नीत्वा भविष्य-
 त्कृत् ४२ सुगममुगधम् भिन्नैरिति अथ विप्रलंभगुणकीर्त्तनमाविष्करोति हे प्रियतुभ्यं नमः किं भूताय भिन्नानि यानींद्रगजबंधूनां सिंधुराणां गजानां

सकाशात् लगावयोगाभ्यामर्थदाबद्धशृंगलेतिचित्तालंकृतौ दानादानसुभोजनेषु त्वं पुरतः पुरोवर्त्ती अधुना इत्थं पृष्ठतो गमनं किं युक्तं वामान्यो दक्षिणहस्तः
 सृक्चमिब्रवीत् हेवामरणे मम भीर्भयं न रावणवक्त्रपंक्तिं भेत्तुं प्रष्टुमागतोस्मीति शेषः इति वदन् सः दक्षिणः वो मंगलं दद्यात् ३५ कुशिकेति तदारामदेवः -
 युद्धोत्सवीयात इति शेषः वीराणां भोगाय योग्यो बाहूयस्य सः यद्वा वीरो रमणीयो भोगी नो वा स किंस्तद्वाहूयस्य बहुमतं रिपुभिः कर्मशौर्ययस्य -

रामः कुशिकस्तस्य पर्यादृष्टदिव्यास्त्रमंत्रो भृगुपतिसहयोद्वावीरभोगी न बाहुः दिनकरकुलकेतुः कौतुकोत्तानचक्षुर्बहुमतं रि-
 पुकर्मा कौतुकीरामदेवः ३६ यद्वा रावणो बहुभिरेव भक्तैः करोति तद्वा घवः प्रतिकरोति भुजद्वयेन कर्मद्वयेन यदपि तुल्यफलं तथापि
 रक्षः पतेर्दशगुणं नरवीरतुल्यम् ३७ तत्र मंदोदरीजनकजाच रेरावणास्तमुपयातु सहत्वयार्कः श्रीराघवे समरमूर्ध्नि कृतप्रतिज्ञे
 मंदोदरीजनकजास्तनगावलंबिन्यर्के च कोरकवधूरिवक्त्रवाकी ३८ रामः एकस्मिन् विनिपातिते पिशिरसि क्रोधोपशान्तिः कु-
 तः किंतु स्वानुनयायमूर्धनि धनं दृष्टं न यत्रारिणा त्वत्तोमूर्धबहुत्वतः फलमिदं सम्यङ् मया लभ्यते छिन्नं छिन्नमवेक्ष्य राक्षसपतेः
 स्वदुर्नयज्ञास्यसि ३९ सः ३६ ३७ रेरावणेति अद्येनं हनिष्यामि इति प्रतिज्ञा अर्के अस्तनगावलंबिनि मंदोदरीजनकजाच अस्तशैलस्थेर्के च

रुद्रं च वधूरिवासीत् यथा च कोरीरात्रिमेवेच्छति चंद्रकरामृतानुभवात् तथा च मंदोदरीरात्रौ राक्षसानां बलातिशयात् तथा सीतारात्रौ रक्षोतिशयात् रा-
 गणैः संपादिति भावः ३८ एकस्मिन्निति स्वस्य च्छेतुः अनुनयायमाच्छिं धीत्यादिस्तवाययत्र शिरः कर्त्तने एकस्मिन्नेव शिरसि कृते अन्यच्छिरस्तस्मिन्

अंक
१४

९१

बाणासनंचापम् ३३ मंदोदरीति हाकष्टमागतम् अनेनरामेणदशाननोपि स्फुटं असंशयं ईषज्जयः ईषत्करोजयोयस्य ईषज्जयत्वंद्योतयति यदायंवा
 तशयबालकः बाणोस्ताडकामंतर्हृदयेयस्तेजोभवोभिस्तस्यसमिंधनेसम्यगिंधनादानेसामिधेनींएधसिमाहारकोमंत्रः सामिधेनीतां अकृतस्वने-
 तत्राशोकवनिकास्थितविमानमारुह्यजानकीरामरावणयोर्युद्धंदर्शयतित्रिजटासरमाच मंदोदर्यपिस्फंदरीपरिचृतालंकाचल
 शिरवरमारुह्यपश्यतिरुद्रोपिसमुद्रमध्येएकेनचरणेनोपस्थितोयुद्धंपश्यति देवाःसर्वेविमानाधिरूढाःनभोमंडलगताःयुद्धंप
 श्यंतिस्म रामःसंहारमेवइवक्रोधंनाटयतिकालरुद्रइव रेरेनिशाचरपतेत्वरितंगृहाणबाणासनंत्रिदशदर्पहरंशरंच निर्वा
 पयामिविरहाग्निममुंप्रियायामंदोदरीतरलनेत्रजलप्रवाहैः ३३ इतिबाणान्स्पृशतिमंदोदरीसभयम् उत्पाटयन्किमपिकोणप-
 कोटिमंतस्तेजोहृताशनसमिंधनसामिधेनीम् हस्ताडकीमकृतबालतरःपृषत्करोजयोयस्यस्फुटमनेनदशाननोपि ३४ रामभक्तज
 ण्डः आरुष्टेयुधिकामुक्तेरधुपतेवामोब्रवीद्दक्षिणांदानादानसुभोजनेषुपुरतोयुक्तंकिमित्थंतव वामान्यःपुनरब्रवीन्ममन
 यःप्रभुंजगत्स्वामिनंक्षेमुरावणवक्रपंक्तिमितियोदधात्सवोमंगलम् ३५ जोमिदीपनकर्त्री एधोमंत्रःसामिधेनीतिशाश्वतः कोणपा
 स्तेषांकोटिमुत्पाटयन्सन् किमप्यनिर्वचनीयबलंरक्षःकोटि अद्यायंतरुणइतिभावः ३४ आरुष्टेइति युधिधनुष्यारुष्टेसतिरधुपतेः रामस्यवामः
 दक्षिणं आयुधिहस्तंअब्रवीदित्यन्वयः पाणावायुधिनद्वयोरितिशब्दशेषे आयुधानिधीयंतेरेखाद्वारेणास्मिन्नित्यायुधि बद्धशृंगवलेयंपद्य

सकाशात् २८ बाणइति आत्मारुधिरस्तद्युक्ते शिरसि देहे धातुषु कूटस्थे जीवेऽप्यात्मा मत्तः पुमानिति विश्वः धातुनारुधिरंगृह्यते स्वस्वस्वद्विगिन्याः
 सृक्वायाः साहचर्याद्वृषणोपिरावणस्येदं रावणं रावणस्यामिषमित्यर्थः २९ क्लीबेति हेरामरणेषु प्राणत्राणाययाधीः सालज्जा प्रशांत्ये संधये सा क्लीबानामे
 रा विद्वत्सलज्जा प्रशांत्ये मूर्खाच्छादनाय मूर्खाणां मौनस्वीकारः तथा कातयाच्छादनाय संधिरिति ३० रेइति अनवसरप्राप्तेऽर्थः एतस्याशेषहनन

तत्र रामोरतिलेभेन प्रियाविरहार्हितः तत्सत्यं मनसि स्वस्थं रम्याणां रमणीयता २८ बाणोयं मम तादृकात्म शिरसि स्नातः स्व-
 स्नानासिका प्राणायाम परः स्वरत्रि शिरसां हुत्वा दशास्याहुतिम् मारीचं च बलिं विधाय तदनुत्वाचम्य वारां निधिं भोक्तुं रावणमा-
 मिषं भृगयते भो दीयतां मे धिली २९ रावणस्तथापि सावजम् क्लीबानामेव युद्धेषु प्राणत्राणाय रामधीः लज्जा प्रशांत्ये संस-
 त्म मूर्खाणां मिषमुक्ता ३० गगनमंडलमवलोक्य रेकालत्वं मकालं लब्धविभवः स्वैरं सकामो भवशंभो भूषय नूतनैः शिवशि-
 रोमाल्यैर्निजांगं मुहुः किंचत्वं च विरिंच्य संचिनु जगत्सर्गाय बीजं क्वचित्सन्नद्धः करवालभीषण फजो युद्धाय लंके श्वरः ३१
 राममाक्षिपति अद्य वा जानकी रामकामं पास्यतीति मंदिरे रणे वा दारुणे गृध्रो मधुरानधरान्मम ३२

रुद्रो विरिंच्य जगत्सर्गाय पुनः सृष्ट्यै बीजं संचिनु गोपाय निःशेषेण नरान् हनिष्यामीति भावः ३१ अद्येति प्रकरणं स्वबोधम् वागर्थः प्रतिपाद्यते वानि-
 गणः जानकी रामो यदि जीवति अद्य दारुणे रणे ममाधरान्कामं यथेच्छं गृध्रः पास्यतीति द्वितीयो मुहुरर्थः कीदृशे रणे मंदिरे वीरशरणे ३२

अंक
१४

९०

मिति विश्वः तर्हि ज्याघोषं कुरु अनीतो समयं धियमीरयन्ति येतेष्वपि कुटिलः अत्यनीतिवानिति शास्त्रामृगाणां योपतिर्बोलीतस्याप्यंतकं ज्याघोषं कुर्वित्यर्थो व्यंग्यः
 सक्तबोधम् २४ नदूये इति कृपणं सदैव न्ययथा स्यात्तथा हे हयपतेः सकाशात् यत्पुलस्त्यस्त्वसितामहः यद्विद्वामकृततद्विद्वामहरणं व्यथयतीत्यर्थः २५ यइति व-
 यधादन्यांगहननमायातं सासीतासप्तद्वीपैः सप्तभिः पृथिव्याद्यावरणैः समंदीपोस्त्रियामाचरणे पुंस्येवांतर्जलावनाविति जयंतः पुनः कीदृशी भवनावली वि-
 रामस्तथापितं रावणं जघान लज्जावनम्रवदनां बुजः सन्मना कृत्स्नितः रावणः विहस्य रेरेमानवराम यो मयानिहतो घोरे समरे नवपूर्वजः
 अनरण्यः किमद्यत्वां व्यथयत्यथ लज्जितः २४ रामो निःशंकं रेरे राक्षसाधमपश्य नदूयेनः पूर्वं नृपतिमनरण्यं यदवधिर्जयो वा मू-
 ल्युर्वायुधिभृजभृतांकः परिभवः जितं मन्येकारा गृहविनिहतं हे हयपतेः पुलस्त्यो यद्विद्वामकृतकृपणं तद्व्यथयति २५ यो रामो
 न जघान वक्षसिरणे तं रावणं सायकैः सश्रेयो विदधातु वस्त्रिभूवनव्यापारचिंतापरः हृद्यस्य प्रतिवासरं वसति सा तस्यास्त्वहं राघवो
 पृथ्यास्ते भवनावली विलसिता द्वीपैः समंसप्तभिः २६ स प्रौढरावणरुषा विहिता वलेपः सज्जो बभूव दृढसंगरबद्धदीक्षः आपन्न-
 नीतिहरणं व्यवसायिनां हि प्राणास्तृणं विपुलसत्त्वसहायभाजाम् २७ लसिता विलीयते सर्वमस्मिन्निति विलं प्रकृतिस्तया सिता आवृता सप्त
 रणेत्यर्थः लीड् विलापने इत्यस्य विलमिति रूपं अन्यथा द्वीपानां चिभूवनांतः पातित्वादानर्थक्यप्रसंगः स्यात् एतद्वनने अकस्मान्महारणः स्यादिति भावः
 च मोन्मादावस्थाचदर्शितेति भावः २६ सइति सरामः अवलेपो गर्वः सत्त्वमुत्साहः स एव सहायः तं भजंतीति २७

सकाशात् इहानिः यावता भवतातु बद्ध एव इन्द्रोपि गिरीन्धरतितेन गिरिप्रहरणेन किं कृतं नोक्षति मत्पुत्रेण बद्ध एव तथा त्वयापि गिरिसमाः शौर्यादिहीनाः केचन राक्ष
सृक्च तत्तस्मात्प्रथितं वपुर्येषां ते तिग्मस्वभावाः स्वभावतीक्ष्णाः मादृशाः राक्षसाः संतुतिष्ठंतु अमूनत्यतरान् राक्षसान्यथसि हेरामतेषां तिग्मस्वभावानां तेनाम
राक्षसान्मारव्यातं सैन्यं च यासग्रहणाय रभसं शून्यं न किमपीत्यर्थः रभसः पदशून्ययोरिति चरकः २० स्त्रीमात्रमिति विकृत्य सेविकृत्य नां करोषि अतो वदत्वयाची

वणः स्त्रीमात्रं ननु तादृकामुनिसक्तो रामः सविप्रः शुचिर्मांशो मृगा एव भीतिं भवनं वाली पुनर्वानराः भोकाकुत्स्थविकृत्य सेवदरणे वीरस्व
याकोजितो दोगर्वस्तु तथापि ते यदि पुनः कोदंडमारोपय २१ अत्रांतरैर्गदः बंधास्तेन विचारणीयचरितान् स्तिष्ठंतु हं वर्त्ततां सुंदस्त्रीदमनेष्य
कुंठयशसो लोके महान्तो हिते यानि त्रीणि कुतो मुखान्यपि पराण्यासन् वरायो धने च द्वाकौशलमिंद्रसूनुनिधने तत्राप्यभिज्ञो जनः २२ रावणः
शंभोः पर्वतकंदुकेन महती क्रीडा कृता येन तं ररेमानवराममास्मरभवं देवेश्वरं रावणम् ज्याघोषं कुरुतादृका तमस्मराणामंतकं संयुगे य
श्चानीति समग्रधीरकुटिलः शारवामृगाणां पतिः २३

रः कोजितः अन्यत्संबोधम् २१ बंधा इति हुमिति कोपेव्ययम् हेरावण एतेरामादयो बंधाः नमस्तुति यो
कीदृशाः वर्त्ततां व्यवहर्तृणां मध्ये विचारणीयचरितान् अतएव लोके महान्तस्ते प्रसिद्धाः अविचारणीयत्वमेवाह सुंदस्त्री तादृका तद्दमनेपि अखंडं यशो येषां ते स्त्रीबधा
रुद्रं तं विबाहुल्यनिधमात् अतस्ते तिष्ठंतु तदार्त्तया किं कृत्यं चेद्दीर्यमेव श्रोतुकामो सितर्हि शृणुयानि प्रसिद्धानि त्रीणि मुखानि त्रिशिरः शिरांसि च कुतः सकाशात्पराणि देहाद्वि
गणान् तत्त्वमेव वद वालिहनने विद्यत्प्रावीण्यं तत्रापि जनः अर्थात्त्वमेवाभिज्ञोसि वालिनात्वं बद्धः सतुरामेण हत इति भावः २२ शंभोरिति भवं चेन्नस्मरसि आकृतौ

अंक
१४

८९

यावन्नव्यादवीरः मारः खंडितस्य मध्यतः कृतस्य वाजिनो श्वस्य पूर्वार्द्धं मध्याह्नः अरिकुलबलात् शत्रुसेन्यात्सकाशात् शिविरं स्वकटकं पादयुग्मेन खंडिता
 दशैकतस्तच्चरणयुगुलेन नवजतिन गच्छति धावंतं अर्द्धं तावत् कुन्हेनांगदेन द्राक्षी घ्नं समरे पश्चिमान् अर्द्धेन कृत्वा पश्चिमभागेन कृत्वा शिरसि आनाडितः किंभूतेन प
 र्द्धेनांगदकरतलोत्थापितेन शिवशिवकष्टम् १९ महच्छरीराणिरक्षां स्यत्यशरीरान्वानरानवलोक्य जये विचिकित्समानं रामं बोधयति यावानिति हेराम अधिर्यावान्
 तोऽगाधतायाश्च तावता तत्सदृशमानेन कलशशिशुना किंपीतः किंतु महानद्धिरत्यतरो गस्त्य इति च पुनः हरिरिंद्रः तुल्याकारान् स्वल्पप्रमाणान् रवगान् गिरिन् महरति
 गगनं गगनाकारं सागरः सागरोपमः रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव १८ तत्र सारोनामराक्षसस्तु सुलुयुद्धे अश्वास्तु यावद्भजति
 न शिविरं वाजिनः पूर्वमर्द्धं धावंतं खंडितस्य स्वमरिकुलबलात् पादयुग्मेन धीरः मारः कव्यादवीरः शिरसि करतलोत्थापितेनांगदेन कुन्हेनाताडि
 तो द्राक्षी शिवशिवसमरे पश्चिमान् अर्द्धेन तावत् १९ अंगदः यावानद्धिः कलशशिशुना तावता किंच पीतस्तु त्याकारान् महरति हरिः किं रवगान् द्रितुंगा
 तत्रागम्याः प्रथितवपुषः संतुतिगमस्वभावास्तेषां ग्रासग्रहणरभसं रामतेनामधेयम् २० अपितु स्वयमल्पः अद्रयस्तुंगाः पक्षिपर्वतयोः स्वग इति हेमी
 तत्वात् किंभूतान् रवगान् अद्रितुंगान् सूर्यपर्यंतोन्नतान् अद्रयोद्रुमशीलाका इत्यमरः तत्र तस्मिन् प्रस्तावे अगम्या गंतुमशक्याः समुद्रादयः प्रथितवपुषः गिर्याद-
 स्वभावाः स्वभावतेजस्विनः अगस्त्येन्द्रादयोऽपि संतुभवंतु तेषां सर्वेषां ग्रासग्रहणे कवलग्रहणादौ सरभसं सत्वरं रामतेनामधेयमस्तीति शेषः रामो यमिति शब्देनै-
 व अंति किमत्रात्यदीर्घविचारणयेति भावः कतिचित्पुस्तकेषु रावणवाक्यमिदम् तत्पश्यामुनीति पाठः तत्रायमर्थः यावानद्धिस्तावानगस्त्येन पीतः तावता सर्व

सकाशात् तां यतो देवा अपि चलांते अद्यापि संधिकरोमीति विषादः तदुक्तं रसोदधौ विपदिष्टाद्यनवाप्तेः प्रारब्धासिद्धितोपराधाच्च अनुतापोत्रविषादो विज्ञे-
 सृक् संधिः साशंकं सविप्रलंभशृंगारं शंकास्य संचारी रामः सीतां मागृह्णात्विति शंका उक्तं च रसोदधौ स्वीयापराधचौर्यं कृतपरचौर्यादितो मताशंका स्वानिष्टे
 तास्तदभयभावोत्रविश्लेषः अत्र स्वानिष्टेक्षणं सविनयं सदैव न्यसकरुणमिति दैन्यं संचारी हनूमदादिदर्शनोद्दीपिताक्षपुत्रवधादैन्यम् साश्रुपूरं रसाद्रौद्र-
 राधस्थायी क्रोधानुभवमश्रुतत्रैवलक्ष्यणदर्शने सति मेघनादेवत्सलरसो जातः एतेन पुत्रो हत इति उद्दीपनं वात्सल्यात् अश्रूणि अत्र रसद्वयं वक्रद्वये ज्ञे-

बध्वा तूणां दशोच्चैर्मधवहयसटावेणि बंधेन वामेर्दोर्भिश्चापान्विधुन्वन् दशदशच शरान् दक्षिणैराददानः क्ष्वेडन् क्रीडन् प्रकुप्य
 नृप्रसरदभिभवद्गर्जितातर्जितो घैः शश्वत्सि वद्यन्मुखश्च रवतरतिरणप्रांगणैराक्षसेन्द्रः १६ रामरावणयोः रणांगणकुंडलिनीयु-
 वानः परस्परं सायकभिन्नदेहाः कुचाग्रलगा इव कामिनीनां कुंभाग्रलगाः स्रुपुर्गजानाम् १७ यं सासूयं सहास्यरसं हास्ये सूया संचा-

पाचविभीषणगता असूयातोपि हि हास्यं भवति इति प्रसिद्धं सभयं भयानकरसः भयं स्थायी सत्रपंसबीभत्सं त्रपात्रानुभावः साचया जुगुप्सा तो भवति
 सात्रस्थायी एवमद्भुतवीरशान्तशृंगारकरुणसैद्रवत्सलहास्यभयानकबीभत्साः यथाक्रमं ज्ञेयाः १५ बध्वेति इन्द्राश्वकेशश्रेण्यां उच्चैर्गाढं दशतूणान् नि-
 रूद्रं बध्वा वामेर्दशभिर्दोर्भिर्दशचापान् विधुन्वन् सन् दक्षिणैर्दशभिर्दोर्भिः दशशरानाददानः दशमुखेषु पृथक् पृथक् भावं द्योतयति अत्र रसः ग्रंथगौर-
 गणः कदाच्यते कीदृक् राक्षसेन्द्रः क्ष्वेडन् हसन् क्ष्वेडामर्षगतं हास्यमिति धरणिः इन्द्रः तच्च मुखं तेषां शीर्यस्य तच्चाधिकं दशधोक्तम् १६ रणेति कुचस्थानीयाः कुंभाः

अंक
१४

८८

स्वरतांतीक्ष्णत्वं गगनं आकाशं प्रति आप्तं प्राप्तमवेक्ष्य दृष्ट्वा यद्वा एकमेव पदं गे आकाशे येगाः देवगणास्तेषां नमः प्रकृत्यं प्राप्तम् येन गगने यत्रावलो
 त्रैव देवानमंतीति भावः गकारो गगने दीपे गणेशो गोगणे पिचेति शाश्वतः णमूः प्रक्षीभावे इत्यस्याप्रत्ययेनमः १३ यदेति रावणस्य प्रत्यासन्नत्वादानंदे
 सुन्मादावसरे नीलोवानरः लंकाधिपश्चासौ स भटस्तस्य कोदंडाय भागे स्थितो भूदिति शेषः किं भूतः चंचंतो ये वाप्याः क्रोधाश्चूणिगिरिप्रस्रवणवारीणि
 नीचैर्बवौ परिमितः पवनो वनेषु मंदीचकार तरणिः स्वरतांकरेषु रक्षः पतिर्गगनमाप्तमवेक्ष्य साक्षान्नद्यो ययुः स्थगिततुंगतरंग
 भंगाः १३ आकाशं यदानीलोलं काधिपसुभटकोदंडशिरवरे स्थितश्च द्वाप्याकलितमृगतृष्णान्वितगिरिः तदैवं देवानां मति
 रजनिदिग्मंडलजुषांधनुः शृंगेभृंगस्तदुपरिगिरिस्तत्र जलधिः १४ रावणस्य साश्चर्यं तत्र रामे सपटुभटमुखे सव्यथं देवतोर्ये
 साशंकं रामयुद्धे कपिपुसविनयं लक्ष्मणे साश्रुपूरम् सासूयं भ्रातृकृत्ये सभयमनिलजे सत्रपंचात्मकृत्ये क्षिप्रंतद्वक्त्रचक्रं रज-
 नीचरपते भिन्नभावं च भूव १५ तैराकलिताकरं वितामृगतृष्णातदन्वितो गिरिर्यस्मिन्सः हस्ते धृतगिरिर्नीलः रावणधनुरग्रे स्थित इति तात्पर्यार्थः तदा
 जुषांस्वस्वदिगाकाशस्थितानां देवानां मतिरेवं जनिता एवं किं रावणहस्तधनुः शिरवरेभृंगस्थानीयो नीलः श्यामत्वात् नीलहस्ते गिरिस्तत्र गिरौ जलस्था
 णा गिरिप्रस्रवणा अयमेवोन्मादः १४ आश्चर्यमिति रजनीचरपतेः रावणस्य वक्त्रचक्रं मुखसमूहः भिन्नभावं चित्ररसाश्च यंबभूव भिन्नत्वमेव विरु-
 द्धं चर्यं सविस्मयं साद्रुतरसमिति सपटुसोत्साहं सवीररसमिति उत्साहात्मा भवेद्दीरः सव्यथं सविषादं सशांतरसमिति विषादः संचारिको वा

सकाशात् नमाह तथेति यथात्रिकूटशिखरः उत्पादितः तथानेनरावणेनस्फाटिकगिरिरुत्पत्योत्पाद्यसमंतादामूलं अभिव्याप्यनुदितो यो वस्तुधा
 विधूतः विशेषेण कंपितः विदधे कृतः सोपिस्फटिकशिखर्यपि अद्यापियेन उत्पादनेनान्येषामपिशिखरिणां पुरस्तादग्रे अमूरावणं पुरहरः रु
 योनृत्यव्यतिकरः नृत्ये सति व्यतिकरः कोपाभशयस्तमुल्लसयति शिक्षयति स्मारयतीत्यर्थः कोर्थः यथानदुत्पादने रुद्रस्तुष्टः तथैतेषामपि उत्पाद
 ताभवंतरक्षिष्यतीति भावः ११ भेरीति दशकंधरः विधेः कर्मणा आज्ञया प्राक्तनकर्म प्रेरणयेति यावत् यद्वा विधेर्ब्रह्मणः शक्तिदानादिषु ब्रह्मसं
 तथैतेनोत्पत्यस्फटिकशिखरीसोपिविदधे समंतादामूला अनुदितवस्तुधा बंधविधुतः अमुं येनाद्यापि त्रिपुरहरनृत्यव्य
 तिकरः पुरस्तादन्येषामपिशिखरिणामुल्लसयति ११ रावणः सक्रोधं रथारोहणं नाटयति भेरीमर्दूलशंखतालनिक
 रस्वानोल्लसत्काहलोनिः साणस्वनपूर्णकर्णकुहरो निर्यन्तगया बिभौ युद्धार्थं दशकंधरो रथगतो माणिक्यमौलिर्यशो
 दीपादीपितमस्तको जनकजारा मोविधेः कर्मणा १२

प्रसत्वात् नगर्याः सकाशाद्युद्धार्थं निर्यन् गच्छन् सन् बभौ वित्यन्वयः यशोविजय एव दीपस्तेनादीपितः प्रकाशितः मस्तकः ब्रह्मलोको येन तत्प
 नयीति भावः तदगमने पितृप्रतापगमनसत्वात् ब्रह्मावासशिरोविष्णुर्भैजिकास्वपिमस्तक इति शाश्वतः जनकजामारः जनकजायाः मारः
 प्रवागर्थे जनकजायाः सकाशादाराम अक्कीडोयस्य मृत्युरिति अन्यत्स बोधम् १२

अंक
१४

८७

उत्पुत्यारोहंतिवा उद्दामाजः उच्छृंखलाः अस्मांताराभिरुद्धीप्यमानंदशयीवं किंभूताभिः रावणभंगदर्शना योद्यंतोये दिक्पालास्तेषां कोलाहला
 योबहलः मदः बहुतरंगंधस्तस्यावग्रहो निरोधस्तेनोग्राभिः देवदर्शनादेवादैव्यसंदेशिनीभिरित्यर्थः एतेवानराः शास्त्रिणः शास्त्रवंतः ८ ९
 मिति भूमीरुहाः वृक्षाः सीदंति भस्मीभवन्ति तद्धेतुमाह किंभूता भूमीरुहाः पौलस्त्योरावणस्तस्यवक्षस्तदेसंधद्वीमेलनं तज्जातो यो नलस्तेनद

जलमध्ये रुद्रपादाद्विशिरवरगतो रामरावणयोर्युद्धं निरीक्ष्यमाणोरुद्रः कपिभट्टैः संवेष्टितां लंकां विलोक्य मरुदुद्रादि
 त्योशतमखमुरवास्तेक्रतुभजः पुरद्वारेयस्याः सभयमुपसर्पत्यनुदिनम् प्रकोपव्याधेर्याधरतटपुटैर्वानरभट्टैः समाक्रान्तासे
 यं शिवशिवदशग्रीवनगरी ९ सग्रीवेण अस्त्रयत्पुवगाधिपेन विहितं पौलस्त्यवक्षस्तदेसंधद्वीमेलनं तज्जातो यो नलस्तेनद
 मीरुहाः रावणेन उत्पाद्यप्रहिताः स्वशैलशिरवरेलकेंद्रहस्तावलीपिष्टोयं निजकुंडनिज्झरजले जंबालपिंडायते १०

कुविपत्तदावाग्निदुःस्वयेषांते रावणेनापि स्वशैलस्त्रिकूटशिरवरः उत्पाद्य सग्रीवाय प्रहितः अयं शिरवरः निजआत्मीयोयः कुंडस्तदस्ततो
 ताराः प्रस्ववणास्तेषां जलेर्हेतुभिः जंबालपिंडः शैवालपिंडवत् दृश्यते कुंडस्तदेहदेकुंडमिति धरणिः पिंडत्वं द्योतयति लंकेशहस्तपंक्त्यापिष्टः पिंडी-
 च्छः कंदुकवत् उत्पतनेनातिरिक्तभंगात् पिंडीभूतः स्ववज्जलः शिरवरो जंबालपिंडवद् दृश्यते इति भावः १०

सकाशात् मीतिवांतदानीं भगिन्यादिहननश्रवणेन जातो यो विवेकः गमितो नष्टोपि कथमिव जायते कथं जात इति लोकोक्तिः ५ धिगिति स्वर्गग्रामठिका
 सृक्च यामस्तत्र विलुंठनं रत्नसंचयस्तस्य लुंठनं प्रसह्याहरणं तत्र परैस्तत्करैः विलुंठनं रत्नसंचय इति विश्वः मेरावणाय अयं अधिकारः यतः पूर्वतु अरय एव
 राषुतापसो यसोपितापसमात्रोपि अत्रैव मत्समीप एव तत्रापि राक्षसभटान् कुंभकर्णमेघनादादीन् जीवति अयमेव अधिकारः ६ शोकमिति

रावणः सापन्नपंसाभ्यसूर्यम् धिक् धिक् शक्रजितं प्रबोधितवता किं कुंभकर्णेन वा स्वर्गग्रामठिका विलुंठनपरैः पीनैः किमेभिर्भु
 जैः धिक्कारो ह्ययमेव मेघदरयस्तत्राप्यसौ तापसः सोऽप्यत्रैव निहंति राक्षसभटान् जीवत्यहोरावणः ६ मंदोदरी सकरुणम्
 शोकं लंकेशमागाः कुरुचिरमपुनर्भाविगाढोपगूढं देवाज्ञां देहियो ह्युसमरमवतराम्यस्मिन् राक्षसत्रियायत् रावणः विदीर्यमा
 णहृदयः मैवंकांते स्वकांते तरुणाय करुणां प्राणरंकः किमेकं लंकां संत्यज्य शंकां शिवशिवसमरायोद्यतो राक्षसेन्द्रः ७
 अथ रामाज्ञया वानरभटाः उद्यद्विष्णुपालकोलाहलबहलमदावग्रहोयाभिरक्षणां ताराभिर्दीप्यमानं दिशि विदिशि दशग्रीव
 मुद्गीवयंतः एते निःशेषसेतुग्रथनसमधिकैः शस्त्रिणः शैलपादैरुद्धामानः कपीन्द्रा रजनिचरपुरीमुत्तरेण पूवन्ते ८

रुद्रं गूढं गाढाङ्गिणं हेकांते मयि करुणां दैन्यं मातरुणयमादीपय यः एकः निरतिशयवीरो हं प्राणरंकः प्राणलुब्धः किं नेत्याह राक्षसेन्द्र इत्युक्ता इति शेषः लं
 गणः न्यभयमपि संत्यज्य समरायोद्यतो भूत् यद्वा शंकास्यामस्तीति शंकातां शंकावतीं लंकां मिति वा ७ उद्यदिति ते कपीन्द्राः उत्तरेण उत्तरमार्गेण पूवन्ते

अंक
१४

८६

यतेति जनकजाविश्लेषशब्दन्मनोयस्यसचासौक्योसत्यासुतश्चेति तस्यदेन्यपाठनेदूरीकरणेपटुर्विदग्धः स्रबोधम् ३ रामायेति हेनीतिज्ञे कार्यकार्य
प्रतिपक्षाः शत्रव एव वृक्षास्तेषां दाहार्थं शिरिवनेमि रूपाय कतमं सीतादानं स्वर्गप्रापणं वा पदं स्वकीयबुद्धिस्थानं स्रव्याज्यं स्वकीयः सिद्धांतः स्रव्याज्य

अथरामायदेवराजः शत्रुं जयं रथवरं वितरति स्म रामोपि हनुमंतं रथध्वजाग्रमारोप्य स्वयं रथारोहणं नादयति तथाविधं त-
मालोक्य लोहिताक्षो निष्क्रान्तः लंकाशिरवरस्थो रावणः अयं लोहिताक्षकोसो दाशरथेर्ध्वजे वर्तते लोहिताक्षः देव हे लोहं
घितवारिधिर्जनकजाविश्लेषशब्दन्मनः कौसल्यासुतदेन्यपाठनपटुर्ग्रस्तांशुभूमंडलः निर्दग्धाखिलराक्षसेन्द्रनगरः सौ-
मित्रिसंजीवनायोत्पत्तौषधिपर्वतश्च मरुतः पुत्रो ध्वजे वर्तते ३ रावणः सत्वरं मंदोदरीमंदिरं प्रविश्य अयि मंदोदरी
रामाय प्रतिपक्षवृक्षशिरिवने दास्यामि वामे धिलीं युद्धे राघवसायकैर्विनिहतः स्वर्गं गमिष्यामि वा नीतिज्ञे कथय स्वदेविकत-
मः पक्षो गृहीतस्त्वया स्रव्याज्यं पदमस्मदीयमगमन्मन्मात्रशेषं बलम् ४ मंदोदरीविहस्य अयि प्राणनाथ लंके चर दृष्ट्वा
न्यं भगिन्याः श्रुतस्वरनिधनं मातुलस्यापि नाशं तालानां भेदनं यत्कपिवरदहनं बद्धसूत्रवसरज्यम् कर्माण्युद्यानभंगेज-
निधितरणं यो न जातस्तदानीं सोयं नष्टे कुले स्मिन्कथमिव गमितो जायते ते विवेकः ५ इति पदं निर्णयलोकयोरिति हैमी बलं सैन्यम-

चः किं भूतं बलम् सन्मात्रशेषम् अहमेक उर्वरित इति भावः ४ अयीति स्वरेत्युपलक्षणम् अर्थात्स्वरत्रिशिरोदूषणानां सुतोक्षः यो विवेकः स्वर्गं

सकाशात् दूतसरावणः ममगिरामदीयवचनेनैवत्वया इतिवाच्यः इतिकिं हेपौलस्त्य तावकमतिंत्वदीयांबुद्धिंस्मृत्वाविचार्य मनोमोदते परंतुप्रणयेनप्री-
सृक्तमसादपरशुर्नदेयः नेनदत्तेनपरशुनासरावणोधिकंयथास्यात्तथाताम्यतिग्लानिमियति यद्वा एकंपदंपौलस्त्येनास्माकंप्रणयः कृतस्तेनतावकमतिंत्वदी-

अंक
१४

रभ्येरामजामदग्न्यनिर्जित्ययस्त्वयाहरप्रसादपरशुर्गृहीतस्तंरावणायप्रयच्छ ततस्तवसीतांप्रयच्छामि लोहिताक्षः यदा
ज्ञापयतिदेवइति गगनमुत्पत्यरामशिविरे अवतरति ततो रामं नमस्कृत्योपस्थितः रामस्तंरावणदूतं ज्ञात्वा पृच्छति
अथेलोहिताक्षकिंकरोतिराक्षसगणः लोहिताक्षः देव अधाक्षीन्नोलंकामयमयमुदन्वंतमतरद्विशल्यांसौमित्रेरयमुप
निनायौषधिवराम् इतिस्मारंस्मारंत्वदरिनगरीभित्तिलिखितंहनूमंतंदंतैर्दशतिकुपितोराक्षसगणः १ रामः विहस्य
किमर्थमागतोसि लोहिताक्षः देवभृगुपतिंनिर्जित्यगृहीतंहरप्रसादपरशुरावणायप्रयच्छ ततस्तवसीतांसमर्पयिष्य
तिलंकेश्वरः रामः विहस्य दूतपश्य पौलस्त्यप्रणयेनतावकमतिंस्मृत्वा मनोमोदते देयो नैषहरप्रसादपरशुस्तेनाधि
कंताम्यति यद्वाच्यः सदृशानेनोममगिरादत्ताद्विजेभ्योमहीतुभ्यं ब्रूहि रसातलं बलभिदे निजित्य किं दीयतां २

रुद्रं रावणस्त्वमपि पूर्व इति भावः अन्यद्देहीति चेत्तत्राह महीद्विजेभ्यो दत्ता तुभ्यं रसातलं दत्तं ब्रूहि त्वमेव कथय भवंतं निर्जित्य बलभिदे कथं दीयतामिति
गणः पूर्वं तु परशुरदेयः रावणाय चेद्दीयते तर्हितस्यातिकोपः स्यात् तथापि दीयते परं त्वेष इन्द्राय रक्षितः पृथ्वी रसातलाभावे तस्य देयत्वाभावात् २

८५

मदंगेष्वेव उपकारहेतुरापदस्ति सातवमास्त्वित्याशीः उपकारः ३६ आलेपित इति धरणीधरः शेषस्तदवतारः अन्यत्स्रगमम् ३७ ईषदिति
पार्थिवेदनांच स्फुटयति वेदनादुःखं राघवेन्द्रस्य तव वयं केवलं मणिनः इति वयमित्यानंदादुन्मादः ३८ इति श्रीमन्महानाटके हनु

रामः सदयम् अंगेष्वेवजरांयातुयन्त्वयोपकृतंकपे भवान्प्रत्युपकारार्थमापत्फलभतांपदम् ३६ लक्ष्मणः आ-
लेपितो हनुमतागिरिजोषधीभिर्मूर्च्छां विहाय सशरंधनुराददानः रामारविंदतरणिर्धरणीधरात्मालंकापतेः कुपितकाल-
इवोपतस्थो ३७ क्रोधारुणः प्रोत्फुल्लस्वदिरांगारनेत्रो धनुर्गुणटणत्कारमभिनीय रामः सहर्षे सबाष्पं सपुलकंचल-
क्ष्मणंगाढमालिङ्ग्य हालक्ष्मणप्रौढशक्तिभेदरवेदंजहिममहदयपर्यंके हामेघनादकुलकमलिनीप्रालेयवर्षवत्स-
एतावतीवेदनानवेत्ति लक्ष्मणः आर्य ईषन्मात्रमहं वेदिस्युतं योवेत्तिराघवः वेदनाराघवेन्द्रस्य केवलं व्रणि
नोवयम् ३८ इति श्री हनुमन्नाटके लक्ष्मणशक्तिभेदो नाम त्रयोदशोऽङ्कः समाप्तः १३ ७ ७
तः प्रातः काले रावणो लोहिताक्ष दूतमाहूय समादिशति रेलोहिताक्षवानरवाहिनीं गत्व राममिति ब्रूहि-

धने श्रीमिश्रमोहनदासविरचितायां दीपिकायां लक्ष्मणशक्तिभेदो नाम त्रयोदशोऽङ्कः समाप्तः ५३
 अथाक्षीदिति अथाक्षीत्
 विशाल्यां शल्यनिवर्तकाम् स्मारं स्मारं स्मृत्वा स्मृत्वा भयहेतोर्देवान्ये सुबोधम् ५

सकाशात्

शतद्वक्तृत्वात् महउद्धवउत्सवइत्यमरः स्रगमम् ३३ कपीति अथवानराः लक्ष्मणमंगलमाशंसंतः गंडगोपालनामाहनूमान् लक्ष्मणस्यविशद
 सृक्कृतिरुहिरणरूपांदिशतु ओषध्यानयनेन प्रयच्छतु गंडात्कपोलमध्यात् गोपंसूर्यलातिगृह्णातीति गंडगोपालः गावः किरणायातीति गोपः यद्वा गावः जला
 रति सहस्रगुणमुत्सृष्टुमादत्ते हिरसंरविरित्युक्तत्वात् अत्रेयंकथाबालेन हनुमताफलपत्रमादज्ञायरविमंडलं अस्तं पुनर्ब्रह्मणे प्रत्यर्पितम् उक्तमपि
 हस्त्रनामस्तोत्रे महेशोगंडगोपालोखद्वांगीगीतनायकइत्यादि सकः यथात्मनोरामस्य श्रीमच्चरणनमस्कारेण नित्यसत्योदयश्रीः प्रकाशकः सत्यप्र
 योर्मेदद्विविदादिवानरचमूचक्रस्यरक्षाकरः संहर्त्तरणसंगभैरवरवील्लासस्यलंकापतेः सीतातंकमहांधकारहरणप्रद्योतनो
 यंहारिः संप्राप्तः पवनात्मजः पटुमहः श्रीकंठवैकुण्ठयोः ३३ कपिकटकभटानां गंडगोपालनामा समरशिरसिधीरो योजनाया
 स्तनूजः दिशतु विशदलक्ष्मीलक्ष्मणस्यात्मनः श्रीचरणनलिननत्यानित्यसत्योदयश्रीः ३४ रामः एकैकस्योपकारस्य
 प्राणान्दास्यामितैकपे प्रत्यक्षं क्रियमाणस्य शेषस्य ऋणिनो वयम् ३५ तिज्ञइति कपिकटकभटानां मध्येयः समरशिरसिधीरः
 यमर्थः गंडगोपालनामा कपिकटकभटानां विशदलक्ष्मीं दिशतु सत्पुत्रेणेकेन तज्जातीयाभ्लाध्यंत इति ध्वनिः लक्ष्मणस्यात्मनो ज्ञातुः रामस्य चर
 कं पूर्ववत् ३४ एकैकस्येति हेकपे हेहनुमन् प्रत्यक्षं क्रियमाणस्य लक्ष्मणविशत्यकरणस्योपकारस्य ते तुभ्यं प्राणान्दास्यामिते त्वया क्रियमाणस्य
 गणः प्राणेषु पुनस्तदभावान् शेषस्यैकस्यैव समुद्रलंघनादिरूपस्योपकारस्य वयं ऋणिन एव ऋत्यक इति संध्यभावः ३५

अंक
१३

८४

सिरामकटकंजगामेतिभावः दिगिति दिग्भागे पूर्वदिक् प्रदेशे उत्तालादृष्टिर्यस्य सूर्योदयश्चमवशात् एतेनजवित्वं द्योतितम् ३१ सिंहावलोकनन्या
 त्यागमनमादितआह हत्वेति द्रोणाद्रिसमीपेमायामुनीन् राक्षसान् नाम्नाकंधकालीं रजनिचरवरां ग्राहीरूपां सरसिमकरीरूपधारिणीं प्रबलं यथास्यात्त

हनूमान् उत्तीर्य बाणात्कुशलं गृहीत्वासंपूज्य बाहुं भरतस्य वाग्भिः मनोदरिद्रस्य यथादिगंतं तथा हनूमान् शिविरं जगाम ३०
 अद्रिं रुद्रावतारः प्रलयसमुदित द्वादशाकर्णानुकारं द्रोणं दोष्णादधानः कटकनिकटतामागतोऽप्यर्धरात्रे दिग्भागेत्ता
 लदृष्टिस्तरलतरसरस्तीरमास्थाय वीरस्तारं धीमानरोदीत्तदनुसहसुदावाहिनीमाजगाम ३१ पर्वतो द्योतनेन सूर्यो
 दयश्चमात्सरोवरस्थं विकसितकमलमालोक्य प्रातराशंकथालज्जावानरोदीत् तदनुदिग्भागानवलोक्य सूर्योदय
 मपश्यन्मुदं प्राप्य हाज्ञातं पर्वतो द्योतनेन सूर्योदयश्चमात्कमलविकासइति हर्षेण सहस्ववाहिनीं जगाम हत्वामायामहर्षी
 नारजनिचरवरांकंधकालीमुदग्रां ग्राहीरूपां प्रमथ्य प्रबलमथबलं राक्षसान्मर्दयित्वा जित्वा गंधर्वकोटिं झटितिततमणिज्वा
 मादाय शैलं प्राप्तः श्रीमान् हनूमान् पुनरपि तरसानंदितस्तत्पुरस्तात् ३२ रामस्तु ग्रीवादयः सर्वे सहर्षम् -

प्रहितान् राक्षसान् समुद्रोपकंठं मर्दयित्वा पुनरिंद्रेण तद्वलजिज्ञासया प्रहितां गंधर्वाणां कोटिं झटिति जित्वा तत्पुरस्ताद्रामाग्नेतरसाशीघ्रंबले
 नः श्री रावणस्य रणसंगे यो भैरवः रवः परत्रासनशब्दस्तेन य उल्लास आनंदस्तस्य संहर्ता श्रीकंठोरुद्रः वैकुंठोरामस्तयोः पदुरधिको महः आ

सकाशान्मयज्ञात्वा शल्यं ललाटस्थबाणमपनीयो हृत्य मुनिर्वसिष्ठो मूर्च्छां हनूमतोजहार २६ जिज्ञासेति गोपायतीह भरतोस्तु ममानुजः किमिति रामे
 सृष्ट्य हनूमान् भरतमिति जगाद इति किं हे भरत अहं भ्रांतोस्मि त्वंगिरिं नय प्रापय ननु गिरिप्रापणमेव किमुक्तं नान्यच्छौर्यं तत्राह कुमारं स कुमारं इति

अंक
१३

हनूमान् साभ्यसूयम् जिज्ञासया भरतबाहुपराक्रमस्य रामस्तु तस्य युधिलक्ष्मणशक्तिभेदे भ्रांतो हमित्यथ गिरिं
 नयतं कुमारं वाक्यं जगाद हनूमान् भरतं सरोषः २७ रामलक्ष्मणयोः समरसंकटमुपलभ्य गगनमंडलं भ्रांतनिजभु
 जाटोपनायदो धूयमानधनुर्गुणटणत्कारमभिनीय भ्रांतरे रामः वत्सोत्तिष्ठ धनुर्गृहाणारिपवः सैन्यं निनिघ्नंति नः
 किं शेषेद्यनिराकृतोः किमरयः प्रत्याहृतावाप्रिया भ्रातर्देहि वचो विभेति हृदयं भ्रातः प्रियं छिंधि मा कैकेयी प्रियसाहसे
 सतवधान्मातः कृतार्था भव २८ श्रुत्वेति तस्य वचनं भरतः शराग्रे साद्रिं कपिं समधिरोष्य गुणे नियोज्य मोक्तुं दधेऽ
 टिति कुंडलिनं चकार तुष्टावतं परमविस्मयमागतः सः २९

रूपमधिरोष्यतं शरं गुणे नियोज्य मोक्तुं त्यक्तुं इति शीघ्रं धनुः कुंडलिनं कुंडलपर्यन्ताकृष्टं चकारेत्यर्थः यदा धनुः कुंडलीकृतं तदा परमवि-
 गणगतः सहनूमान् भरतं तुष्टावसाधुसाध्विति शशंस २९

८३

श्रीखंडं कांडं चंदनखंडं नारिकेरमेव पूर्णो हतिं जुहाव हुतवान् तत्र पूर्णो हृत्य वसरे आजनेयः प्राप्तः सः भरतः तं हनूमंतं इति शरेण ताडयामास
 अयं स किं इति वाक्यस्यायमर्थः येन कालरूपेण स मित्रायाः मातुर्वीमो भजः समूलः कवलीकृतः सोयं किं अथ वा यज्ञं हंतारं घंटास्करं प्रल
 लानलप्रख्यं भगवान् मुनिर्वसिष्ठो व्याचष्टे सोयं किमिति भ्रांत्या भरतस्तं हनूमंतं शरेणाजघान २४ अयं चिरजीविति विधिलिखिताक्षरपंक्तिः पुंस्वे

तत्रायो ध्यायां शांतिमंडपे कुंडसमीपस्थो भरतवसिष्ठो हुत्वा श्रीखंडकांडं सतगरकुसुमं पुंडरीकं मृणालं कर्पूरोशीरगर्भं
 प्रचुरघृतयुतं नारिकेलं जुहाव तूर्णो पूर्णो हतिं सज्ज्वलदनलनिभं शैलमादाय वीरः प्राप्तस्तत्राजनेयः स किमिति भरतस्तं
 शरेणाजघान २४ तदा भरतबाणेन भिन्नो हनूमान् भरतदोर्दंडमुक्तकांडप्रचंडप्रहारमूर्च्छितो विधिलिखिताक्षरपंक्ति
 लोपात्प्राणान्परित्यक्तुमिच्छन् पुंस्वावशेषभरतेषु ललाटपट्टो हारामलक्ष्मणकुतो हमिति ब्रुवाणः संमूर्च्छितो भुवि पपा
 तगिरिदधानो लांगूलशेखररुहेण सकेसरेण २५ तत्र वसिष्ठभरतादयः सर्वे सविस्मयम् सर्वे निशम्य सह लक्ष्मणरामना
 त्तत्रोपगम्य हनुमत्पदयोर्निपेतुः वृत्तंचतस्य वचनादपनीय शल्यं मूर्च्छां जिह्वारसमुनिगिरिजोषधीभिः २६

वशेषः यो भरतेषु बाणः तद्युक्तो ललाटपट्टो यस्य सः हनूमान् केसरेण गिरिदधानः भविष्यात् किं भूतेन केसरेण लांगूलस्य शेखरोग्रभागस्त-
 त्तः २६ सर्वे इति लक्ष्मणेन सहितं सलक्ष्मणं चेदं रामनाम निशम्य तस्य हनूमतो वचनात् वृत्तं सीताहरणसेतुबंधनलक्ष्मणशक्तिपाताद्योषधिप्र

सकाशात् लीनं वायुरुपिणं रुद्ररूपं वा तस्य रामस्य वाक्यमिति संदेशं नीत्वा इति किं अयोध्यामित्यादि अखिलकुशलतां समस्तस्वकीयकुशलतां अ-
 सूक्त्यजिह्वानंतरं लक्ष्मणस्य जननी इति स्वप्नमुपलक्ष्य दृष्ट्वा उत्तस्थुषी उत्थितवती इति किं व्यालः सर्पः समूलं वामं भ्रजं कवलयति २१ प्रेति साकामि
 होशल्या मुनिः स्वप्नज्ञानवान् स चासौ वसिष्ठः पुरोहितश्च मुनिर्वसिष्ठः २२ द्रोणो नाम्नाद्रुहिणगिरिरिति ब्रह्मणोगिरिरिति ज्ञेयम् दृष्ट्वेति तत्र

रामः सहर्षम् तथा करोतु वीरः हनूमान् ध्यात्वात्मानं प्रणम्य प्रभक्तमवनिस्कृता वल्लभांतस्य वाक्यं नीत्वा योध्यांगमिष्य-
 स्य खिलकुशलतामानयिष्यस्यपीति चंडोड्डीनं चकार द्रुतमथ जननी लक्ष्मणस्योपलभ्य स्वप्ने व्यालः समूलं कवलयति
 भ्रजं वाममुत्तस्थुषीति २१ प्रोवाच कोसलसूता पुरतो द्रुतं सा स्वप्नं च सामुनि वसिष्ठ पुरोहितस्य पार्श्वे नियोज्य स शरं
 धनुरादधानं शांतिं चकार भरतं मुनिराज्यहोमैः २२ तत्र द्रोणाद्रिशिखरे हनूमान् दृष्ट्वा सर्वास्तुहिनकिरणोद्यत्
 भास्तत्र शैले वल्लीरत्नान्यमरस्वदिरांगारभास्वन्ति वीरः भ्रांत्वा दोभ्यां गिरिमुदहरन्नुत्पपातैष तातं स स्माराय द्रुतमुप-
 गतस्तद्वलेनोज्जहार २३ शैले सर्वा वल्लीः रत्नानि दृष्ट्वा किं भूता वल्लीः तुहिनकिरणश्च द्रुतद्वत् उद्यन्ती भायासांताः एतेन सर्वा

रुद्ररूपस्य मुक्तम् किं भूतानि रत्नानि अमलेत्यादि तदज्ञाने भ्रांत्वा तदन्वेषणाय भ्रमित्वादोभ्यां गिरिमेवोदहरत् यदा एषः गिरिः नोत्पपात नोन्मूलि-
 गणः तदा सहनूमान् तातं वायुं स स्मार अयं वायुः द्रुतमुपगतः तदा तद्वलेन सह तं गिरिं हनूमान् उज्जहारेत्यर्थः २३ ७ ७

अंक
१३

८२

वंदनंगारुडस्थानम् यदेवरंसमारुह्यविक्रमाविष्कृतौ स्फुटम् दैन्यकोपातिशयतो वंदनंगारुडं मतमिति हैमा सतेति गोत्राचलाः भूविभागगिरिवराः द्वी
 ता इति एतावन्त एव परिमाणमात्रोयः कटको विस्तारो यस्य तस्मिन् ब्रह्मांडरूपभांडको शे तत्र तावत्सप्ताब्धिगिरि द्वीप भवनदीनां मात्रैव न त्वानं
 गद्यम् अलमस्मद्दृथा यो वनशस्त्रभरेणोतिसशरंधनुस्त्यक्तुमिच्छति हनूमान्निजापराधेन सकरुणं भरतबाहुवर्णना
 कर्णनेन साभ्यसूयं सत्वरंगारुडस्थानमभिनीय रामपुरतः स्थित्वा देवपश्य सप्तांभो निधयां दशैव च दिशः सप्तेव गो
 त्राचलाः पृथ्व्यादीनि चतुर्दशैव भवनान्येकं नभोमंडलम् एतावत्परिमाणमात्रकटके ब्रह्मांडभांडोदरे कसौ यास्य-
 तिराक्षसोरधुपते किं कामुकं त्यज्यते १२ रामः भो मारुते तथापि मामुन्मथ्य जागर्तिलंकाभटः हनूमान् देवपश्य नी-
 चैः सह मैत्री न कर्तव्या यतः खलः करोति दुर्दृष्टं नूनं पतति साधुषु दशाननो हरत्सीतां बंधनं स्यान्महोदधेः १३ देवा दप्यु-
 न्तमानां परिहरति यदा दुर्जनो वा कथंचिन्माननाप्नोति तेषामनुजनिता गुणानेव कुत्राधिकत्वम् स्वभानुभानवीयान्हरति
 यदि पुनः शीतरश्मे मरीचीन् ब्रह्मांडस्य हरवन्डे तदपिरधुपते किं ग्रहेशत्वमेति १४ त्वमिति भावः विस्तारे कटकः पुमानिति धनंजयः
 देवा इति अत्र निषेधे वा शब्दः पूर्वतु सतां मानः अनाहार्य एव यदा यदितत्रापि कचिदेकवारं नासकृत् तत्रापि देवात् तत्रापि दुर्जन उत्तमानां मानम-
 त्तः सां सतां अनुजन्मानः अनुक्षणं पश्चाज्जनिताः उत्पादिताः गुणास्तानेव नाप्नोति यत्तेष्वधिकं हेयोपादेयतया गृहीतं गुणं कुत्र कुतः प्राप्नोति

सकाशात् सप्तप्रजाः सत्सुत्रवानितियोज्यम् पुंस्त्वेविसर्गलोपः ६ नैवेति आर्येणभवतायथापरः स्नेहः वायुसुतेदर्शितस्तथानान्येष्विति किं ७ अद्यभूतर
 सृक्वादिदिकं नापेक्ष्यं बल शौर्यादिकमेवापेक्ष्यमिति भावः एतेन हनूमतः शौर्यातिशयप्रश्नः ८ गिरीनिति सूबोधम् ९ भक्ते इति कृतभोजनेमयिजीवति
 रमंजनीसुप्रजायेनमातरिश्वातुराक्षस हनूमान्वा नरस्थेषुः कामंजीवतिवानवा ६ विभीषणः नैवराजनिस्त्रयीवेनैव
 रामेनचांगदे आर्येणदर्शितः स्नेहोयथावायुसुतेपुरः ७ जांबवान् भौराक्षसेन्द्रविभीषण तस्मिन्जीवतिदुर्धर्षेह-
 तमप्यहतंबलम् हनूमतिगतप्राणजीवतोपिहतावयम् ८ ततः सत्वरंजांबवतासहविभीषणः पृष्ठोपस्थितंमारुतिंवि-
 लपंतंरामचंद्रमनुस्मरति रामः विभीषणमवलोक्य गिरीन्यास्यंत्यमीवीरास्त्वयिवत्सदिवंगते मरिष्यामिससीतो
 हंक्षयास्यतिविभीषणः ९ भक्तेमयिप्रथममत्सिफलानिवत्ससुतेकरोषिशयनंमयिजीवतित्वम् प्राणान्जहासिसु-
 रलोकस्तरवायकिंवासापत्नभावमहहप्रकटीकरोषि १० इतितारस्वरैः सर्वैरुदंति रामः हावत्सलक्ष्मणधिगस्तस
 मीरसूनुंयस्त्वारणोपिपरिहृत्यपराङ्मुखोभूत् गोपायतीहभरतस्तममानुजः किंयस्त्वामधिज्यधनुरुद्धतशक्तिपा-
 तात् ११

तं प्राणान्जहासि तत्किंचितर्के वितर्कद्वयंघोतयति वनवासादिक्लेशभीतः सन् सुरलोकस्तरवाय अथवासापत्नभावं
 गणनीकरोषिकिं अयमवासहायो नश्यत्विति सपत्नस्यशत्रोर्भावः सापत्न्यंतस्यभावविकारः सापत्नभावः १० ११ ७ ७

अंक
१३

८०

दृष्ट्वा अतएवोद्यमंत्रैः कृत्वालक्ष्मणनिधनेतन्निधननिमित्तं शक्तिं क्षिपति स्म शक्तिमिति शेषः सापिलक्ष्मणवक्षस्थलं भित्त्वा भूतलं प्रति कूर्पराजंग
 वेभेदेत्यर्थः भूतलभेदनेन कूर्मराजस्य चर्म तथा कूर्मभेदनाक्षिप्यते ननु वास्तवमिति भावः ३ तदेव भेदेन प्रकारं विचृणोति शक्तिरिति कोपमानाद्रा
 गात्सकाशाद्भुजगपतिपुरंजगामेत्यन्वयः किंभूता प्रौढानियान्युग्राणि तेजांसितैः प्रलयाय वीरक्षयाय समुदिता ये वीरप्रौढाः शौर्यगर्वितास्तेषां मुग्रतेजसां

शक्तिः प्रौढोद्यतेजः प्रलयसमुदिता द्रावणात्कोपमानाद्गर्जती दीपयंती ज्वलितदशदिशोलक्ष्मणं वेधयंती हाहाकारप्रलापं सक
 लजनभवं देवदैत्येन्द्रकंपं ब्रह्माद्यैस्तूयमाना भुजगपतिपुरं कारयंती जगाम ४ अत्रांतरे स्थानांतरादागत्य हनूमता पश्चात्ता
 पगते विभीषणबले क्षीणे पूर्वंगेश्वरैर्मूढे जांबवति पूर्वंगमगणे संभूय भूयस्थिते शक्तिप्रौढमहाप्रहारविधुरैर्मूर्च्छांगते ल-
 क्ष्मणे हारामेविलपत्य होहनुमता प्रोक्तं स्थिरैः स्थायताम् ५ अथ विभीषणः रात्रौ ज्वलदुल्मुकं करे कृत्वा शिविरं पर्यटन-
 प्रौढशक्तिज्वालावलीकवलितान् वानरान्यश्रयति स्म कोजीवति न वेति तत्र जांबवंतमेवापश्यत् उपविष्टं मूर्च्छारहितं नान्यम्
 जांबवान् विभीषणम्

प्रलयायेत्यर्थः देवदैत्येन्द्रकंपं यथा स्यात्तथा सकलजनभवं हाहाकारयुक्तं प्रलापं कारयंती भुजगपतिपुरं कीदृशं ब्रह्माद्यैः स्थि
 तैर्देवाक्यैस्तूयमानम् ४ प्रोक्तं रावणाहतलक्ष्मणाः वयं कथं क्व वायास्याम इति पश्चात्तापः भूयः पुनरपि असंभूय अगोचरी भूयस्थिते सति अत्र वा
 न्तैः त्येवस्थिते स्थिरैः स्थायतां धैर्यमवलंब्य स्थायताम् अन्यत्स बोधम् ५ अंजनीति येन हनूमता अंजनीमाता सत्प्रजासत्पुत्रवती तु पुनः मा

सकाशात् भूहः दशवदनत्वात् अर्धपथे अंतरैव नरसाबलेन एकवीरघातिनी एकस्यासाधारणस्य वीरस्य निधनं यतः सकाशात् १ नितरां हनिष्यति आ
सृज्य पुंशिराक्षेपोहननातिरिक्त इत्युक्तत्वात् द्रागिति द्राक्षीष्टं भंगो नावमाननं कीदृशात् समरतः लंकापतेर्दृढाः करतलप्रहाराः यस्मिन् तस्मात् केनापि मि

अंक
१३

शक्रो धम् लंकेश्वरः सतवधारुणवक्रचक्रस्तत्रैकवीरनिधनां क्षिपति स्म शक्तिम् सौमित्रिवक्षसिरुचार्द्धपथे ज्वलन्तीं क्षिप्तां बु
धो हनुमता नरसा गृहीत्वा १ रावणः शक्तिगृहणमवलोक्य सक्रोधं ब्रह्माणं हंतुमुद्यतः ब्रह्मासभयं नारदं सस्मार प्र
विश्य नारदः तात किमिति स्मृतो हं ब्रह्मा वत्सया वन्मारुतिः समरभूमौ तावदेकवीरघातिनी शक्तिर्लक्ष्मणं न भिनत्ति त-
स्मिन् पुनरभिन्ने लंकेश्वरो मां नितरां हनिष्यतीति मत्वा समरतः पवनसूनुः स्थानान्तरं नेयः नारदः यदा ज्ञापयति तात इति
निष्क्रम्य द्राकू नारदोऽपि तृभंगभयादनैषीत् स्थानान्तरं समरतः पवनस्य सूनुम् लंकापतेर्दृढचपेटभवत्प्रहाराज्जग्राह
शमरिपुरत्रविधेस्तु शक्तिम् २ रावणः दृष्ट्वा शक्तिग्रहणमधिकं राक्षसेन्द्रं कृतांतक्रोधाध्यातं ज्वलितहृदयाग्निस्फुलिंगो
ग्रवेष्टः तामेव स्मक्षिपति निधने लक्ष्मणस्योऽयमत्रैर्भित्वा वक्षस्थलमपि गता भूतलं कूर्मराजम् ३ षेणस्थानान्तरं विधेर्ब्रह्मणः सं

रुं लोनीया अत्रेयं कथा तुष्टेन ब्रह्मणाऽस्मै शक्तिर्दत्ता अनया मुक्तयामनुष्य वीरो नश्यतीति २ दृष्ट्वेति रावणः राक्षसेन्द्रोऽधिकं यथा स्यात् तथा कृतांतस्ये
गणधस्तेनाध्यातो भर्जितश्चासौ ज्वलितो हृदयाग्निश्च तस्य स्फुलिंगास्तत्सदृशैर्नेत्रादिभिरुग्रो वेष्टो यस्य एवं भूतो यातः किं कृत्वा हनुमता कृतं स्वशक्ति

७९

नरूपां ब्रह्मशापात्वं मुग्धो भवेति जामदग्न्यवचनादास्थितः अतः धर्मोऽप्रमाणं शाप एव प्रमाणमिति अत्र गुर्वाज्ञापालनं धर्मस्तत्कृतेपि दुःखावगमा
धर्मप्रामाण्यमिति १६ १७ कुंडे इति शक्ने भकुं भदलनः मेघनादः अर्धचंद्राकारे कुंडे पलं स्वमांसमिति ज्ञातव्यम् तरसा चलेन १८ दोस्तं मेति घोरां

सायथा एकेनाक्षणाप्रविततरुषा वीक्षते व्योमसंस्थं भानोर्विचं सजलगलितेनापरेणात्मकांतम् अह्मच्छेदे दयितविरहाशंकि
नीचक्रवाकी द्वौ संकीर्णौ विसृजति रसौ रोद्रकारुण्यसंज्ञौ १७ तत्र निकुंभिलाद्रौ न्यग्रोधमूले ऽवटे रावणिः सत्वरम् कुंडे विभीतक
समिद्धिरथार्धचंद्रेशक्ने भकुं भदलनः पलमाजुहाव हनुमान् शत्रुं जयेरथ वरे ऽर्धसमुद्रते ऽमेर्यं जंबभजतरसा हनुमानुपेत्य १८
रणप्रांगणे लक्ष्मणाः शनैश्चरादाप्यदशरथेनार्पितं संहारास्त्रमनुस्मृत्य सानंदं शोकमपहाय रेरेमायारथास्त्वदपौढबाहुशालिन्
मेघनादमायां विभिद्यत्वां यमलोकं प्रस्थापयामि पश्य दोस्तं भास्फालके लिप्कटविकटरवध्वस्तघोरांधकारः संहारास्त्रं नि
गोज्यस्व धनुषि धरणीं पाणिना हत्य वीरः क्रोधांधोरावणस्य ज्वलदनलशिरसामुद्गिरन्याणियुग्मे स्थित्वा चिक्षेप सौमिविरथ
पौढशिरो मेघनादस्य साद्रि १९ इति हनुमन्नाट० इंद्रजिह्वधोनाम द्वादशोऽंकः १२ धकारः आत्मीयानां कातर्यरूपध्वांतः सौमिविः-

सङ्गाणियुग्मे मेघनादस्य दृढशिरः छित्वा चिक्षेपेत्यन्वयः सर्वाजेयत्वं मत्र दृढत्वम् ऋद्धिशं दृढशिरः साद्रि स मुत्कटं वज्रैरेव समाकीर्णं मुकुटं साद्रि
इति वृत्तौ अन्यत्सगमम् १९ इति श्रीमिश्रमोहनदासविर० हनुमन्नाटकदीपिकायां इंद्रजिह्वधोनाम द्वादशोऽंकः १२ ७९

सकाशात् त्वं च निजीवयामासेत्यर्थः रावणिः सभयंरणसंकटमुपलक्ष्यसंप्राप्यरेवीराः पश्यत इति वदन् सन् इन्द्रजित् मेघनादः अन्यत्सगमम् १३
 सृक्वयि हि वेदस्तस्योपदेशात् अथर्वणमंत्रोपदेशात् यद्वा ब्रह्मा प्रजापतिस्तस्याज्ञानः वक्ष्यमाणशक्तित्वात् निकुंभिलः बिकूटांतः पातिगिरिः अचटं
 त्वाभिचारकर्मणामाधारथमुत्पादयितुं जगामेत्यभिप्रायः १४ दृष्ट्वेति गुर्वीमूच्छामासाद्य दीर्णं रामशोकात्सीताखंडनाद्वा दीर्णं विदलितं सीतापुत्रि-

रावणिः सभयंरणसंकटमुपलभ्य सप्रपंचम् पापो विरच्य समरे जनकस्य पुत्रीं हारामरामरमणेति गिरंगिरंतीम् स्वद्वेन पश्य
 तव दन्निति रे प्रवीरामायामयीं शिवशिवेन्द्रजिदाजधान १३ द्विधा कृतांतां पुनराददानो मायारथस्थोंबरवर्त्मना च ब्रह्मोपदेशा
 त्स निकुंभिलाद्रेर्न्यग्रोधमूलावटमाजगाम १४ समरचत्वरैरामः दृष्ट्वा मायाजनकतनयाखंडनं रामचंद्रो गुर्वीमुर्वीतलमुपगतो
 दीर्णमासाद्य मूच्छाम् तत्पादाग्रे पुनरनुजनिश्चेतनां प्राप्य रामं कृत्योत्संगे स्मरसि न गिरं व्याहरन्नित्यरो दीत् १५ लक्ष्मणः
 सिंचत्येनं विकचनलिनीगर्भनिर्मुक्तवारांधारासारैर्मलयजरसैरामधर्मो प्रयाणम् यस्मादेतां त्वमपि प्रदवीमास्थितो ब्रह्मशा
 पादित्यालापैर्विलपति दृशालक्ष्मणश्चक्रवाक्याः १६ त्वाभिमानात् गिरंवेदवाणिं न स्मरसि अजो नित्यः शाश्वतोयं पुराण इति स्मरणात् जा

रुं ज्ञेयादत्तमुग्धत्वरूपं वा १५ सिंचेति मलयजरसैश्चंदनोदकैः पुष्पितकमलमकरंदयुक्ताः याः वारास्तासांधारैव सारो येषु तैः रामं सिंचति वियोगताप
 गणार्धमिति भावः चक्रवाक्याः दृशा हेतुनारामदुःखदर्शनात्स्नानंदं चक्रवाकीक्षणं विलापहेतुः कुतः यस्मात् त्वया पीश्वरोप्यति धार्मिकोपि एतां पदवीं

अंक
१२

७८

ह्यलक्ष्मणमुपालभते प्राणेश्वर इति हाकष्वत्सलक्ष्मणनमापनयोनयाभावस्तेनरुष्टः प्राणेश्वरोरामः प्रत्युत्तरं नददाति रक्षोहस्तगतायाः प्राण
 ममनयः मदत्सलस्त्वमपि मातृस्नेहवान् त्वमप्युत्तरं नददासितन्मयाज्ञातं भुवं भ्यां त्वाममकृते दिवंगतौ वा वितर्के १० प्राणेति हे प्राणाः यावत् -
 इति मां स्वर्गेऽप्यनवलोक्यतौ इमौ रामलक्ष्मणौ स्वर्गाद्ब्रह्मलोकं नाधिगच्छतः न ब्रजतः तावज्ज्ञादिति शीघ्रं भूयमिति शेषः दिवं ब्रजतेत्यन्वयः एवमुक्तेः

प्राणेश्वरः प्रतिगिरं नददाति रामो हावत्सलक्ष्मणममापनयेनरुष्टः मदत्सलस्त्वमपि नोत्तरमाददासि भ्यां त्वाममकृतेऽ
 थदिवंगतौ वा १० स्वर्गादिमोऽज्ञादिति मानवलोक्यतौ न ब्रह्मलोकमधिगच्छत एव तावत् प्राणादिवं ब्रजत साधुगिरामु-
 मोचश्वासानिलं जनकजासहसंगरेण ११ समरादपहतं विमानं सरमयारावणं भयादित्यभिप्रायः अब्रवैकुण्ठाद्रुडः
 हाहाकारं निशम्य त्रिभुवनविदितं रावणः कर्मघोरं क्रोधाग्नेधूमधाटीदलितरिपुकुलं त्रासयन् नराक्षसेन्द्रम् पक्षाघातप्रचंड
 एचलितपवनध्वस्तशैलेंद्रपातैः संप्राप्तोऽनतेयः स्ववदमृतरसो जीवयामास रामम् १२

निसाधुगिरासीते विषादं माकार्षीर्यं
 प्रतीति सरमोत्तया संगरेण संग्रामेण सह जनकजाश्वासानिलं मुमोच उच्छ्वासं त्यक्तवती रामावलोकनं चकारेति भावः ११ हेति क्रोधाग्नेः सका
 धूमधाटीधूमातिशयस्तेन दलितं रिपुकुलं येन तृतीयचरणार्थेन नराक्षसेन्द्रं त्रासयन् स्ववदमृतरस इति जीवनाय गर्भितो हेतुः वागर्थः रामम
 च्चेत्यर्थः रामं दृष्ट्वा स्वयं सचेतनो भूदित्यर्थः तदवमानश्च वणाचेतनत्वात् १२

६१

६२

६३

सकाशात् दानं दशाननस्याज्ञामवाप्यजनकस्यपुत्रीं पुष्पकविमानमारुह्य गतासिसादरं यथास्यात्तथा स्वक्षेपनयोरसिरिति धरणिः गतआक्षेपो यत्र तत् अ-
सिपदेनातिभीषणत्वमुक्तम् किंभूतासरमा सीतार्थविदीर्णहृदयं
सासरमागतासि सादरं यथास्यात्तथा असिदिवं यज्जयादियुक्तरणं निनायमाययाप्रापेति वाक्यार्थः ६ किमिति अहहेति खेदे भार्गवादीनां सावाणी

रमा श्रुत्वा हतिं दशरथात्मजयोर्विमानमारुह्य पुष्पकमवाप्य दशाननस्य आज्ञां निनाय सरमा जनकस्य पुत्रीं सीताविदीर्ण
हृदयासिदिवंगतासि ६ जान ० किं भार्गवच्यवनगौतमकाश्यपानां वाणी वसिष्ठमुनि लोमशकोशिकानाम् जातानृताप्यहहपाल
यितात्वयामेस्यान्मम चूचुकुचांसधवेति राम ७ हाराधवप्रियतमस्फुरतीहरामोबाहुस्तथानयनमप्यनृतं किमेतत् नाद्यापि य
न्मधुरनिर्मलदृष्टिपातैः संभावयस्यपि विलासगिराभुजाभ्याम् ८ उक्तंचयतः संमानितापिन तथा मुदमभ्युपैति मात्रानुजेन
जनकेन तथा ग्रजेन आश्वासितापि स्मरणी रमणेन तूर्णं प्रेम्णायथामधुरनिर्मलदृष्टिपातैः ९ अनृता जाता साकायात्वया सह मेमां प्र-

कर्मणि षष्ठी इति आलापिता इति का सीते त्वंसधवास्याः न कदाचिद्विधवा त्वं प्राप्नुहीति कुत इत्यपेक्षायामाह कीदृशी ममोचनौ चूचुकोच एवं भूतो कु-
रुतस्याः सा उक्तंच आभोगमग्नशिरसौ यस्याः स्तः सततं कुचौ सानारी सधवानित्यन कदाचित्तदप्रियेति बहवः ७ साभवतु नामानृता शकुनोप्यनृत इत्याह
गणबाह्यादिकमप्यनृतं कथं जानमित्यत आह अद्यापि एतावन्मयोक्ते सति निर्मलदृष्टिपातैर्मनसंभावयसि न स्मरयसीति ८ उक्तंचयत इति ९

अंक
५२

७७

इति क्षुद्राअत्यतराः हरयोपिवानराः एनंमदुपस्थितं संत्रासं विजहंत त्यजत कुत इत्यत आह युष्मद्देहेष्विति लज्जावत्त्वे निमित्तं आह भिन्नेति हेसौमित्रे त्वमपि तिष्ठ
दुपरमकुत इत्यत आह ममरुषां पात्रं नासीति तर्हि किं करिष्यसि इत्यत आह राममिति २ स्रुयीवेति स्रुयीवादयस्तं रावणिं नोपश्यंति समेधनादः घो
षिणस्तान् स्रुयीवादीन् प्रहरति स्मेत्यन्वयः अदर्शने हेतुमाह बाष्पजलकणाः अंधकारश्च तद्युक्तेन जलदेनांतरितं आच्छादितं बाष्पोजलकणे बाष्पं

अपि च क्षुद्राः संत्रासमेते विजहत हरयो भिन्नशक्तेभ्यः कुंभायुष्मद्देहेषु लज्जां दधति परममीसायकानिष्पतंतः सौमित्रेति शृणा
त्रंत्वमसिममरुषां नन्वहं मेधनादः किंचिद्भूभंगलीलानियमितजलधिराममन्वेषयामि २ स्रुयीवमारुतिनलांगदनीलमुरच्या-
बाष्पांधकारजलदांतरितं प्रचंडम् तं रावणिं जलदमंडलमास्थितं नोपश्यंति तान् प्रहरति स्म सघोरबाणैः ३ मायारथं स
मधिरुह्य नभस्थलस्थोगंभीरकालजलदध्वनिरुज्जगर्ज बाणैरपातयद्दहो फणिपाशबद्धैस्तोमेरुमंदरगिरीपविने वशक्रः ४
शत्रांतरे पूर्ववैरमनुस्मरंती चक्रवाकी सरोवरस्था शशापयो मे दयितं सरामः सलक्ष्मणो रावणिबाणजातैः रणे हतौयं
दमुद्वहंती चंद्रोदये नृत्यति चक्रवाकी ५

नेत्रवारिणिचाप्यथ इति धरणिः ३ मायेति कालजलदस्य प्रलयमेघस्येव ध्वनिर्यस्य सः फ
णिपाशः तदावृत्तेर्नागपाशात्मकैरिति तौरामलक्ष्मणौ अपातयन् बबंधवागर्थः शक्रः पविनामेरुमंदरगिरी इव तौरामलक्ष्मणौ अपातयन्
चक्रः अहो किमर्थं व्ययम् ४ शशापयो मे इति पद्यं कस्यापि समस्यारूपं अत्रानुपयुक्तम् ५

सकाशात् सहाः इन्द्रः मुखमिव मुखं येषां ते यस्याः लंकायाः पुरद्वारे बहिर्द्वारे पुरद्वारंतुगोपुरमित्यमरः समाक्रांता सर्वतो वरुद्धा प्रकृष्टकोपेन योज्याकंपः
 सृक्वयि मिततस्तद्युक्तानि अधरपुटतटानियेषांतेः ४१ इति श्रीहनुमन्नाटकटीकायां कुंभकर्णवधोनाम एकादशोऽङ्कः ११ सेनामुखंतुनासीरं इत्यम
 रमिति अहं आत्मनि सौमित्रिप्रतियोमदीयः कोपस्तस्याल्पमपि कारणं न जाने येनैव उपहृत्यामीति ननु चेत्त्वधिकारणं नास्ति तर्ह्यसौ कथं रुष्टस्तत्राह

लंकाशिरवरस्थो रावणः सविस्मयम् मरुचंद्रादित्याः शतमुखमुखवास्तेऽक्रतुभ्रजः पुरद्वारे यस्याः सभयमुपसर्पत्यनुदि
 नम् प्रकोपव्याकंपाधरतटपुटे वनरभटैः समाक्रांता सेयं शिवशिवदशग्रीवनगरी ४१ इति श्रीहनुमन्नाटके कुं
 भकर्णवधोनाम एकादशोऽङ्कः ११ रावणः सक्रोधम् तूर्णं पूर्णकटकं पुत्रमिंद्रजितं दुष्करसमरयज्ञे अध्वर्युचृणो
 तिस्मिं इन्द्रजित् सत्वरं कुंभकर्णवधामर्षमूर्च्छितः सीतापतिवधे बद्धलक्ष्यः समरचत्वरे वतीर्णः इतो लक्ष्मणो धनुर्गुणत
 णत्कारैर्धरणिंगगनांतरमापूरयन् कोपानलज्वालावलीभिः सलंकाधिपालंकांकवलयन् घोरसमरनासीरेव तरतिस्म-
 रावणिः लक्ष्मणमवलोक्य नाहं सौमित्रिकोपस्यजानेत्यपि कारणम् नूनंचंचलबुद्धीनां स्नेहकोपावकारणो १

रुचंचलबुद्धीनां लक्ष्मणसदृशानां स्नेहकोपावकारणो निर्निमित्तो यद्वा अः विष्णुस्तत् प्रेरितो यद्वा यमर्थः नूनमिति ज्ञात्वा चलबुद्धीनामसमीक्ष्य क
 गणां मादृशां स्नेहकोपो अकारणो विष्णुनिमित्तो तस्य शत्रुभाषु भकर्तृत्वात् १ ७ ७ ७ ७ ७ ७

अंक

११

७६

तरे इति ऐंद्रं द्रुपदं तं द्राक्षीष्टं शरद्वयकृत्यमाह भित्त्वत्यादिपदद्वयेन सूक्तबोधम् ३७ उद्यदिति तुहिने उत्तरभागे हिमवदभ्यर्णे यदंभसि यस्य मूर्ध्नि क
स्थजले पुच्छनिहृतः हनुमत्पुच्छताडितः ३८ अथ लक्ष्मणो रामवीर्यमधिकृत्य कबंधमनुवर्णयति देवा इति प्रतिनिधिस्तुत्यः सर्वमेव सूक्तबोधम् ३९

रामः अत्रांतरे रघुपतिः शरयुग्ममैंद्रं द्राक्षुं भकर्णनिधनायरणे मुमोच भित्त्वा बिभेद हृदयं धरणीमथैको मूर्धानमुद्धतमखंडयद
स्य चान्यः ३७ हनुमान् उद्यन्मरुत्तनयचंडचपेटघातान् मूर्धापपाततुहिने रजनीचरस्य भग्नो भविष्यति यदंभसि भीमसेनो
बभ्रामपुच्छनिहृतौ गगने कबंधः ३८ देवाः सर्वे विमानान्यपनयतरवैः स्यंदनो यातुदूरं रेशास्वामृगेंद्राः परिहरतरण प्रांगणं राक्ष
साश्च वज्रत्रस्तां जनाद्रिप्रतिनिधिरवधिः सर्वविस्मापकानां लंकातं कैकहेतुर्निपतति नभसः कौभकर्णः कबंधः ३९ मृतः कुं
भकर्णः उक्तांतोपि स्वदेहात् प्रवरस्वरवधूदो भिराकृष्यमाणः प्राणत्राणाय भर्तुः पुनरपि समरापेक्षयानां रुरोह संगीतैर्ना
दाद्यैर्मृदुमुरजरवैः स्तूयमानो विमानं वीरः संग्रामधारः शिवशिवसकथं वपयते कुंभकर्णः ४०

इति स्वदेहात् राक्षसांतरात् उक्तांतः उद्धतोपि अक्षरो भिर्वरणार्थमाकृष्यमाणोपि विमानं नारुरोहेत्यन्वयः अनारोहणे हेतुः भर्तुः रावणस्य
पुनरपि संग्रामेच्छयेति नारदाद्यैर्नारदमुरवैर्गंधर्वैः कीदृशैः सृष्टुगीतानियेषांतैः ४०

सकाशात् लघुवेषः कोपातिशयात् जांबवान् जानुबंधं यथास्यान्तथा जानुबंधं जानुप्रहारं तरसाबलेन कुंभकर्णं मपातयदित्यर्थः दंतोलिर्वज्रः गिरिमि
सृक्चरिणीदं यथास्यान्तथा कंठं विरच्य गृहीत्वा स्वभक्तजयगुरुर्मदोयस्य अथतीनीलनलोनिर्मुक्तावभूतां तदंगे जांबवदंगे मरुद्विर्मुक्तापुष्पवृष्टिरभवन्
त्यनिचरवरः कुंभकर्णः गुल्फाघातेन तं जांबवंतं निरस्याक्षिप्योत्तस्थौ ३४ आलक्षित इति माहेशोरुद्रावतारः हनुमान् समरे वतीर्य स्थानं शत्रुस्थानं

जांबवान् दंतोलिं कुंभकर्णं गिरिमिव तरसापातयज्जानुबंधं कंठं गाढं विरच्य स्वभक्तजगुरुर्मदं जांबवानुग्रवेषः निर्मुक्तौ तावभू
तामभवदथ मरुत्पुष्पवृष्टिस्तदंगे गुल्फाघातेन रोषाद्रजनिचरवरस्तन्निरस्योपतस्थौ ३४ आलक्षितो रघुवरेण सलक्ष्मणेन
कालांतकादिवरिपोः परिशंकितेन स्थानं जगाम हनुमान्समरे वतीर्य माहेश उग्रनरसिंह इवारुणाक्षः ३५ मैनाको मेरुशृंग
स्थित इव हनुमत्पाणिपद्मेन गेन्द्रः कल्पांते मंदराग्रे जन इव समरे मुद्गरः कुंभकर्णो अद्रिं क्रव्यादवीरः प्रहितमनिलजेनाच्छि
नद्मुद्गरेण लांगूलेनाजनेयोद्धुतजनितरुषा मुद्गरं द्राक्चकर्ष ३६ जगामेत्यन्वयः किंभूतः रिपोः सकाशात् परिशंकितेन निर्भयेन रघुव

रेण आलक्षित आलोकितः परिवर्जने यद्धारिपोः परितः शका इतायस्मात्तेन कस्मादिव कालांतकादिव कालः प्रलयस्तत्कर्तुरंतकादिव उग्रश्चासौ नृसिंहश्च
रुद्रनरसिंह इव ३५ मैनाक इति हनुमत्पाणिपद्मेन गेन्द्रः गिरिरिव भातीति शेषः कसमरे किंभूते समरे कल्पांते कल्पाना मतिसमर्थानामपि अंतो यस्मिन्मंद
रागमंदराशिरसि अमृतमथनार्थं मंदराक्रमणार्थं अजनो भगवानिव कुंभकर्णो मुद्गर इति शेषं सुबोधम् ३६

मुरवस्था अपि कर्णं रंध्रान्निर्गच्छन्ति घोरं यथा स्यात्तथा दशनखंडितानप्येतान् कर्णद्वारान्निर्गतान् पुनरतिपुनश्चर्वयति अन्यत्सुगमम् २९ सव्ये
त सः कुंभकर्णः सव्येन करेण चामहस्तेन सांद्रशिविरं निबिडावमोचनं कटकं धुन्वन्विद्रावयन् ततो विद्रावणानंतरं उत्तरेणादक्षिणहस्तेन सूर्यावमेव ज
हेत्यन्वयः स्ववैरूप्यकर्तृत्वात् अन्यत्सुबोधम् ३० तातमिति तातं सूर्यावं गारुत्मतेन गरुडपाशेन शत्रुकुंभकर्णं मुक्तोपि कुंभकर्णहस्तादलितः कपींद्रः

सव्येन सांद्रशिविरं स्वकरेण धुन्वन्व्यात्ताननस्य कटकं तत उत्तरेण सूर्यावमेव कपिवीरवरेषु सत्सु जग्राहकोपकलितो युधि
कुंभकर्णः ३० तातं विलोक्य विषमस्थमथांगदस्तं गारुत्मतेन भविष्यति स्म शत्रुम् मुक्तोपि निःश्वसितियावदसौ क
पींद्रस्तावद्बन्धनरसिंहपदांगदंसः ३१ दृष्ट्या नीलस्तदुभयमपि यस्तमाक्रम्य रक्षः स्कंधे मौलौ श्ववणाकुहरे घ्राणवक्रोदरेषु
तीव्रज्वालो दहतिकुपितः स्वेन रूपेण वीरः क्रव्यादो भूतदनु विकूलः प्रोत्थितो वानरेन्द्रौ ३२ लंकाशिरस्थो रावणः लंकेष्व
एतमवलोक्यरणोज्वलंतं कादंबिनीसहचरामृतवारिधारा तूष्णीमुमोच तदुपयुपलब्धसंज्ञो भोक्तुं कृतांत इव नीलनलो स-
ध्यौ ३३

सूर्यावः यावन्निःश्वसितिसचेतनो भवति तावत् स कुंभकर्णः पतितोत्थितः सन्नरसिंहपदानरसिंहपाशेन अंगदमपि बन्ध ३१ दृष्ट्येति
जीवमंगदं च यस्तंबद्धम् स्वेन रूपेण अभिरूपेण तदवतारत्वात् रक्षः कर्मराक्षसंदहतीति तदनुदाहमनुलक्षीकृत्य क्रव्यादः कुंभकर्णः विकलो भूत्
नरेन्द्रौ सूर्यावांगदौ कादंबिनीमेघमालातत्सहायवान् तस्य या अमृतवारिधारानां लब्धसंज्ञः प्राप्तचेतनः कुंभकर्णः अन्यत्सुबोधम् ३३

सकाशात् तसृज्य आत्मनः स्वस्य चारिजलं दत्वा सकरुणं यथास्यात्तथालंकोपगूढं लंकालिङ्गं कृत्वा कीदृशलंकोपगूढं अपुनर्भाविद्यत्पुनर्नवभवतीत्यपुनर्भा
 सृज्य इति तमिति तं अस्मिन् दृष्ट्वा त्रस्तचित्ताः गिरिवराणां कुहरं विवरं चरन्ति गच्छन्ति नागलोकोत्थकुहरं स्रग्विरं विवरं बिलमित्यमरः पादांतवातप्रचलितपवनां
 पादांतवातात् प्रचलितो वेगवान्यः पवनस्तेनांदोलिताः संतः स्वेचरन्ति निर्गच्छन्ति स्फीताः वर्धिताश्च ते फूत्काराश्च ते भिन्नाविदीर्णाः अन्यत्सुगमं २७

तद्वत्स्वाजीविताशंगिरिवरकुहरं त्रस्तचित्ताः कपीन्द्राः केचित्पादांतवातप्रचलितपवनांदोलिताः स्वेचरन्ति केचिद्दोर्देडचंडभ्रमणनि-
 पतिताः शोणितान्युद्गिरन्ति प्राणान् केचित्पवीराः कथमपि दधति स्फीतफूत्कारभिन्नाः २७ उल्लिख्य शूलमजयं त्रिपुरांतकस्य संहार-
 रकेतुमिव कोटितडित्प्रभाभिः घोरं ज्वलंतमुरसि क्षिपति स्मरक्षस्तारोपतेस्तदिषुणारघुणानिरस्तम् २८ क्रोधाग्नेर्जाठराग्नेः
 कपिशिविरगतो मुद्गरं व्याददानो वज्रे निक्षिप्य कोटिं कवलयति भटानुत्कटान् कुंभकर्णः कांश्चित्पद्मां पिनष्टि श्वसनसहचरावा-
 नराः कर्णरंध्रान् निर्गच्छन्त्येकएतान् पुनरपि दशनैश्चर्वितान् तत्तिघोरम् २९ उल्लिख्येति केनाप्यजितमित्यजयम् त्रिपुरांतकस्य रुद्रस्य शूलं

द्रप्रसादप्राप्तमिति कोटितडितामिवयाः प्रभास्ताभिर्घोरिंदुः प्रेक्ष्य रक्षः कर्तृकुंभकर्णः तारापतेः सग्रीवस्योरसि निक्षिपति सतीत्यन्वयः रघुणा श्रीरामेण त-
 रं शूलं इषुणा बाणेन निरस्तं अंतरे रवरवंडितम् २८ तक्रोधमनुवर्णयति क्रोधाग्नेरिति कुंभकर्णः क्रोधाग्नेः सकाशात् जाठरोयोमिस्तस्मात्सकाशात् क्रो-
 गणक्रुधाबाधादितिकोटिं भटान् कोटिसंख्याकान् वानरमुख्यान् वज्रे निक्षिप्य कवलयति कपिशिविरः कपिकटकः श्वसनसहचराः उच्छ्वाससंगिनः एकेवा

गोतोमेघबालोपि अल्पतरमेघोपीत्यर्थः पोतोवार्यानबालयोरिति हैमी कुल्याल्पाकृत्रिमासरिदित्यमरः लेढि आस्वादयति पिनष्टिमारयति राक्ष
 तालोपि अल्पबलेर्वानरैर्नयुध्यते समनुकाकथेति भावः २३ नाहमिति स्वरश्च विशिराश्चैतौ राक्षसजातौ आत्तं भग्नं रामस्य यः प्रतापानलस्तस्य यः कव
 त्तद्रूपं यमहाकालरूपः अथवागर्थः बाल्यादिभिरशनपूर्तिर्नजातामयातुरामप्रतापाभिस्तृप्तो भविष्यतीत्याह रामप्रतापानलस्य कवलाय यो महान्कालस्तस्य

अपि जलधरपोतोलेढिकिं स्वल्पकुल्यामपि मशककुटुंबके सरीकिं पिनष्टि २३ अपि च नाहं वाली स्तुबाहुर्न चरचरशिरसो दूषण
 स्तात्काहं नाहं सेतुः समुद्रे न च धनुरपि यन्त्रं बकस्य त्वयान्तम् रेरेरामप्रतापानल कवल महाकाल मूर्तिः किलाहं वीराणां
 मौलिशाल्यः समरभुविचरः संस्थितः कुंभकर्णः २४ ततो गगनमुत्पत्य सग्रीवं बाहुमूले पूषगबलपतिं कंटदेशे भजेन क्षिप्तानि
 ष्पीडय गाढं रजनिचरपुरांसंदधानोजगाम सानंदं कुंभकर्णस्तदनु कपि भटस्तस्य स्तूणं सकर्णं घ्राणं जगध्वाजगाम स्वशिबिरमु
 त्तरं कूर्परेणाभिहत्य २५ कुंभकर्णः निःश्वस्योत्सृज्य बाष्पं नयनकमलयोश्चात्मनो चारिदत्वा कृत्वा लंकोपगूढं सकरुणमुपुन भा
 धनीत्यानिशूलम् क्रोधांधः कालमूर्तिः प्रलयहुतवहां गारनेत्रो विकर्णश्छिन्नघ्राणो वतीर्णः पुनरपि समर प्रांगणे कुंभकर्णः २६

जीति बुभक्षितरामायेरतिकालो यातस्तत्पूर्तिरद्येति भावः २४ सग्रीवमिति बाहुमूले कक्षायां गाढं यथास्यात्तथानिष्पीडय पुनरचेतनं ज्ञात्वा भजेन
 च संदधानः सन् सानंदं यथास्यात्तथा लंकां जगाम कूर्परेण बाहुमध्यस्थानेन स्यात्कफोणिस्तु कूर्पर इत्यमरः २५ निःश्वस्येति नयनकमलयोः स

सकाशात् अवटेगर्तस्वरूपे मार्गे संचरन्ति साधव इति शेषः ५९ इदमिति तथेति शिरश्चालने नांगीकारः सतां शास्त्रानुवर्तिनां शास्त्रनिःसंशयावाचः
सृक्वयि रियांताः वदकस्य नवल्लभा इति वापाठः स्रगमम् २० उल्लिखेति उल्लिख उत्थतोयः स्फटिकाचलः कैलासः किंत्वयेति शेषः स्रगमम् २१ राजन्मिति

अंक
११

रामायजानकीदेयेत्यभिप्रायः रावणः इदं भ्रातृवचः श्रुत्वा तथेत्याह दशाननः शास्त्रनिःसंशयावाचः सतां कस्य नवल्लभाः २०
जानकीं न समर्पयामीत्यभिप्रायान् रावणः सावज्ञम् उल्लिख स्फटिकाचलेन्द्रशिरवरश्चेणी निघृष्टांगदैरेभिः पीनतरैः सुरास्तर
भयप्राप्तप्रतिष्ठैर्भर्जैः संग्रामे मम कुंभकर्णविजयः किंत्वद्गुजाडंबरः प्रत्याशा शिथिलोऽस्म्यहं व्रजपुनः स्वापाय निद्रालय
म् २१ कुंभकर्णो भीममालंभ्य राजन्मागाविषादं परिहरवलवद्विद्विषः शोकशल्यं कल्याणान्याश्रयंतामहमहमिकयानौ भवं
तं जहामि कः कालः को विधाता किमरिकुलभयं को यमः केचयाम्याः को रामः केकपीन्द्राश्चलति मयिरणे रोषिते कुंभकर्णे २२
रावणः सानंदं महाबलपराक्रमैराक्षसभटैः परिवृतोरणप्रांगणे वृत्तरनुवत्सः कुंभकर्णः साक्षेपंतथा कृत्वा अधिकपि
कुलमल्लाः किमु धायानभीतानहिजगति भवद्विर्युध्यते कुंभकर्णः -

बलवांश्चासौ विद्विद्रामस्तस्य मत्सकाशान् शोकशल्यं अह
मिकया पूर्वशौर्यप्रकटनेन अहं पूर्वमहं पूर्वयुद्धार्होऽहमिकामतेत्यभिधानचिंतामणौ अन्यत्स्रगमम् सर्वकल्याणानि आश्रयंतांत्वामिति शेषः २२
गप्तीति अयीतिसंभावनायां हेकपिकुलमल्लाः हेकपिवराः मुधाभीताः संतः किंयान कस्माद्भजत तदुपपादयति नहीति अत्र युद्धदृष्टांतद्वयमाह जल

७३

कर्णादृहासस्तस्य व्यासेन विस्तरेण युक्तो यो व्याको शोंतरालस्तद्युक्तं यद्वक्तव्यं तस्य व्यतिकरेण किमिदमित्यज्ञानेन च किताये प्राणिनस्तेषां पुण्यप्ररोहः
 योदयस्तद्वयनिवर्तक इति पुनः लीलायै लोलंती चंचला मृणाली पद्मिनी तद्वन्मृद्वी च यामिथिलसूता तस्याः संगे राजहंसः यथा पद्मिनीसंगाद्वा जहंसो
 दते तद्वदयमपि सीतासंगादिति भावः पुनः सिंदूरवदरुणोयः पूर्वाचल उदयगिरिस्तस्य शिखरे शिर इव शिरः सूर्यस्तस्य शिखरः शिरोरत्नसूर्यकुलकेतुरिति १८
 सोलित इति पलशैलाः मांसगिरयस्तेषां जालं बहुपर्वतोच्चमांसराशिमिति तीव्रासवमतिमादकमदिरां यदा तृप्तिं न जगाम तदा इत्यवदन् इति किंस्क-

लंकायां कुंभकर्णः सुसोलितः कवलयन्यलशैलजालं तीव्रासवंपरिपिबन्तपि कुंभकर्णः तृप्तिं न जगाम न तथेत्यवदत्स्फुरा-
 यागंगां पिबामि यमुनां सहसागरेण १७ स्वकटके रामः उपस्थितं वीक्ष्य तमाहरामो लंकाशिरं निर्मितजानुदघ्नम् भो मारु-
 ते यंत्रमुदस्तमेतत् किं नेत्यवादीत्सच कुंभकर्णः १८ कुंभकर्णः रावणसमीपभागभागम्यभो राजन् यद्यपि क्षितिपाला
 नामाज्ञासर्वत्रगास्वेयम् तथापि शास्त्रदीपेन संचरंत्यवनीश्वराः १९

राया इत्यादि १७ उपस्थितमिति तं कुंभकर्णं किं भूतम् लंका
 काशिरवरं निर्मितं जानुदघ्नं जानुप्रमाणेन यस्य तम् उल्लिखितस्य लंकाशिरवरं जानुप्रमाणमिति भावः प्रमाणे दद्यादयः भो मारुते एतत्किं यंत्रमु-
 दघ्नं जानुघटितं लंकाप्रक्षेपकरणं यंत्रं यद्वा यंत्रकाल उदितः किं यंत्रकालेक्षचक्रयोरिति विश्वः मारुतिर्नेत्यवादीत् यंत्रं नेति च पुनः कुंभकर्ण इ-
 दं यद्यपीति सर्वत्रगा सर्वतोऽखंडिता सर्वत्रगीयते प्रमाणीक्रियते वासुगमम् संचरंत्यवदे सतामिति पाठे शास्त्रमेव दीपस्तस्मिन्सति असताम

सकाशात् कुंभकर्णस्य प्रेयसी कर्णाभ्यर्णो चीत्तुर्वन्तं महोदरमिति कथयति इति किं विरमविरमेत्यादिसर्वत्रानादरे वीप्सा किंभूता प्रेयसी मशकवत्कुं
 सृक्चकिरं धेकं ठरं धे मुरवेनश्वासाना पूर्या पोह्ये हस्तिभिराक्रममाणस्यापि गलच्छिद्रे मशकवत् यथा अनेके मशकाः कस्मिंश्चिच्छिद्रे विशन्ति एवमु
 तं सिनास्यान्तर्गतं हस्ति समूहं प्रेक्ष्यमाणा योतर्हस्तिभिरपि नाचबुद्धः सकथं भवेच्चीत्कारैरिति भावः १४ निद्रामिति यदि यदा तथापि गजाक्रमण

र
 लकायां रावणः भो महोदर सर्वे मे मित्रिभिः प्रबोध्यतामयं वीरः कुंभकर्णः महोदरः यदा ज्ञापयति देव इति निष्क्रम्य कुंभक
 र्णं निद्रालयं जगाम तत्र कुंभकर्णप्रिया विरमविरमन्तुं कुंभकर्णस्य कर्णान्तरवलुतवनिनादैरेष निद्रां जहाति इति कथ-
 यतिकाचित् प्रेयसी प्रेक्ष्यमाणामशकगलकरं धे हस्ति यूथं प्रविष्टम् १४ कुंभकर्णः निद्रां तथापि न जहौ यदि कुंभकर्णः श्री
 कंठलब्धवरकिन्नरकामिनीनाम् गंधर्वयक्षसरसिद्धवरांगनानामाकर्ण्य गीतममृतं परमं विनिद्रः १५ स्वकर्कशरामः
 जृम्भासंभारभीमभ्रुकुटितटनटत् कुंभकर्णाद्दृहासव्यासव्याकोशवक्रव्यतिकरचकितप्राणिपुण्यप्ररोहम् लीलालोलन्मृ-
 णालीमृदुमिथिलसुतासंगभूपालहंसः पायात्सिंदूरपूर्वाचलशिरवरशिरः शीरवरोरामचंद्रः १६

रं चिचीत्कारैरपि तदा संगीतमाकर्ण्य विनिद्रो जात इति शेषः अमृतं अमृतवन्मधुरम् परममत्युत्कृष्टलक्ष्मि १५ कुंभकर्णोत्थापनप्रियावानरानवलोक्या
 गणसदयो मारुतिः आशीरनुवदति जृम्भेति रामचंद्रः पायात् किंभूतः जृम्भासंभारेण जृम्भाति शये न भीमं यत् भ्रुकुटितटं तेन सह नटत् आविर्भवत्

अंक
 ११

७२

चदिति पूर्वाचरमचरणउत्तरारेवत्युपलक्षितोमीनः अश्विनीभरण्युपलक्षितोमेषः कृत्तिकासर्वैव सार्द्धं आर्द्रासहितंमृगशिरः व्याधगृहेपिमीनोम-
नः कृत्तिकाकृपाणिका कृत्तिकास्त्रीकृपाणिकेतिहेमी मृगशिरोमृगमस्तकं सार्द्धं सरुधिरम् १० रावणः एतदुक्तैरात्मनोमंगलमवगम्याक्षिपति प्रतापमि-

देवमहोत्पातं पश्य मध्यं दिनेपि क्वचिन्मीनः क्वचिन्मेषः क्वचिद्धंबितकृत्तिका क्वचिन्मृगशिरः सार्द्धं नभोव्याधगृहायते १०
रावणः साभ्यसूयम् अहोमहोद्वारमात्य किमर्थं बलुगसे पश्य प्रतापं संसोढुं रविरपि दशास्यस्य न विभुनि मज्जत्युन्म-
ज्जत्यपरजलधौ पूर्वजलधौ हरिः शैतेवाद्धौ निवसति हिमाद्रौ पुरहरो विरिञ्चिः किंचापि स्वजनिकमलं मुञ्चति न वा ११ अत्रां
तरे यथारावणो न वेत्ति तथा शोकचनिका स्थितविमाने जानकीमारोप्य रामं दर्शयति स्म सरमा विदेहदुहितुर्दृष्टिर्दे-
शग्रीव रिपो बभौ कनीलेव मनोरम्येतमाले मधुपांगना १२ तत्र रामकटके वानराणां हेमप्राकारजघनां रत्नद्युति
दुकूलिनीम् लंकामेकेभिकूटस्य ददृशुर्वनितामिव १३

ज्ज्ञातः शैत्यमाश्रयतीति प्रसिद्धं तदेव द्योतयति अपरजलधौ पश्चिमसमुद्रे मज्जति पूर्वसमुद्रे उन्मज्जति स्वस्य जनिरुत्पत्तिर्यस्मात्तत्कमलम्
दृष्ट्वैर्मधुपांगना साम्भिरामस्य तमालसाम्भिमिति स्रगमम् १२ हेमेति वानराणां मध्ये एके वानराः स्रगमम् १३

सकाशात् सलितः क्षितिधराः यस्मिन् दक्षयन्तः समस्ताः अर्णवा यस्मिन् तद् यद्वा सर्वे अर्णवाः त्रस्यन्तो ये वैरिणः रक्षांसि तेषां वध्यास्तासां विलोचनजलैः
 सृक्कयति या उद्गमो यत्र प्रकर्षेणोद्गच्छन्तो ये कपयस्तेषां वाहिनीभ्यः पदभरणचरणप्रक्षेपातिशयेन व्याधूतो व्युत्थापितो यो धूलिपटरेणुविस्तारस्तेन च्छन्नः
 रादितः आदित्यपथो यस्मिन् विस्तारे पटच् ५ जयेति जयार्थे प्रयाणं जयप्रयाणम् ६ अंके इति पूवगबलपतेः सग्रीवस्य अक्षस्य त्वत्कृतस्य हंतुः

रजयप्रयाणेरघुनंदनस्य धूलीकदंबास्तमिते दिने शो शशिप्रभं छत्रमुदीक्ष्य बालासूर्योदये रोदिति चक्रवाकी ६ सहायार्थं मिंद्र
 पदत्तं छत्रगजतुरंगावलीसंभवोरामदेवस्य रावणः महोदररामः कुत्रास्ते महोदरः देवपश्य अंके कृत्योत्तमांगं पूवगबलपतेः
 पादमक्षस्य हंतु भूमौ विस्तारितायां त्वचिकनकमृगस्यांगशेषं निधाय बाणरक्षः कुलघ्नं प्रगुणितमनुजेनार्पितं तीक्ष्णमक्ष्णोः
 कोणे नोद्दीक्ष्यमाणस्त्वदनुजवचने दत्तकर्णो यमास्ते ७ अपिच भ्रूभंगाद्द्वसिंधूरघुपतिरवता द्वे दिना वेदितो सौ विष्टस्ते
 मातुलस्य त्वचिपुनरनुजमंत्रिणे दत्तकर्णः बाणे दत्तार्द्धदृष्टिः स्तवजयपिशुने लक्ष्मणे सस्मितो यः सग्रीवग्रीवबाहुः कृतचरण
 भरः सौगंदेरावणायम् ८ गगनंगिलितं भूमिर्गिलिता गिलितादिशः सरितः पूवगैः पीताः सीतापतिपदानुगैः ९

रुमनः अंके इत्युभयत्र धनुर्जयस्यातिशयज्ञानार्थं रक्षः कुलघ्नमिति अत्र ज्याविशिष्टत्वं प्रगुणितत्वं त्वदनुजवचने एतेन लंकाभंगक्रमकथाकथनं सूचि
 गण ७ ८ गगनमिति हेरावणासीतापतिपदानुगैः पूवगैर्गगनंगिलितं लोपितम् भूमिर्गिलिता अदृश्याकृता दिशो गिलिताः निरालोकीकृताः एतेन तद्बहु
 त्वमुक्तम् ९

अंक
११

७१

इति आशशीघ्रमुत्पाद्य उन्मूल्य विमानं विविधवृक्षसमूहमानश्चित्तोन्नतौ वृक्ष इति हेमी मानानां समूहो मानं विविधमानं यद्वा उत्पाद्य धुराद्यंगानि विभज्य विमानं
क्षसानां रथादीनि विभीषणं दृष्ट्वा च पुनः रघुपते त्राहीति विभीषणबलस्य वाक्यं श्रुत्वा हनुमानुपेत्य स्वयमात्मानं प्रीत्या ददर्श दर्शयामास विभीषणस्थानमग

कटके वानरभटास्तद्द्वोरचीत्कारमाकर्ण्य भैरवरवैर्दोस्तं भास्फालकेलिमभिनीय साटोपमुत्पादितमूलो ग्रशैलधारिणः प्रचंडको-
लाहलेन लंकामाकुलयंतोऽकूपारस्येव यामिन्याः परंगताः लंकायां रावणः सूर्योदयमासाद्य वानरवाहिनीकोलाहलमर्षमूर्च्छितः
समरभूमौ कटकमुत्कटं प्रस्थाप्य लंकाचलशिखरपर्यं क्रमारुह्य पुरस्थितेन महोदरेण मंत्रिणा सह रामवाहिनीमहिमानं पश्य
ति स्म तत्र रामकटके वानराः खेलेतोरिव लवानरा जलनिधौ दृष्ट्वा रणो राक्षसानुत्पाद्या शतविमानमेव जगृहुः पृथ्वीं समाचक्रि
रे दृष्ट्वा तंच विभीषणं रघुपते त्राहीति वाक्यं तदा श्रुत्वा सौ हनुमानुपेत्य नरसा प्रीत्या ददर्श स्वयम् ४ लंकायां रावणः महोदरं पृ-
च्छति भो महोदरकदा गंतो रामोऽस्माभिर्न विदितं रामागमनादिनम् महोदरः सीतां प्रयच्छतुरामायेति बुद्ध्या साहसमवलं-
भ्य राजनूलं केभ्यः न्यंचद्रुवलयंचलक्षितिधरं क्षभ्यत्समस्तार्णवं त्रस्य द्वैरिव धूविलोचनजलप्रारब्धवर्षाद्गमम् प्रोदंचत्कपि
वाहिनीपदभरव्याधूतधूलीपटच्छन्नादित्यपथंकथन्नविदितं तज्जैत्रयात्रादिनम् ५

मदित्यर्थः अन्यत्सगमम् ४ न्यंचदिति हे
स्मिन्निति जैत्रंतस्य रामस्य जैत्रंचेदं यात्रादिनं कथं न विदितं केन प्रकारेण न ज्ञातं किंभूतं जैत्रं यात्रादिनं न्यंचन्नस्मीभवद्रुवलयं यस्मिंस्त

सकाशात् स्यायमर्थः साप्रभंजनीराममितिदध्योइतिशेषः इतिकिं वराक्यहं अद्यास्मिन्नवसरेकथंनिहन्मि कीदृशी उत्स्वाताकोशान्निः सारित्ता
सृक्वर्तिक्षणाचकृपाणिकाच्छुरिकायस्याः सा हननाक्षमत्वमेवद्योतयति निर्भरतः निबिडास्त्ववीराटवीषुवीरपंक्तिषुशयानं वनपंक्त्योरथाटवी

अंक
११

रामोविहस्य भोमहावीरांगदयुवराजवानरभटान्ब्रूहि भोभोस्त्रयीवसैनिकाः रात्रौसावधानतयास्थातच्यंश्वःसूर्योदये
रामस्यसमरोत्सवोभविष्यतीति अंगदस्तथाकरोति रामकटकेशयानौरामलक्ष्मणौनिहतुंरावणेनप्रहिताप्रभंजनीनामरा
क्षसी उत्स्वातदारुणस्फूर्तीक्षणाकृपाणिकासौवीराटवीषुनिशिनिर्भरतःशयानम् दृष्ट्वास्फदर्शनगुरुभ्रमणेनगुप्तंरामंनि
हन्मिकथमद्यवरंवराकी २ तत्रावसरेप्रबुद्धमंगदंवीरमवगम्याधीरंपुनर्गंतुमुद्यताप्रभंजनी अंगदःसारोपम् मागा
स्तिष्ठनिशाचरिक्षणमपिस्थित्वापुनर्गम्यतांयत्रास्तेभ्रजविक्रमाखिलजगद्विद्रावणोरावणः अद्याप्यंगदबाहुपाशपति
तामूढकिमाक्रंदसेसिंहस्यांतिकमागतेवहरिणीकस्त्वांपरित्रायते ३

रुद्रैमी तत्रापिस्फदर्शनारव्यचक्रस्यगुरुयथास्यात्तथाभ्रमणेनरामस्यविश्वतः परिक्रमेणगुप्तरक्षितम् २ हेनिशाचरिमागाः क्षणंस्थित्वायत्र
गण्पास्तत्रपुनर्गम्यतां किमाक्रंदसे किमर्थमाक्रंदंकरौषिस्रगमम् ३

१३०

रिणालज्यते लक्ष्यते इति कुशलवः सीरध्वजो जनक इत्यर्थः इदमेव पद्यं हतरावणस्य प्राप्त राज्ञ्यस्य परित्यक्तसीतस्य रामस्य वाक्येन व्याकुर्वेति तद्यथा वि
 भाएव मृगतृष्णाचतुर्दशसमावने स्थित्वा राज्ञ्यं प्राप्स्यामीति मृगतृष्णाविषयः सीताभिलाषस्तदन्वेषणरूपः रमयति सर्वा निति रामो राज्ञ्यं तद्वाचो
 राज्ञ्यत्वमपि प्राप्तम् अन्यत्पूर्ववत् अथास्य तृतीयोप्यर्थोऽस्ति कस्यचिद्विद्वत्कवाक्येन विषयाः स्वकचंदन स्त्री पुत्रलालनरूपास्त एव मृगतृष्णावदविद्य-
 मानास्तैराहताधीर्यस्य तेन मया भिक्षुणा जनस्थाने जनानां लोकानां स्थाने स्थाने गृहे गृहे भ्रान्तं एकवचनमुपलक्षणं जात्येकवचनं वाचैर्निश्चयेन प्रतिपदं देहीति

अथ तत्र सुवेलाद्रिकटके लंकापतेः सकाशादधिगतं दूतमंगदं जानकीवल्लभः पप्रच्छ अये दूतांगदलंके श्वरे संधिर्न जनिता प्रीति-
 कारिणी स्यादनुपकारिणी वा अंगदः राजन्त्सर्वथेयमेनुपकारिणी पुलस्त्यापत्येषु प्रीतिरिति भैरवनिहोदाहरणं हरिणां कशेश्वर
 स्तदुरुत्वात् उक्षारथो भूषणमस्थिमालाभस्मांगरागोज्ज्वलचर्मवासः एकालयस्येपि धनाधिनाथे सरद्यौ दशैयं त्रिपुरांतकस्य १

यु यथा स्यात्तथा प्रलपितं पदस्थानेरसस्थिताविति चरकः यस्य रसस्ययः आश्रयस्तदग्रे तद्रसाभिनयेन उदञ्चत्वमुक्तम् अलमत्यर्थं काभर्तुः कुत्सितप्रभोः
 एव दनस्य परिपाटी रसाभिनयवाक् चानुर्यादिरूपा तस्या विशेषे घटना चेषा कृता एव रामत्वं तत्तद्रजनत्वमाप्तं कुशलवस्तुता उत्तमवस्तुत्वं रत्नहेमादिसमू
 ज्जधिगतानप्राप्तेति २४ इति श्रीमद्भुवनम्हानाटके दीपिकायां मोहनदासविरचितायां रावणप्रपञ्चो नाम दशमोऽङ्कः १० ७ अयेति

चः षष्ठः धनाधिनाथे कुबेरे त्रिपुरांतकस्य रुद्रस्य दशाविपरीता तथारुद्रानुचरस्यापि रावणस्य विपरीतेव मतिरिति भावः १ ७

सकाशात्

सूक्त्यणि

गान्

॥

मंदोदरी राक्षसेंद्रं चूं बिध्यति तत्र तस्मिन् नवसरे त्वमपि वेत्स्यसि उक्तं च पंचतत्त्वानि धर्मश्चरविचंद्रो च पाशभृत् रात्रिर्दिवानरस्येते वृत्तज्ञाः समुदीरि-
 अतः आकाशादीनां रावणवृत्तज्ञानसामर्थ्यात् २२ अथेति रामत्वे रामभावे विषये वर्तमाने मयि स्थिते सति कीदृशे मयि कृतकृत्ये कृतं कृत्यं येन यद्राम-
 रावणशिरःकर्त्तनादिकं तदपि कृतमिति भावः तदपि एताः प्रवृत्तयः क्लृप्तत्वादयः निरुत्थयन्ति कीदृश्यः पापं मूलं यासां ताः पूर्वपापान्नात्रेप्सितस्वरूपमिति -

जानकी सरमोपदेशाद्वावणं रघुनंदनवेषधारिणं मत्वासविषादम् हाकाशाहाधरणिहावरुणार्कवायो वेत्स्यामि धर्मकथमागत-
 मात्मनाथम् आकाशे मंदोदरी रघुशूराहतराक्षसेंद्रं चूं बिध्यति त्वमपि वेत्स्यसि तत्र रामम् २२ अथ निजकेलिमंदिरस्थो राव-
 णः स्वगतम् कृतकृत्ये पिरामत्वे वर्तमाने मयि स्थिते निरुत्थ्यं त्येवताः सर्वाः पापमूलाः प्रवृत्तयः २३ जनस्थाने भ्रान्तं कनक-
 मृगतृष्णाहृतधियावचो वै देहीति प्रतिपलमुदश्रु प्रलपितम् कृतालंकाभर्तुर्वदनपरिपाटीषु घटना मया प्राप्तं रामत्वं कुशलवस्तुतान-
 त्वधिगता २४ इति श्रीमन्महानाटके हनूमद्विरचिते रावणप्रपंचो नाम दशमोऽङ्कः १० कामिमत्तम् २३ जनस्थाने इति विषयः सीता

लाषः स एव मृगतृष्णातया आसमंततो हताधीर्यस्य तेन मयारावणेन जनस्थाने दंडकारण्ये देशे भ्रान्तं अत्राप्युद-
 श्रुयथा स्यात्तथा प्रतिपदं हे वै देहीति व-
 प्रलपितं अथ च लंकाभर्तुर्मे मम वदनानां या परिपाटी तस्या विद्यो जनं कर्त्तनमिति यावत् कृतावदनपरिपाटीषु घटनेति पाठे रावणसुखपंक्तिषु इषु घ-
 बाणयोगप्रहारः कृतेति मया पिरामत्वं मयारावणरूपत्वं प्राप्तं प्राप्तं तथापि कुशलवस्तुतान सीतानाधिगतान प्राप्ता दर्भसीरनृपाः कुशा इति हैमी कुशेन

अंक

१०

६९

गतः सकामश्चेदत आह लंकेति यस्यरामस्य नाम्नः सकाशात्तद्गृहणादेव मनः नामग्रहीतुरन्यांगनापहरणेच्छति किमुक्तुं तस्यरामस्यरूपात्परांगना
गंकुतइच्छतीति १९ साक्षादिति साक्षान्निःसंशयंराममालोक्यइदितिशीघ्रंहर्षादुत्थायकुचतटीभरेणनम्रापि एतेनइदित्युत्थानायोगीदर्शितः उदस्तदोभ्यां
मालिंगनायोदतफज्जाभ्यांदरमीषदलितंस्फोटितंयत्कुचाभोगचैलंकुचमंडलवस्त्रंतद्युक्तं उन्नतमंगंकुचरूपंयस्याःस्रगमम् २० भूत्वेति ततोन्तरं

एवंविधोभूत्वापुनरशोकवनिकांप्रविश्यरावणः लंकाभटोत्थरघुनंदनवेषधारीपापोजगामपुरतोजनकात्मजायाः नाम्ना
पियस्यकुतइच्छतितस्यरूपादन्यांगनापहरणेनमनःकदाचित् १९ जानकी रघुनंदनवेषधारिणंतमालोक्यसहर्षं साक्षा
दालोक्यरामंइदितिकुचतटीभारनम्रापिहर्षादुत्थायोदस्तदोभ्यांदरदलितकुचाभोगचैलोनतांगी धन्याहंप्राणनाथत्यजर
जनिचरच्छिन्नशीर्षाणिगाढंमामालिंगाद्यखेदजहिविरहमूहापावकःशान्तिमेतु २० इत्यालिंगितुमिच्छतिरामवेषधारीरा-
वणःसविषादं भूत्वाततोऽवसरेजनकात्मजायांलकापतिमकरकेतुशरातुरायां क्लीबोविशीर्णमणिदंडयुतःस्मरार्त्तपापा
त्ततःशिवशिवांतरधीयतद्राक् २१

मालिंगनसमयेस्मरार्त्तःरामरूपधारणात्पुराकामार्त्तोपिरावणः क्लीबोभूत्वाततःयायात् सीतावंचनाश्रितमायातः अंतरधीयत अदृश्योभूत् द्रा
वणःसमजायांरामदर्शनात्कामशरातुरायांसत्यांशिवशिवकण्ठकण्ठम् २१

सकाशात्

सृक्वयि

गान्

॥

धन तेमुखं बहुविधैश्चुंबनभेदैश्चुंबिष्यामि हेमानिनि आयहंमुंच त्यजपुनरपि तवाननं त्वदीयमाननं मामिति शेषः मांचुंबिष्यतीति आयहं
वर्तमानसामीप्येवर्तमानवद्वा परस्परचुंबनाद्रसासंगः सूचितः १५ विरमेति हेरक्षः दशमुखभवदीयः निष्कृपोनिर्दयः कृपाणः खड्गः वास्पृश
वाहठात्स्पृशति स्तगमम् १६ मद्भ्यानेनेति क्रोधातिशयात्कोपमाविष्करोति हेरक्षः मया ज्ञातम् मद्भ्यानेन रामः सीताभूत् त्वद्धतेन विशेषितत्वा

अंक
१०

जानकी विरमविरमरक्षः किंचथाजल्पितेन स्पृशति नहि मदीयंकंठसीमानमन्यः रघुपतिभजजदंडादुत्पलश्यामकांतेर्दश
मुखभवदीयो निष्कृपोवाक्कृपाणः १६ पश्य मद्भ्यानेनाभवद्रामः सीतारक्षस्तनस्यैव पश्यत्वकुलनाशाय मयारामेण भू
यते १७ इतिरावणो निष्क्रान्तः निजमंदिरं कियंतं कियंतं समयं नीत्वा स्वगतइदानीं महांतं प्रपंचमुत्पाद्य नूनं जानकीमनुभ-
विष्यामीत्यवधार्य भेरीनिःसाणशंखध्वनिगणतुरगस्यंदनस्फूर्तिनादैः सानंदं राक्षसेन्द्रः कटकभटभजजास्फालकोलाहलन
लंकामापूर्य रामः स्वयमभवदथो मायारावणस्य छिन्नान्मूर्ध्नि दधानः शिरसिरुहभरेष्वेकतः पंचपंच १८

त तस्यरामस्य ध्याने

रु

गण

द्य मयारामेण भूयते रामो भवामीत्यर्थः १७ भेरीतिराक्षसेन्द्रः स्वयं रामो भवत् रामरूपो भवदिति मायया छिन्नान् कृत्तान् रावणस्य मूर्ध्नि शिरसिरुहभ-
रेशेषु एकतः पंचदधानः रामवेषधारी मायारावणस्य मस्तकान् पंचपंचकराभ्यां दधानः काकाक्षिन्यायेन एकत इत्युभयत्र गृह्यते १८

६८

५

तीत्यर्थः वरार्थी भजनभक्तः भजनानुसारदास्यन्नप्रभुरिति श्लोकाभिप्रायः १३ रामस्य दग्धहृदयत्वं मुपपादयन्नात्मनो भजनीयत्वमाह चित्तस्य भागौ तद्विभागं दर्शयति रामस्येति शेषः रामस्य चेतसि विषये अर्धचेतः यद्वा चेतसोर्द्धचेतसि तस्मिन् कर्मणि सप्तमी अर्द्धचेतः जानकी विरमयति तस्मिन् कर्मणि सप्तमी च पुनः अर्द्धचेतः लंकेश्वरो विरमयति तदुत्पन्नकोपातिशयात् किंचितर्के किंसीताक्रान्तरामहृदयान्दं रामविरहानलः कवलयति भस्मीकरोति च पुनः अर्धचेतसोर्द्धमद्रावणाक्रान्तं तद्रोषानलः कवलयति दुर्विधो दुःप्रकारो वै शसो हिंसा तस्य व्यतिकरः शीतोष्णव्यत्ययो यत्र एवं भूते ए

अर्धचेतसि जानकी विरमयत्यर्द्धचलंकेश्वरः किंचान्दं विरहानलः कवलयत्यर्द्धचरोषानलः इत्थं दुर्विधवैशस्य व्यतिकरे दाहे समेप्येतयोरेकं वेदितुं पारदग्धमपरं दग्धं करीषाग्निना १४ मुग्धे मेथिलि चंद्रसुंदरमुखि प्राणप्रयाणोपधि प्राणानुरक्ष मृगाक्षि मन्मथ नदि प्राणेश्वरि त्राहि माम् रामश्चुंबतिते मुखं च स्फुरवे नैकेन चाहं पुनश्चुंबिष्यामि तवाननं बहुविधैर्मुचाग्रहं मानिनि १५

तयोः कामकोपानलयो दाहे समेपि सति यद्वा एतयोश्चेतसोर्धयोर्मध्ये एकमर्धं तु पारदग्धं वेदितुं कामाग्नेः शीतदाहतोक्ता परमर्द्धं करीषाग्निदग्धं वेदितुं शृङ्गगोमयचूर्णं करीषः एतेन कोपाग्नेरुष्णत्वं अतो रामो दग्धहृदयोजातः त्वं मां भजेत्याशयः १४ मुग्धे इति पुनरप्यनुन्याविष्करणाय पुनः पुनः संबुद्धिः हे मन्मथ नदि कामतरंगिणि प्रकरणं सगमम् वागर्थः प्रतिपाद्यते अत्र रामस्य विप्रलंभे प्रलापावस्था सोक्तारं प्रलापितकाल्यनिकव्यवहारः स्यात्प्रलापो यमिति अत्र मुग्धेत्यादि पूर्वकल्पना रामो वदति हे मुग्धेत्यादिसंबोधनवती मेथिली रामो हं एकेन

सकाशात् लुच्यत इति वचनात् पालितितस्याः वचसान्येपि जितकामाः भवन्तीति भावः ११ भवित्रीति हेरंभोरु अचिराच्छीघ्रमेव त्रिदशानां वदनग्लानिमु
सृज्यति भवित्री भाविनी अस्तीति शेषः कुत इत्यत आह यतो युधि सप्रसिद्धस्ते त्वदीयोरामः मम पुरतो न स्थातान् स्थास्यति उच्चैर्विपदं जानकीं हे
लघुतर इदं पद्यं षष्ठाक्षर परे सप्तमाक्षरं तद्विलोपात् विलुप्येतित्यूलोपे पंचमी पुनः पठ एव मुक्ते सप्तमाक्षरलोपादयमर्थः चरणत्रिकेतुक्
त्रिनविलोपः दशवदनग्लानिः रामः स्थाता उच्चैः पदं यशोरूपम् १२ रेरे इति हेसीति सः अयं त्वत्पदनतः दशास्यः कस्मादवज्ञायसे इति भावः स

भवित्रीरंभोरु त्रिदशवदनग्लानिरधुना सते रामः स्थातान् युधि पुरतो लक्ष्मणसरवः इयं यास्यत्युच्चैर्विपदमधुना चानर
चमूर्लघिष्ठे दं षष्ठाक्षर परविलोपात् पठ पुनः १२ रावणः सर्वेदग्ध्यम् रेरेलंकेशलोल्यान्निपुरविजयिनो माप्रतीषीः प्रसादं
मामांछित्वा ल्यबुद्धे नखलुभवसि वै प्राकृतः प्राणरंकः मारारे मावितारी वरमनलभुवाशापितोसीति यस्य कुन्दं मूर्धनि
मीशोप्यनुनयति भृशं सायमुच्चैर्दशास्यः १३

कः यस्येति कुन्दं मूर्धनि ईशोपि जगतामीश्वरोऽपि रुद्रः उच्चैरनुनयति इति किं रेरे
त्यनादरे लंकेशत्रिपुरजयिनः सकाशात् मांछित्वा प्रसादं माप्रतीषीः मास्पृह मागृहीष्वेत्यर्थः हे अत्यबुद्धे मारारेः खलु त्वं प्राणरंको न भवसि वर
रुद्रभवः प्राणरंकाः त्वं तादृग्न अत्रेवार्थे वै प्राकृत इवाधुनिक इव यथेदानीं तनः प्राणरंकस्तथात्वं नेति भावः मामेव माक्रुश्य रुद्रमाक्रोशति हे मारारे
गणेशत्रिवरं मावितारीः एतस्य वरं मादेहि तथापि दित्संतमालक्ष्याह अनलभुवात् त्वदात्मजेन गुहेन शापितोसि चेदस्मै वरं दास्यसि तर्हि गुहस्य शप

मिति प्राक्पूर्वं अस्यरामस्य अंतमरणं सत्यंमत्वाजीवितास्मि पुनःमेनाथोजीवतीतिमत्वाभुचंविजहौ त्यक्तवत्यस्मीतिलज्जितासापन्नपाभूदिति ९
 यान्यमायामनुवर्णयति अस्मदिति हेसीते तवसतिचारिभ्यं पातिव्रत्यधर्मस्तस्यवल्ली प्रसारएववल्लीतस्याः फलंसांप्रतंसंगतं अद्यैवप्राप्तं धर्मः परत्र-
 लदस्तवत्वत्रैवेतिभावः तदेवफलंद्योतयति यतः एताः पुरंध्यः मदीयनार्यः त्वत्पदपद्मयोः षट्पदवधूप्रायाः भ्रमरीतुल्याः यथाभ्रमर्योरविंदमाश्रयं

जानकी कामंजीवतिमेनाथोइतिसाविरहंजहौ प्राङ्मत्वासत्यमस्यांतंजीवितास्मीतिलज्जिता ९ ततःपुनरप्यशोकवनिकां
 प्रविशति मारनाराचभिन्नोरावणः सरसंदरीभिःपरिवृतः सीताहृदयेविकारमुत्पादयितुं भोजानकिपश्य अस्मच्चंडचपेट
 घातपतितः स्वर्द्धतिकुंभस्थलंस्थूलोन्मुक्तसरक्तमौक्तिकलतास्तोमार्चितांघ्रिस्तनाः एतास्त्वत्पदपद्मषट्पदवधूप्रायाः पु
 रंध्योभ्रवसीतेसंप्रतिसंगतंतवसतीचारिभ्यंवल्लीफलम् १० सीतेपश्यसिरांसियानि शिरसाधत्तमहेशः पुरातानित्वत्पद
 संश्रितानिस्फभगेकस्मादवज्ञायसे श्रत्वेवंपरदारलंपदवचः स्मित्वाहंतंरावणंनिर्माल्यानिशिरांसितानितवधिकृसा
 ध्वीवचःपातुवः ११ ते तथैवैतास्तवपादमितिभावः तासांवैशिष्ट्यंद्योतयति किंभूताः अस्मदीयोयश्चंडचपेटघातः करतलप्रहारस्ततःपतिताः

येस्वर्द्धतिनस्तेषांकुंभस्थलेभ्यः सकाशात्स्थूलं बहुतरं यथास्यात्तथाउन्मुक्ताः निर्गताः याः सरक्तमौक्तिकास्तासांलतास्तोमैर्वल्लुरीसमूहैरर्चि
 तानाश्रयासांताः १० सीतेइति पुराशिरःकर्त्तनसमये अवज्ञायसे अवज्ञां करोषिस्मित्वेत्यत्रकोपातिशयाद्वास्यं शिवोत्तीर्णंतुनिर्माल्यं

सकाशात् माविष्करोति रावणे हते यावन्निरुद्धदेवांगनावल्लभः यावदिति मेममत्वदालिङ्गनाभावेन जीवो ब्रजतु ४ वागर्थेशिरः कंरावणशिरोग्राहिणं
 सृव्यति नराममलमतिशयेन रामभ्रात्या एनं रामरूपं रावणं मास्पृशेति ५ मायावंचिनोपायमासाद्य अवगम्य माभैषी भयं माकार्षीः ६ कोलाहलमिति

अंक.
१०

इतिरामशिरः कमलमालिङ्गितुमिच्छति आकाशे नखलुनखलुसीतेरामभूपालमौलिः समरशिरसिवध्यो न प्रियस्ते कदाचि
 त् स्पृशकथमपि मातर्मानिशाचारिणस्त्वं हरहरहरभक्तस्यैष मायावतारः ५ इत्याकाशवाणी श्रवणमात्रेण शिरसी गगन
 मुत्पत्य निष्क्रान्ते रावणेन सह जानकी सहषसत्रपंच अयि परमधमिणि रूपांतरगिणिसरमे किमित्यद्भुतमिति सरमाराक्ष-
 सी सदयम् जानकित्वं न जानीषे रावणस्यातिदारुणाम् मायामासाद्य माभैषी रामः कामं स जीवति ६ कोलाहलं काहलम्
 दलानां हेषारवं सज्जनुरंगमाणाम् आकर्णयाकर्ण विशालनेत्रे रागागभादार्त्तनिशाचराणाम् ७ विरमविरमशोकात्कोप-
 मानोथरामः सतनयपशुबधु रावणं मर्दयित्वा बलभिदुपलनीलः कोमलः कोमलांगित्वदधरमधुपानं हुंकरिष्यत्यजस्रं ८

रुग्णशरामः कौशल्यव्यंजकं ज्ञापयति आकर्णेति काहलोवाद्यभेदः मर्दलो मुरजः स्रगमम् ७ विरमेति बलभिदुपलः इन्द्रनीलमणिस्तद्वनीलः इन्द्रनी
 गणमणिवदुज्वलः हुंकुतस्तेभ्यमिति यद्वा हुंरावणं निर्भर्त्स्य हुंभयेभ्यस्तेन पिचेति शाश्वतः ८

६६

धर्मयमयोरित्येकाक्षरी १ अहंहेति अहहइतिस्वेदं संदहेत् संदहतुलोडथैलिङ् स्तगमम् वागर्थः स्वप्नेसीताचदति हेरामरमण जनकपुत्र्यहं मृत्यु नारायणका
नभवता आत्मसमीपं किन्वनीता कीदृशीमरणभियं प्रापिता अतो हृदयस्थस्त्वद्वियोगाभिः किंन संदहेत् अपितु संदहेदेव चार्थेवाचकारात्पुनः किंने
तिग्रहणम् २ प्रकरणार्थः स्पष्टः वागर्थः हेतिकष्टं अनुभूतं भवता अधरेति तीरेनदीतीरेवानीरकुंजस्तत्र अमृतपरिपूर्णं चंद्रमंडलं शीर्णं गतरसं किंत्वध

जानकी सबाष्पं शिरःसरसीरुहद्वयमालोकयंती अहहजनकपुत्री फुल्लराजीवनेत्री नयनसलिलधारागर्भनिर्मुक्तहारा
रमणमरणभीतामृत्युना किन्वनीता हृदयदहनजालः संदहेद्वा विशालः २ रामशिरः कमलमधिकृत्य हारामहारमणहाजगदे
कवीरतत्किंनस्मरसि अधरमधुमदीयंकामकेलीषु पीत्वा मृतमिति यदवादी स्तीरवानीरकुंजे किममृतपरिपूर्णं शीर्णमप्यंबरे
कस्तमइषनहि शत्रुनाथमध्यासि घोरम् ३ रावणः शिरो विरहशोकमोहरोषप्रेमाकुलामालापैराश्वासयति जानकीसत्त्व
रं प्राणां त्यक्तुमिच्छती भो प्राणाधिनाथराम अहहमधुरवाणी किन्ववचकार विंदे नयनकमलयोस्तेनो मंदंगे विलासः अमरपु
रवधूनां वद्भो ध्यासि नूनं व्रजतु परमहंसो मे त्वदालिंगनेन ४

रामृतं तु नवीनत्वात्सरसमिति भावः जरठारसयोः शीर्णमिति हेमी अर्कः सू

गंधकरमिव क्षीणं धतमसंतम इत्यमरः वागर्थेऽप्ययमेवार्थः ३ कोपातिशयान्मृतमारणोक्तिः मोहोत्रशोकादिः रतिस्तदाकुलाम् वागर्थः शिरसिशोक
अद्यापिरामोमानालिंगतीतिरोषप्रेमाणौ रावणपक्षे राम इति शेषः वागर्थे रामोपरि भ्रमयित्वेति त्वदालिंगनेन हेतुना प्रकरणं स्तगमम् वागर्थे

सकाशात् यणान् लंकाभंगे सुत्वमेवपापकथाननिमग्नः यदीतिनिश्चयेकलंकेपापेर्सानामिलाषरूपे ४० इति श्रीहनुमन्नाटकेटीकायांनवमोऽंकः ९ ७
 सृच्यविरिणवयतीतिरावणोरामः मृत्तिलक्षणयोरन्वित्यव्ययवृत्तौ लंकेश्वरस्यानुमृतिं प्रतिजीवितुं शीलंयेषांतेलंकेश्वरमरणार्थंवाजीवनंयेषांते भोवानराः मा
 तर्पयन्नुद्दयोरिति विश्वः युद्धप्रपंचरचनाभिः अथेति तयोःरामलक्ष्मणयोरूपलावण्येनाभ्यांपूर्णं अचैतन्याद्विपरीतनेत्रंरुगमम् अथवागर्थः प्रतिपाद्यते

मंदोदरीसकरुणालंकामधिक्षिपति विभीषणः पापकथानिमग्नः स्वापाकुलोभूद्यदिकुंभकर्णः राजाभिमानीपतितः कलंकलं
 केनिमग्नासिगभीरपंके ४० इति निष्क्रान्ताः सर्वे इति श्रीमन्महानाटके हनुमद्विरचिते मंत्रिवाक्यं नाम नवमोऽंकः ९ ७
 ततः सुंदरं मंदिरं प्रविश्य रावणः सानुचरः भोभोलंकेश्वरानुजीविनां जनाः शृणुत अहमिदानीं मायाप्रपंचरचनाभिर्जानकां
 मृदुस्वरमिसवर्णस्फीतदोर्मूललालित्यविराजमानपीनोन्नतकुचकलशोपशोभितोरस्थलेखेलमानस्तन्मधुराधरं पास्यामि
 मायाविनोनुचराः यद्वोचते देवस्य रावणः अथ रजनिचरेशोरामसोमित्रिमायाविरचितशिरसीतद्रूपलावण्यपूर्णं गलद्वि
 रलरक्ते प्रेतपथस्तनेत्रे जनकदुहिनुरग्रे स्थापयामास पापः १

रजनीचरे स्वप्ने रक्षः स्वप्ने निशाचराविति हेमी अचितशिरसि अचित अजि
 रूद्रात्माऽचितो वश इति विश्वः ईशः जनकदुहिनुरग्रे स्थापयामास एयलोपइतीकारलोपः कीदृश इत्यपेक्षायामाह रामसोमित्रिरूपेण मायया आविः प्रत्यक्षः ए
 गणशेरोरामः एकलक्ष्मण इति लक्ष्मणो मेघनादं हनिष्यति रामो रावणमिति व्यंजक आत्मा वै पुत्र उत्पन्न इति श्रुतेः पंधर्ममासमंततः पातीति पापः धर्मपः पोस्त्रि

अंक
१०

६५

थात्मनो मंत्रातिशयं द्योतयन् भविष्यमाह ब्राह्मणमिति द्रोणं त्यक्त्वा तद्वाक्यमतिक्रम्य यथादुर्योधनो भविष्यति तथा त्वमद्यैव मा भवेत्यन्वयः द्रोणमे
 विविशिनष्टि प्रथमं ब्राह्मणं तत्रापि मंत्रिणम् ननु केचिन्मंत्रिणोऽपि परपक्षमाश्रयन्त इति चेत्तत्राह शुद्धं तत्रापि गुरुं हितोपदेशारं वीरं दुर्निवारं ग्रहशूरसमूहा
 शेषकुलक्षयदुर्योधनस्य भाव्यः तथा तवाद्यैवेति भावः स्रगमम् ३७ मैत्रेय इति हे प्रिये तवांगे मैत्रेयः सीतस्येवायं परिमलो मैत्रेयः भेदमारव्यातिकथयति

ब्राह्मणं मंत्रिणं द्रोणं शुद्धं वीरं भविष्यति गुरुं दुर्योधनस्य त्वायथा त्वं मा तथा भव ३७ अत्रान्तरे मंदोदरीरावणेन सह खेलमा
 नास्मरस्मेरवाणी विलासलीलया अशोकवनिकामागम्य जानकीस्थानमाक्रम्योपविश्याह प्राणनाथलंके श्वरपश्य मंदोदरीज-
 नकजांगमनोहरत्वे भेदोस्तिकोऽपि यद्दिनाथविचारयत्वम् रावणः मैत्रेयः प्रिये परिमलस्तव भेदमारव्यात्यंगे विदेहदुहितुः सरसीरुहा-
 णाम् ३८ रूपेण वास्याश्च न कोऽपि भेदः स्वेदं प्रिये महचनेन मागाः सीताधरे वामधुरे दशस्यो रामोरमिष्यत्यथवाथ सद्यः ३९

दुहितुः सरसीरुहाणां परिमलः भेदमारव्यातीति भेदः ३८ ननु रूपादौ इत्युक्ते किमपि विमुखां दृष्ट्वा पुनराह रूपेणेति हे प्रिये तव अस्याः सीतायाश्च स्रगमम्
 निपाद्यते रामः अद्यैव एवार्थे वाशब्दः राम एव वा सीताधरे रमिष्यति दशस्यो रावणः सद्य एव वामधुरे वामाः मांसाशिनस्तेषां धुरं वहती वामधूः स
 रमिष्यति रमयिष्यतीत्याक्षिप्यते कर्मणि चतुर्थी वामोरश्चीमुग्धयुद्धयोरिति नाममाला अन्यत्पूर्ववत् ३९

सकाशात् ग्रहः कार्यवशात् शुद्धेनराज्ञा अशुद्धसंग्रहः प्रयोजनहीनोपिकर्तव्य एवात्रतद्गुरुं रुद्रमेवोदाहरति जीर्णे इति पुषदाहेदग्धेपिशक्त्याचंद्रा
सृक्वर्णितोपिकालकूटादिकहननसामर्थ्यशक्तिस्तद्युक्तोपिसंग्रहं करोत्येव विषाभिकोपानां कार्यवशात् लोकरक्षणसंहारेद्वियज्यकार्यवशः तद
त्वात्तद्विमाधारणं शुद्धसंग्रहः शक्त्यासमलंकृतइत्युक्तत्वान्निष्प्रयोजनः तदनुनीतिवैपरीत्यं युक्तमेव तदगुरोः शंकरस्यापि नीतिवैपरीत्यमालोक्य

राजन्कार्यवशाद्विरुद्धसंग्रहोपिराज्ञाशुद्धेनाशुद्धसंग्रहः प्रयोजनहीनोपिकर्तव्यः प्रयोजनजनयति क्वचित्काले अवभगवान् भ
वतामिष्टः प्रमाणमेषां कर्मो लिः जीर्णेषु कटकालकूटकवले पुषे हटान्मन्मथे नीते भास्करभालनेत्रतनुतां कल्यांतदावा
नलेः यः शक्त्यासमलंकृतोपिशशिनं शैलात्मजां स्वर्धुनी धत्ते कौतुक राजनीतिनिपुणः पायात्सवः शंकरः ३५ दिग्वासा
यदितत् किमस्य धनुषाशस्त्रं च किं भस्मना भस्मायास्य किं संगनायदित्सा कामं परं द्वेषिकिम् इत्यन्योन्यविरोधिकर्मनिर
तं पश्यन्निजं स्वामिनं भृंगी सांद्रशिरावनद्धशकलं धत्ते स्थिशेषं वपुः ३६

रुद्रमुदाहरति जीर्णे पीति दैशिकगुणाः सच्छिष्यमाश्रयंते इति न्यायात् ३५ दिग्वासेति परमित्यंगनायोगेप्यजेयत्वात् कामोपरमत्वमुक्तम् भृंगीनाम
गणश्रेष्ठः कीदृशं वपुः सांद्रायानाड्यस्ताभिरवनद्धानि सर्वतो बद्धानि शकलानि शेरः पादपाण्यादिरवंडानि यस्मिन् तत् भित्तं शकलरवंडेवेत्यमरः ३६

राजन्यपिन अंतरालेगतत्वात् अतःकुंभकर्णाद्याश्रयणान्नराज्यं त्वयिनास्मासु अतःकोलाभइतिभावः ३२ नृपोप्यप्रपन्नःस्यादित्याह नियुक्तेति तेराजा
नोलंमूढधियः राज्यकरणाभावात् येस्वैरंस्वच्छंदंयेविहारास्तएवसाराः करणीयत्वेनोपादेयायेषाम् एवंभूताः संतः स्वयंतिष्ठंति राज्यवृत्ताज्ञानमेवात्रस्वा
पः बिडालवृंदे आहिताप्रापितादुग्धमुद्राक्षीरपात्रंयेस्ते अत्रबिडालसाम्यंनियुक्तानांदुग्धस्यराज्यसाम्यमिति ३३ अथातिसंक्षिप्तराजवर्त्तनंदर्शयति

आवामपिदुरधिकारिणौनभवावः भवानपिमूढधीर्न तेष्यधिकारिणःपापायेद्विषंतिनिजंपतिम् आवांतथाविधौनैव भवानपि
नमूढधीः नियुक्तहस्तापितराज्यभारास्तिष्ठंतियेस्वैरविहारसाराः बिडालवृंदाहितदुग्धमुद्राः स्वपंतितेमूढधियःक्षितींद्राः
३३ अपिच उत्सवान्प्रतिरोपयन्कुसमितांश्चिन्वन्लघून्वर्धयन्क्षुद्रान्कंटकिनोबहिर्निरसयन्विश्लेषयन्संहतान् अत्युच्चा-
न्नमयन्नतांश्चाशनकैरुन्नामयन्भूतलेमालाकारइवप्रयोगचतुरोराजाचिरंनंदते ३४

उत्सवानिति उत्सवान्स्थानत्याजितान्प्र
थानांतरंस्थापयन्कुसमितान्सुपुष्पवतः भृत्यद्रुमान्लघून्लघुवृक्षतुल्यान् क्षुद्रान् अन्यवृक्षसमानान् कंटकिनः पुनस्तापकारिकंटकद्रुमा
नद्रुर्भूतान् अत्युच्चान्सकलैश्चर्योन्नतवृक्षान् नृपभावमारूढत्वात् नतान् आत्मानुकूलार्जवस्कंधान् भृत्यद्रुमयोः साम्यम् ३४

सकाशात् प्रसक्तमाह शुकश्चेति द्वाभ्याम् वीरः शुकः सारणोपिवीरः स्वाभ्युत्सवाद् इति वररुचिनीतो स्वतनुं त्यक्त्वा वानरीं तनुमास्थाय तत्र रामकटके ह
सृक्वर्णिहसागत्योः अधुनापि स्थितो शरीरव्यत्ययेन तत्पक्षाश्रयणाच्चैहिको २८ आवांतु न तथेत्याह आवामिति भवतापीडितयोरप्यावयोर्वैरूप्यं नास्ति
त्यांतु धैर्यलीदीयतां नूर्णमिति ननु तददाने युवयोः कागतिरिति चेत्तत्राह चेन्न दास्यसितर्हि आवांतवसहचरोऽयागतिस्तवसेवावयोरिति भावः २९ नी

शुकश्च सारणो वीरश्चैहिको मंत्रिणो तव वानरीं तनुमास्थाय हतो तत्र स्थितावपि २८ आवामासुष्मिको राजन् विरूपाक्षमहोद
रौ मैथिली दीयतां नूर्णं नो चेत्सहचरो तव २९ रावणः स मयं स शिरः कंपं स्वगतं वा स्वगतमेवोच्यते नीतिशास्त्रमिदं श्रुत्वा
कुंभकर्णः क्वचिद्दली हंति चेन्मामतो युद्धे प्रथमं प्रेष्यतामयम् ३० विरूपाक्षमहोदरौ प्रभोः शिरः कंपनादंतर्गतमग्निप्राय
मवगम्य नीतिशास्त्रविदो धर्मकेवलं नृपतेः पुरः पठन्ति युवराजादिपुरतो न कदाचन ३१ हानाथलंके श्वरकिमित्यावयोः
शुद्धाधिकारिणो वैरूप्यशंका मं कुरयसि तेन्ये दुरधिकारिणः पापाः उक्तं च न सर्पस्य मुरवे रक्तं न दुष्टस्य कले वरे न प्रजासु
न भूपाले धनं दुरधिकारिणि ३२

तीति क्वचित्कदाचित् प्रेष्यतां प्रस्थाप्यतां ३० अंतर्गताग्निप्रायमवगम्यसीतां न दास्यति प्रत्युत कुंभक-
र्णाद्विभेतीति ज्ञात्वा मंत्रिणा वृत्तुरिति शेषः नीतिशास्त्रेति नीतिशास्त्रनिर्णेतृणां गुरोः सति राज्यकृत्युवराजः ३१ नेति कोपे दुष्टे दुरव्ययं दुरधिकारिणि
कोपातिशये सति दुष्टस्य पुंसः शरीरे रक्तं न सर्पस्यापि मुरवेन तस्य क्रोधविषाभ्यामवशोषणात् तथा दुरधिकारिणि दुष्टे नियोगिनिसति प्रजासुधनं न

मंत्रामननत्यादेश्वर्यातिशयत्वाच्च पतनांताः समुच्छ्रया इत्युक्तत्वात् २१ सरेज्येति सरेज्योगुरुः ऐहिकं इहैव सखदं आमुष्मिकं पारलौकिकं ऐहिकामुष्मिकं इह
मुत्र सखदम् २२ एषान्यूनधिकभावमाह ऐहिकेति शास्त्राणां नीतिच्यंजकग्रंथानां मध्ये २३ अथ शास्त्रत्रयलक्षणमाह यदिति मंत्रिणो राज्यार्हाः भ्रात्राद
यः विषदानशस्त्रादिहननं आदिग्रहणात्तद्विपक्षाश्रयणंचेत्यादिभिर्मरिणोपायैः २४ नन्वेवंचेत् राज्यप्राप्तिस्तर्हि सर्वे किं न कुर्युरित्यत आह तुल्य इति

तथाच सरेज्यादिभिराचार्यैर्नीतिशास्त्रं त्रिधामतम् ऐहिकं चामुष्मिकं च ऐहिकामुष्मिकं तथा २२ ऐहिकामुष्मिकं तत्र
शास्त्राणामुत्तमोत्तमम् आमुष्मिकं तूत्तमं स्यादैहिकं चाधमाधमम् २३ यज्ज्ञानात्स्वामिनं हत्वा भजंते मंत्रिणः प्रियम् विषश
स्त्रादिभिः शास्त्रं तदैहिकमिति स्मृतम् २४ तुल्यः सूर्यद्विजवधैराज्ञाभंगो महीभ्रजाम् तद्वधेयद्वयेत्पापं न शेषो वक्तुमर्हति
२५ अपराधं विना मंत्री प्रभूनापीडितोऽपि सन् न वैरूप्यं कचिद्व्याति तदा मुष्मिकमुच्यते २६ राज्यग्रहणशक्तोऽपि मनसापि
न चिंतयेत् सचिवः स्वामिनो नाशमैहिकामुष्मिकं हितम् २७

येषां महीभ्रजामाज्ञाभंग एव सूर्यद्विजवधेस्तुल्यः वेदमार्गोच्छेदः सूर्यव

धेष्टानृत्यात्सूर्यस्य सूर्या इति पाठे सूर्या न बोद्धव्यं वधैरिति बहुवचनात् वधावृत्तय आक्षिप्यन्त इति तद्वधे तेषां राज्ञां वधे शेषः सहस्रवदनोऽपि
पदैहिकं नीतिशास्त्रं अधमाधममित्युक्तम् २५ अथामुष्मिकमुच्यते अपराधमिति स्वाधिकारप्रमादोत्थ अपराधस्तद्विनापीडितः कुवाकूद
यः वैरूप्यं मंत्रिभावाभावम् २६ अथैहिकामुष्मिकमुच्यते राज्येति ऐश्वर्यातिशयात् भ्रातृत्वाद्वाराज्यं गृहीतुं क्षमोऽपि सचिवः मनसापि
किमुतवाचाकर्मणावा २७

सकाशात्, लखसखाः वाचो मधुराः १४ प्रिया इति श्रीरक्षणे राज्येश्वर्यपालने स्वगमम् १५ विभवे इति विपत्तौ सत्यां अन्यत्र नीचदंतरं वागते सति १६
सूच्यति निर्होसीत्याह अग्रे इति शीघ्रागतमरणानां तथापि प्रभुभक्तानां प्रभुप्रियकारिभिर्मित्रिभिः मोरवर्याद्वा स्यात् इदं वक्ष्यमाणम् १७ यैरिति यैर्म
त्वात्तद्विदुणारोपणं स्तुतिः अटवीवनपंकयोरिति हैमी दुःखं पंकं पंकादुद्धर्तुम् १८ ननु भवंतु व्यसनानि तरुणीयं कथं त्याज्येत्यत आह नद्य इति द्विषंती

प्रिया वामधुरा वाक्च हर्म्येष्वेव विराजते श्रीरक्षणे प्रमाणं तु वाचः सूनय कर्कशाः १५ विभवे भोजने दानेति षंति प्रियवादिनः
विपत्तौ चागते न्यत्र दृश्यंति खलु साधवः १६ अग्रे प्रस्तुतनाशानां सूकतापरमो गुणः तथापि प्रभुभक्तानां मोरवर्यादिदमुच्यते
१७ यैरेव स्तुतिभिः स्वामी प्राप्यते व्यसनाटवीम् पश्चान्मूकत्वमापन्नैरुद्धर्तुं शक्यते कथम् १८ नद्यश्च खलु मैत्रीचलक्ष्मीश्च
नियतिर्द्विषाम् सकुमाराश्च वनिताराजन्तास्थिरयोवनाः १९ दत्तोत्साहैरकार्यं पिबित्तग्रहणकोविदैः सत्यं विदग्धैर्भुज्यंते नृ
पाः कर्णातिषट्पदैः २० पद्मिनीकांतिमापेदे संकोचं कुमुद्वती न भवंति चिरं प्रायो संपदो विपदोऽपि वा २१

निद्विषः निर्निदानाप्रियकर्तारः यादृशास्तेषां नियतिर्भाग्यं ऐश्वर्यम् यौवनमभिवृद्धिः १९ दत्तेति तदन्तेपि ज्ञात्वा कथयति अकार्यं अनुपस्थितकृत्ये यद्वा अ
करणीये कर्मणि विदग्धैः कर्णातिषट्पदैर्मधुकरमालावत् कर्णाभ्यर्णरसिकैः चित्तग्रहेति पाठः २० नन्विन्द्रादिजयिनो मम केवानरा इति चेत्तत्राह पद्मिनीति
दिवा पद्मिनीकांतिमापेदे कुमुद्वती संकोचं रात्रौ कुमुद्वतीकांतिमापेदे पद्मिनी संकोचमेव क्षणाद्विपदः क्षणात्संपदः अतस्तत्राद्यविपत्काल इति भावः

एते इति जीवद्भिः चिरशरीरधारणावद्भिः अथवा दर्शनाभावे किन्तु श्रूयते हा ह्यार्थे वा ह्यंवावाकसंकष्टं हंत हावाचता समा इति हेमी ११ आज्ञेति शक्त
 शिरवामणिः मुकुटोपरिमणिवत् भासमाना शस्त्रग्रहाणां ये बलेन शस्त्रग्राहिणस्तेषामपि प्रणयिनी सादरं ग्राह्यातवाज्ञा लंकेति पदं वासस्थानं द्रुहिणो ब्रह्मा
 तदन्वये ब्रह्मणो विभ्रवसः संभूतिर्जन्म १२ मतिरिति शास्त्रविचारसमुत्थं निर्धारणमर्थतो मतिर्मता विबुधैरितिरसोदधौ विपश्चितां ज्ञानिनां विलासिनां का
 रावणः साश्चर्यं एते ते मम बाहवः स्फुरपते दीर्घं कंडुहराः सो हं सर्वजगत्परा भवकरो लंके श्वरो रावणः सेतुं बद्धमिमं शृणो
 मिकपिभिः पश्यामि लंकां वृतां जीवद्भिर्न हि दृश्यते किं मथवा किं न वा श्रूयते ११ विरूपाक्षः राजन् विषादं मागाः पश्य आ
 ज्ञा शक्रशिरोमणिप्रणयिनी शस्त्रग्रहाणामपि भक्तिर्भूतपतोपि नाकि निपदं लंकेति दिव्यापुरी संभूतिर्द्रुहिणान्वये च तदहोने
 दृग्वरान् लभ्यते स्याच्चेदेष न रावणः क्व नु पुनस्त्वेकत्र सर्वे गुणाः १२ रावणः धैर्यमवलंब्य मतिर्विपश्चितां मंत्रीरतिर्मंत्री विला
 सिनाम् पराक्रमैकसाराणां मानिनां त्वसि वल्लरी १३ अथ महोदरो नाम मंत्री राजन् मुखस्फुरवावाचो मधुराः कस्य न भियाः
 त्वक्षोदक्षमाः किंतु नैताव्यसनसंगमे १४

मिनां मानिनां चित्तोन्नतिमतां असि वल्लरी रवङ्गधारा अतोस्माकं बाहुरेव मंत्री भवन्मंत्रस्तु ज्ञात
 ११३ तत्र रावण एव मंत्र इति निर्णयमाक्षिपति राजन्निति मुखस्फुरवाः वाचैव स्फुरं येभ्यस्तेषां वाचः स्फुरवाः किमाक्षेपे ताः वाचः एताः वाचः व्य
 गमे सति त्वक्षोदक्षमाः दुःखसहानक्षोदसंकटचूर्णयोरिति हेमी यद्वा व्यसनसंगमे द्यूतपानाक्षस्त्री मृगयादिवास्वापादयो व्यसनानि

सकाशात् ॥ वस्तुनस्त्वयापि किंकृतं न किमपीति असौ रामः स्रगमम् ७ शिबिरं कटकं ८ संप्रति विपत्काले प्रतिभटाः शत्रवस्तान् प्रतिप्रोह्य
 सृक्वर्गिपरप्रेरणं नोस्माकं मुदेन अमुत्र हानादिहापयशः परत्र निरयाचहंचेति तत्र बलाबलारव्यानेन हितमेव द्योतयति सीतेत्यबलत्वं हे लो लुंघिते

अंक
९

॥ रातं पापं प्रतिहतममंगलमिति वैचित्र्यमुत्पाद्य एकः स्रग्वीवभृत्यः कपिरखिलवनं पत्तनं चापि दग्ध्वा यातस्तूष्णीं तदा
 नंदशमुरवभवतः किंकृतं वीरवर्गेः प्राप्तौ सौपत्तनांतं सकलकपिबलैर्वाधिमुल्लुंघ्य योद्धुं त्वं सीतां मुचमुंचेत्यनिशमकथय
 त्येयसीरावणस्य ७ मंदोदरीकथनेन किंचित्सभयोरावणः शुकं च सारणं वीरं दूतं प्रस्थाप्य रावणः रामदेवस्य शिबिरं
 मंत्रं चक्रे ७ मंत्रिभिः ८ तत्र विरूपाक्षनामामंत्री सहितं देवत्वां प्रतिसंप्रतिप्रतिभटप्रोह्यासनं नो मुदे देवायं प्रतिपद्यते
 हितमिदं यस्माद्वयं मंत्रिणः सीतारक्षणदक्षलक्ष्मणधनुर्लंघ्यापिनो लुंघिता हे लो लुंघितवारिधिः कपिकुलैः सान्द्रैः सरा-
 मोमहान् ९ यावद्वाशरथेन पश्यसि मुरवं यावन्नपाथो निधिं बद्धं यावदिमां न पावकवशां लंकां निरस्तालकाम् याव-
 न्नैव निजानुजं सचरितं यातं कुलांगारतो तावद्वावणलोकपालतरसा सीतां प्रयच्छानघाम् १०

तिबलवत्त्वम् अन्यत्स्रगमम् ९

न नुरामं परीक्ष्य दास्यामीति चेन्न अद्यैव देहीत्याशयेनाह यावदिति पश्यसीति प्रत्येकमनुबध्यते निरस्ता अलकाराक्षस्योयस्यां निजानुजं विभीष-
 णं स्रमंत्रोपदेशकर्तृत्वात् सचरितमित्युक्तम् ननु यावज्जीवंतामनुभवामिततो न मुंचामीति चेन्न अनघां निष्पापाम् १०

६१

मकरंदविंदवः मंदोदरीधावनाद्रेणवः ४ मंदोदरीलंकायां तत्रापि मंदिरं तत्रापि रहसीति वचनमुवाच तदेवाह हृदयकान्तत्वमिति अवेत्यज्ञात्वारणधीः रणोक्त
रधीः तथापि वालिजित् त्वद्विपक्षः वालिजेनारामो बलीतिसगर्भाक्षेपः इति किं बाहूत्तुरुद्रालयो हं जगद्भक्षको भ्राता इन्द्रविजयी पुत्र इति तत्तस्मात्पूर्वसे
वाबलात्ततोपिवनाच्छलादपहतानप्रत्यक्षं अतो रामाय देयेत्यभिप्रायः ५ हे भीरु भयशीले ते भिया किं न किमपीति राक्षसाधीशस्य मे असौ रामो म-

अंजलिं बध्वा मंदोदरीरावणं वैरिविद्रावणं विज्ञापयति देव त्वं बाहूत्तुरुद्रशेखरगिरिभ्राता जगद्भक्षकः पुत्रः शक्रजयीत्य
वेत्यरणधीर्नूनं बली वालिजित् तद्राजं न बलाबलादपहता देयास्ये सा जानकी लंकायां रहसीत्युवाच वचनं मंदोदरी मंदिरं
५ रावणः निजभ्रजाडंबरं नाटयति किं ते भीरु भियानिशाचरपतेर्नासौ रिपुर्मे महान् यस्याग्रे समरोद्यतस्य न सफरास्तिष्ठ
ति शक्रादयः मंदोदरीकमंडलोत्सूतधनुः क्षिप्ताः क्षणान्तमार्गणाः प्राणानस्यतपस्विनः सतिरणेनेष्यंति पश्याधुना ६
मंदोदरीसभयं रावणोदितपद्यार्थमपश्यती भाविना द्वितीयपद्यार्थमवगम्य अहो प्राणनाथ लंकेष्वर किमिति स्वक
मंगलकल्पितैरमंगलालापैरात्मनो वधं मन्यसे - हान् रिपुर्नयस्य ममाग्रे अस्यतपस्विनः रामस्य प्राणान् सुगमम् तमेवाह असौ नापुमा

नूरिपुरस्तिरामस्याग्रे मद्भुजमंडलोद्यद्भनुः ततः प्रेरिताः अस्यतपस्विनः रिपुघातिनो रामस्य मार्गणाममप्राणान् नेष्यंति अतो भिया किमि-
एकः असहायः तत्रापि सग्रीवभृत्यः रामभृत्यभृत्य इति पत्तनं नगरं वनं दग्ध्वा तूष्णीं गतवान्वागाडंबरं यथास्थान्तथायातः गतः तदा

सकाशात् तस्यां विवृतिं दाह रूपं कुतो ज्ञातमित्यत आह दग्धाय पुच्छः एषः कपिः प्रतिभाति तदीयः सुतः वालिपुत्रः कथं ज्ञात इत्यत आह वालिसदृ-
 सृक्क्यर्णो धनुर्धारीकः सीताप्रियः प्रत्येकं रिपुमेक्षतीति निगदन्ति स्वयमेव वितर्क्य निगदन्तस्मिन् रावण ईक्षतीति ज्ञेयम् २ राघवमेवेत्येव पदेना सहा
 तत्पक्षविजयं मुहुः आत्मपक्षविजयं कांक्षन्ती चकारात्मुहुः परपक्षभंगं कांक्षन्ती मुहुर्धावन्ती अंतरालपतिता आसीदिति शेषः अतएव मुग्धाऽज्ञादैवम

ततो निजराजमंदिरशिवरस्थमंचमारुह्य लंकायां कृतवानयं हि विवृतिं दग्धाय पुच्छः पुरा कोप्येषः प्रतिभाति वालिसदृशो
 नूनं तदीयः सुतः श्यामः कामसमाकृतिः शरधनुर्धारी स सीताप्रियः प्रत्येकं रिपुमेक्षतीति निगदन्मंचस्थितो रावणः २ त
 त्रमंदोदरी हृत्पाराघवमेव राक्षसवनस्वच्छंददावानलं जानक्यां निजवल्लभस्य परमं प्रेमाणमालोक्य च कांक्षन्ती मुहुरा
 त्मपक्षविजयं भंगं च मुग्धा मुहुर्धावन्ती मुहुरंतरालपतिता मंदोदरी संदरी ३ वंदारुचंदारकचंदबंदिमंदारमाला मकरंदबिंदून्
 मंदोदरीयंचरणारविंदरेणूत्करान् कर्करतामनैषीत् ४

जाततीत्यर्थः कदाचिद्गृहे कदाचिद्रावणाभ्यां एष एवांतरालः एकत्र स्थित्यभा
 वादिति ३ धावनमेव द्योतयति इयं मंदोदरी आत्मचरणारविंदगतरेणूत्करान् कर्करतामनैषीत् प्रापयामास किं विशिष्टान् वंदारु रभिवादके इत्यम
 रः वंदारूप्यभिवादकानियानि चंदारकचंदानि देवसमूहास्तेषां यांबंदीरुद्धस्त्रीगणस्तच्छिरस्थितायां मंदारमाला पारिजातपुष्पसूक्तं तस्यामकरंदबिं
 दवो येषु मकरंदरेणुयोगात् कर्करत्वम् यच्चरणारविंदेति पाठेयस्य रावणस्य चरणारविंदयोरेणूत्करास्तान् चंदारकाणां बंदीरुद्धदेवगणानां चरणपीडनान्

अंक
९

६०

सुग्रीवस्य उद्धायोद्धारोयेवानरास्तेषां भुजा एव स्तभाभ्याः मुख्यस्तभास्तभयोर्वह अन्यत्संगमम् ५८ इति श्रीमिश्रमोहनदासविरचितायां हनुमन्नाटकीकायां मष्टमोऽङ्कः ८
 कटकोस्थीनितंबोद्रेरित्यमरः स्रवेलाख्यगिरिनितंबप्रदेशे साटोपयथास्यात्तथा लंकापतेरर्धेकराः दशहस्ताः धनुषं कारैः ककुभः परिपूरयन्ति तथा कौक्षिप्यन्ते इति कौक्षेपकाः बाणास्तान् प्रोच्छन्ति विमलीकुर्वन्ति पुनरर्धेकराः चित्रफलकैः चित्राकृतिभिस्तत्पसिद्धं वैदेहीकुचपत्रवल्लिरचनावैदग्ध्यं अभ्यस्यन्ति अथवागर्थः प्रतिपाद्यते करः कीनाशवानरहस्तयोरिति हैमी अर्धेकराः अर्धेवानराः श्रुत्वासंस्थाप्य श्रकृन्निष्ठाया

इतिलंकाभटमुत्कटवाचयैरधिक्षिप्यलंका मातंकयन्त्रंगदो निष्क्रान्तः इति श्रीहनुमन्नाटके अष्टमोऽङ्कः ८ अथ निजप्रतापप्रचंडचंडसमरोत्साहपरिपूर्णस्थलंकापतेः श्रुत्वा दाशरथिः स्रवेलकटके साटोपमर्धे धनुषं कारैः परिपूरयन्ति ककुभः प्रोच्छन्ति कौक्षेपकान् अभ्यस्यन्ति तथैव चित्रफलकैर्लंकापतेस्तत्पुनर्वैदेहीकुचपत्रवल्लिरचनावैदग्ध्यमर्धेकराः १

अर्धेनो पूर्वार्धे पूर्ववदत्ये चित्रफलकैः चित्रितभल्लैः फलमाकृतिभल्लयोरिति हैमी लंकापतेः कुचपत्रवल्लिरचनावैदग्ध्यं कुर्वन् कुचसंकोचे इति कामधेयसंकोचायैव पत्रवल्लिरचनाचंदनमालानिर्मितवैदग्ध्यम् यथाचंदनमालयामंडपादिरवरुध्यते तथास्यरोधनविधानमिति प्राण्युत्साहोत्तुदेवतः लक्ष्मीरीकार उच्यते इत्येकाक्षरी रावणोत्साहशोभासंकोचाय पत्रवल्लिरचनावैदग्ध्यमिति वैनिश्चयेन १

सकाशात् लीनलैर्दीपितः इन्द्रियाणां क्षणानिराश्रयावस्थानत्वात्तेरेव कृतशिरः संचारं कृत्वाऽग्निरुद्दीपित इति भावः ५५ रावणस्य विक्रमद्वयमस्ति मस्त
मृक्यर्णोऽसौ द्वरणं चेति तत् द्वयं निराकरोति आस्तामिति सर्वसुगमम् ५६ तदसंधिं ज्ञात्वा जिगमिषुरंगदोरामवीर्यस्मारयति दोर्दंडेति यो राजबीजां
त्वात् तद्विसेतानसंहर्त्ता जामदग्न्यः परशुना कुटारेण यद्वाहुवनं यस्य राज्ञः भोजनं अच्छिनत् अलुनात् बाह्वोर्वनमिति निपातः सिद्धः कामधेनौ तस्य

अंगदः सावज्ञम् आस्तां मस्तकहोमविक्रमकथापोलस्य विस्तारिणी देहं किन्ननिपातयंति दहने वै धूव्यभीताः स्त्रियः के
लासो द्वरणेन भारवहनप्रौढिस्त्वया विष्कृता तूष्णीं वर्णय किंच किंचिदपरं यत्पौरुषस्यास्पदम् ५६ दोर्दंडाहितपौत्रभिक्षुरभ
वद्यस्मिन् पुलस्त्यो मुनिस्तद्वाह्वोर्वनमच्छिनत् परशुना यो राजबीजांतकः शौर्यं शौर्यरसांबुधे भृगुपते ग्रासोपि नासीज्जलं
तत्तेजो वडवानलस्य किमसौ लंकापतिः पल्वलम् ५७ रेरेराक्षसराजमुंचसहसा देवीमिमांसे थिलां मिथ्या किं निजपौरुषस्य
घटना प्रागल्भ्यमारभ्यते एनां पश्यसि किं न किन्नरगणैरुद्गीतदोर्विक्रमांसेनां वानरभर्तुरुद्गृहभुजस्तं भाग्यभीमां पुरः ५८

कस्य यस्मिन् राजन्यर्जुने पुलस्त्यो मुनिर्दोर्दंडस्याहितः प्रापितः बद्धो यः पौत्रो विश्रवः सुतो रावणस्तन्मोचनाय भिक्षुरभवत् पौत्रजीवनदानभिक्षां याचित
वानिति तस्य शौर्यरसांबुधेर्वीररससागरस्य भृगुपतेः शौर्यमेव जलं तत्तेजो वडवानलस्य रामप्रतापवडवाग्नेः ग्रासश्चुलकमात्रमपि नासीत् असौ पल्व
लमल्पसरः लंकापतिः किं न किमपीति एतदंतरत्वं द्रामशौर्ययोरिति भावः ५७ एवं रामवीर्यमाश्वाच्यत दनुगवीर्यं श्रावयति रेरेराक्षसेति वानरभर्तुः

महं पूर्वमित्यहं पूर्विकामनेति प्रहारमभजन् पुरारेरुद्रस्य भूमौ पतिताः संतः ते मौलयः पुनः मम नव भवान् मूर्धः अवलोक्य इति श्रीत्याह हासं च्यधुः कृतवन्तः
इति किं इमे नव भवं रुद्रं वरं याचिष्यन्ते वयं नेति एवं भूतः साहसिको ह मिति भावः स भयामर्षः पुनः पुनस्तदेव प्रलपतीति विज्ञेयम् ५३ अद्भुतो यः साहसस्त
स्मिन्नेको रसो यस्य सः एवं भूतो रावणः कैर्नस्तुतः अपितु सर्वे रेवद्युसद्भिः स्रजिमालायां सन्निवेशो येषां तैः शिरःपुष्पैः शिरां स्येव पुष्पाणि तैः शंभोः रुद्रस्य
मूर्ध्नि अञ्चतिसति हस्तस्पर्शवशेन इति दशमं मूर्धानं स्वकीयमालोकयन् इति किं मूले पञ्च शिरांसि ततश्चतुष्टयं शिरश्चतुष्कम् अतश्चतुष्टये पञ्चमं शि

मूले पञ्च ततश्चतुष्टयमिति स्रक् सन्निवेशैः शिरःपुष्पैरन्यतमावलोकनमितैरुच्छोणितैरञ्चति हस्तस्पर्शवशेन मूर्ध्नि दशमं मू
धानि मालोकयन् शंभोरद्भुतसाहसैकरसिकः कैर्नस्तुतो रावणः ५४ लंकेन्द्रः समधीरवीरपदवीरस्योनगस्यो गिरांतस्मिन्नु
त्कृतिचंद्रहासशकलान्मौलीन् पुरारेः पुरः भीत्यामंद शिरबोदयोपि दहनस्तेरेव तत्र क्षणं प्राणाद्यैश्च दिदृक्षयाननुतनुश्वा
सानिले दीपितः ५५

रोमृग्यते कीदृशैः अन्यतमो दशमस्तदवलोकनमितैः प्राप्तेः वयं न वैवदशमः कुत्रेति पुनः पुनः उच्छोणितैः उद्गलद्रक्तैः
लंकेन्द्रो रावणः समाश्रिते धीराश्च साधारणधीराणां मध्ये ये वीरावीरत्वेनोत्कटास्तेषां पदव्यां मार्गे रम्यः स्पृहणीयः धीरावीरा अपि च स्पृहयन्ति गिरिस्त्रि
शो न दुर्गवर्त्मना स्थवीरत्वमिति न तस्मिन् रावणे पुरारेः रुद्रस्य पुरः अग्रे चंद्रहासकृतखंडान्मौलीन्नुत्कृतिसति दहनोग्निभीत्या रावणशिरां
मिति भीत्यामंद शिरबोदयः मंदज्वालोदयः पुनः तैरेव प्राणाद्यैरिन्द्रियगणैर्दिदृक्षया कथमेतानि शिरांसि आत्मानं दाहयन्तीति ज्ञानेक्षया

सकाशात् तसि अयंमल्लक्षणोदशमुखः वीरः कथमासीत् एतदेव वीरत्वं बोधयति किं कुर्वन् सन् देवानं चतिदेवश्च डिः त्यमरः यथा गजीवनमाश्रयति तथे
 सृक्वयिर्गिणस्वभावाद्बुधतेनोरसापीतगगनः आश्लिष्टाकाशः कीदृशेनोरसामरुत्वानिद्रस्तस्य दंभोर्लिर्वज्जनेनयोक्षणः योगस्तेन घटितो निर्मितः घोर
 त्वात्तद्यो यत्र तेन वज्रादपिशोथमात्रयुक्तं नक्षतम् ५१ पुनरात्मनो रौद्ररसावेशमाविष्करोति आस्कंधादिति स्कंधमभिज्याप्य कंठा एव कांडावृक्ष

क्षेपकः रावणः मरुत्वदंभोर्लिक्षणघटितघोरश्च यथुनानि सर्गोदयेण प्रसभसुरसापीतगगनः श्रियं देवद्वीचीं निजभक्तजव
 नोद्दामकरणीमयं कुर्वन् वीरः स्मरसि कथमासीद्दशमुखः ५१ आस्कंधादपि कंठा विपिने द्वाकृचंद्रहासासिनाच्छेत्तुं प्रक
 मिते मयैव द्वाटिति त्रुत्यच्छिरः संततो अस्मेरंगलिताश्रुगद्गदवचो भयभ्रुवायद्यभूद्वक्त्रे एवमपि स्वयं स भगवांस्तन्मै प्रमा
 णं शिवः ५२ येहं पूर्विकया प्रहारमभजन्मां छिधिमां छिधिमां छिधीत्युक्तिपराः पुरारिपुरतो लंकापते मौलियः ते भूमौ पति
 ताः पुनर्नवभवानालोक्य भूर्धो परान्याचिष्यंत इमे हि नो वयमिति प्रीत्या दृहा संव्यधुः ५३ स्कंधास्तेषां विपिने दशशिरो रूपे मयैव चंद्र

हासासिनाच्छेत्तुं प्रक्रमिते कर्त्तनं प्रापिते सति कीदृशे द्वाटिति शीघ्रं त्रुत्यतीशिरः संततिः शिरोनाडी परंपरायस्य एवं सति दशस्कवक्त्रेषु एकमपि वक्त्रं मु
 रचयति अस्मेरं स्मितरहितंगलिताश्रुत्यक्ताश्रुवागद्गदवचोवा भयभ्रुभभावक्राभूर्यत्रतत् अभूज्जातंतत्तत्र शिवः स्वयमेव प्रमाणं साक्षी एतेनानि
 रभसो द्योतितः गद्गदोभयहर्षाभ्यां अत्र भयात् वयमेतादृशाः शूराः शिरसां कर्त्तनेच्छेदेपिनकातरा इति भावः ५२ ये भूर्धनः अहं पूर्विकया अहं पूर्व

अंक

५८

मूर्ध्नाकर्त्तनसाहसेनदोष्णांभारोद्धरणगर्वेणयस्त्वनगरीरक्षणकर्त्तुमर्हसिचेत्तत्राह हेरावणेषांमूर्ध्नामस्तकानांचपुनःदोष्णांविंशतिभक्तजानांचफलमिदंभारोद्धरणंचेति तदेवफलंघोतयति उत्सृज्यस्कंधादुत्पाद्यकृत्ताःखंडिताःअधिरलाःनिबिडाःगलाःकंठास्तेभ्योगलघद्रक्तंतस्यप्रभूताप्रचुरायाधारातयाधौतोप्रक्षालितोईशस्यरुद्रस्यांघ्रीतयोःप्रसादेनोपनतःप्राप्तोयोजयस्तेनजगतिज्ञातःमिथ्यैवमहिमायेषांमूर्ध्ना किंभूतानांदोष्णांकैलासस्यगिरेर्याउल्लासनेच्छातदु

मूर्ध्नामुहृत्यकृत्ताधिरलगलगलद्रक्तसंभूतधाराधौतेशांघ्रिप्रसादोपनतजयजगज्जातमिथ्यामहिम्नाम् कैलासोल्लासनेच्छा व्यतिकरपिशूनोत्सर्पिर्दूर्पोद्धुराणांदोष्णांचेषामिदंतेफलमिहनगरीरक्षणेयत्प्रयासः ४८ सीतांमुच्यमानजस्वरामचरणराज्यं चिराद्भुज्यतां देवाःसंतुहविर्भक्तजःपरिभवंमायातुलंकापुरी नोचेद्बानरवाहिनीपतिमहाचंचच्चपेटोत्तरैस्तत्तन्मुष्टिभिरंगसं गरगतस्तत्तत्फलंलप्स्यसे ४९ दृष्टःकिंरघुनंदनो नहिपुराकिंचत्वयानश्रुतोरण्येकिंनविलंबितोसिनपुनर्मर्गिस्थितोसि क्षणाम् तल्लोकेश्वरमुच्यमानमखिलंश्रुत्वावधंवालिनःसीतामप्यरक्षराक्षसकुलंदासत्वमंगीकुरु ५० द्रष्टुंछातस्याःयोव्यतिकरैर्गुरोर्यारोपः तस्यपिशूनःसूचकोयः उत्सर्पीप्रसारणशीलोदर्पस्तेनोद्धुराणांप्रचंडानां एवंभूतानांमूर्ध्नांदोष्णांचफलंइदमेवशिरःकर्त्तनंसाहसं- नोदिश्येति इहमदागमनेयन्नगरीरक्षणंफलंसंप्रयासःश्रमएवेतिभावः ४८ बानराणांवाहिनीपतयोहनूमदादयस्तेषांमहांतःचंचतःपेश- किरतलप्रहारास्तेषामुत्तरैरुपर्युपरिकंदुकवहृत्तिभिर्मुष्टिभिःतत्तत्फलंतस्यतस्यानयस्यफलंलप्स्यसे प्राप्स्यसि ४९ ५०

सकाशात् समलुकस्तेन भग्नोरावणस्तस्य हतनाशकोस्ति तर्हि भयजनकः किन्नेत्याह अयः शत्रुभावहोविधिः भक्तजनमंगलं करोतीत्यर्थः ननु
मृक्यर्णिरिंधातात् किंकामीनेत्याह स्वस्थः सदास्वरूपइत्यर्थः प्रकरणार्थः अवगम्यते शिरःसिंदूरसरणिः स्त्रीणां वैरल्लुकः स्मृत इति हलायुधः ४५
॥ ॥ अतिरुषाडतिप्रचंडकोपेनांगदस्त्वामपि किमद्यैव न हन्यात् अपितु हन्यादेव परं त्वहनने हेतुत्रयमस्ति तदाह तानकक्षावशिष्टोऽस्ति यस्ताते
नुकपयात्यक्तस्तमहं न हन्मीति अहमपि प्रोद्धृत्योद्धृत्य उच्चैराक्षिप्योत्क्षिप्य पादाभ्यां प्रहतानि ताडितानि शिरांस्येव कंदुकास्तैः क्रीडितो पादप्रह-

अंगदः क्रोधं नाटयति स्फूर्जद्दिव्यास्त्रबाहुव्यतिकरविगलत्कंधरैस्तेः शिरोभिर्देवोरामः करिष्यत्युचितबलिमयं भूत
संधानशास्ता हन्यात्किं नांगदस्त्वामपि परुषरुषातात कक्षावशिष्टः प्रोद्धृत्योद्धृत्य पादप्रहतबहुशिरः कंदुकैः क्रीडि
तोऽस्मि ४६ अस्ति मत्स्यस्ति मिर्नाम शतयोजनविस्तरः तिमिंगिलगिलोप्यस्ति तद्विलोप्यस्ति राघवः ४७

तानि बाणैर्न हंतव्यानीति अतो हंस्व क्रीडनकभंजनेन लोकापवादभयान्न हन्मीति भावः ननु स्वाभिद्वेष्टा हंतव्य एवेति चेत्तत्राह देवोरामः तेशिरो
भिः उचितबलिकरणीयदिकूपालबलिकरिष्यत्यतो नाहं हन्मि किं भूतैः स्फूर्जन्ति दिव्यास्त्राणि यत्र तस्य बाहोरामभजस्य यो व्यतिकरः कोपस्तेन विग
लंत्यः कंधराः येषांतैः ननु बलिप्रदानेनास्य किं भविष्यति तत्राह भूतानां संधानं समूहं शासितुं शीलं यस्य सः अन्यादपि बलिदानक्रियायां शिक्षयि
तुमिति भावः ४६ अप्यर्थगौरवेण रावणं रामं स्मारयति अस्तीति स्रगमम् ४७

स्वद्वांगोनरमंजरीत्यमरः सास्यास्तीतिस्वद्वांगीरुद्रस्तस्य स्वयंच्छिन्नैः शिरोभिः पूजार्थं समुत्सुकः पुनः सूत्रार्थं सूत्रप्रयोजनं घटयितुं कर्तुं हरकंठेभ्यः सूत्रा-
कारोभजगस्तदाकर्षणा योद्यतः प्रमथैरुद्रगणैः साटोपं हास्ययुक्तं नर्तनं साटोपं हास्यनर्तनमिति कृतम् अंतरेरुद्ररावणयोरंतराले स्थित्वा ये वारितः
कंठसर्पमागृहीष्वेति असौ रावणः किं वृण्यते शिरःपुष्पमालार्थं कंठसूषणाकर्षणमिति भावः ४४ प्रकरणार्थं स्तु स्पष्ट एव अथवागर्थः प्रतिपाद्यते प-
रमभक्तो हनूमान् आगतान् ब्रह्मादीन् भक्तिं बोधयति हे ब्रह्मन् एष रामः अध्ययनस्य अध्यापनेन वेदादिना समयः सम्यगयतीति समयो विषयः न

वीरो सौ किमु वृण्यते दशमुखश्छिन्नैः शिरोभिः स्वयं यः पूजार्थं समुत्सुको घटयितुं देवस्य स्वद्वांगिनः सूत्रार्थं हरकंठसूत्र-
भजगव्याकर्षणा योद्यतः साटोपं प्रमथैः कृतं प्लुकुटिभिः स्थित्वांतरे वारितः ४४ अत्रांतरे प्रविश्य प्रतीहारः ब्रह्मन् अध्यय-
नस्य नैष समयस्तूष्णीं बहिः स्थीयतां स्वल्पं जल्पं बृहस्पते जडमते नैषा सभा वज्जिणः स्तोत्रं संहारनारदस्तुतिकथालापैरलं-
तुंबरो सीतारल्लुक् भल्लभश्च हृदयः स्वस्थो नलं केश्वरः ४५

अतः बहिर्देशे तूष्णीं स्थीयतां यद्दृश्यंतद्रामेन यतो वाचो निवर्तते अप्राप्यम-

त्र युक्तत्वात् हे जडमते बृहस्पते स्वल्पं यथा स्यात् तथा स्तोत्रं जल्पवद् एषा वज्जिणो रामस्य सभा भक्तगोष्ठी कीदृशं स्तोत्रं संहारः प्रलयः नारदः
विक्षिप्यन्ते नराः प्राणिनस्तेषां समूहो नारं तं ददाति प्रकटयतीति नारदः सृष्टिसमयः पालितैः पालकतया स्तूयते यस्यां सा स्तुतिः पालनाख्या-
नात्मककथालापैर्नालं किंतु न पूर्णम् हे तुंबरारज्यगंधर्व अत्रेकारप्रश्लेषः एलोप इति सूत्रेण ईश्वरो रामः लंकेश्वरेण अरल्लुकः शिरःसिंदूर-

सकाशात् सपथेषु कर्णमार्गेषु कतिकियंतः शूराः पदं स्थानं चक्रिरे श्रुता इति नो इति पाठे कियंतः कियंतो वीराः पदं नो चक्रिरे अपितु सर्व एव चक्रिरे
 सृक्वर्णिपंसमत्वं मार्गम् किं विशिष्टाः शूराः प्राञ्चः शौर्यपूज्याः कोलं काभट इत्यपेक्षायामाह यद्दोर्मंडलेति शंकरगिरेः वैलासस्य धातवो गै-
 र्त्वात् घेस्तद्रवा अवयवाः अद्यापि यस्य दोर्मंडलेन गाढाक्रमणवशान्निःस्पंदनिसृतं यद्रक्तं तस्य यच्छटाः प्रवाहास्तेषामाशं कामं पूरयंति जनयंति ४२

रावणः शूराः श्रोत्रपथेषु नः कतिकति प्राञ्चः पदं चक्रिरे तेषामेव विलंघ्य साम्यसरणीं जागर्त्तिलं
 काभटः यद्दोर्मंडलगाढपीडनवशान्निस्पंदरक्तच्छटाः शंकां मं कुरयंति शंकरगिरे रद्यापि धातुद्र-
 वाः ४२ स्वेष्टकृत्य हुतेषु मूर्द्धस्रजवा दग्नेः स्फुटित्वा बहिर्व्याकीर्णेष्वलिकेषु देवलिरिव तं दृष्ट्वा पि-
 रामार्पणम् चित्तेनास्वलितेन यस्तदधिकं ब्रह्माणमर्पणाय तस्मैकः प्रथमायमानिषु महावी-
 राय चैरायते ४३

तस्मै रावणायकः पुमान् चैरायते न कोपीति यः अस्वलितेनाव्यग्रेण चित्तेन तदधिकं पूर्वतोऽप्यधि-
 कं यथा स्यात्तथा ब्रह्माणं प्रजापतिरुद्रं वा प्रीणयत् उभयोः सृष्टिकारित्वात् ब्रह्मत्वं किंकृत्या स्वेषु अखिलेषु मूर्द्धस्र अग्नेः सकाशात् स्फुटित्वा बहि-
 रपि कुंडाद्वहिर्भागेष्व्याकीर्णेषु समंताद्विक्षितेषु सत्सु देवलिरिव तं रामार्पणं रामायार्पणं रामादस्य कालो भविष्यतीति दृष्ट्वा अर्पणं कालवासयो-
 रिति हेमी किंभूतेषु मूर्द्धस्रजवान् उत्कृत्य कंठादुत्पाद्य हुतेषु ४३

निस्तप्तः यत्रयत्रत्वं प्रयासि तत्रतत्रवालिना बद्धायामिति कीर्तिस्तप्तः ननु किं हितवदसितदाह कमलवर्धाः सूर्यस्य कुलवधुं सीतां त्यजेति ३८ ३९ रेवान
 राधम अतिकटुप्रलापीत्वं क इत्यपेक्षायामाह तत्रस्वामिपित्रोरात्मैश्वर्यं दर्शयति रेरक्षः अहं राधवस्य दूतोस्मि किं भूतस्य दौर्देहानां प्रचंडं यत् प्रतिहननं च
 लहारित्वं तस्य विधौ विधाने प्रौढं सगर्वं यत् बाहोः सहस्रं तस्य च्छेद एव क्रीडा तस्यां प्रवीणः स्थिरोति धीरोयः परशुर्जामदस्य स्तस्य यो महान् गर्वस्तस्य

रावणः कस्त्वं वालित नूतन वोरधुपतेर्दूतः सवालीतिकः को वा वानरराधवः समुचिता ते वालिनो विस्मृतिः त्वां बध्वा चतुरं बुरा-
 शिषुपरिभ्राम्यन्मुहूर्तेनयः संध्यामर्चयति स्म निरूपकथं तातस्त्वया विस्मृतः ३९ अंगदः त्वदौर्देहं प्रचंडं प्रतिहननवि-
 धिप्रौढबाहोः सहस्रं च्छेदक्रीडा प्रवीणस्थिरपरशुमहागर्वनिर्वापकस्य दूतो हं राधवस्य त्वदपघनघृणा वा सवालाय
 लोभः पुत्रः सक्तमसूनोः ध्रुवगवलपतेर्नामितश्चांगदोहम् ४० रावणः यद्भ्याः किल बालतालतरवोरामेण सार्द्रत्वच-
 श्छिन्नं यच्च पुरातनं शिवधनुस्तदीर्यमुद्दिश्यते नासीदेतदनागतं श्रुतिपथं स्वलोकधूमध्वजः पौलस्त्यः करकंदुकीकृत
 शरक्रीडाचलो रावणः ४१ निर्वापकस्य शामकस्य त्वद्भुजजयिहैहयभ्रजसहस्रं च्छेत् परशुरामजयिन इति ध्वनिः पुनः सक्तमसूनोरिंद्रात्म-

पुत्रोस्मि किं भूतस्य वालिनः त्वदपघनं त्वच्छरीरं तत्र या घृणा करुणा तथा त्वदावासाय कृतानि पुच्छवालाग्रलोमानि येन तस्य त्वां कक्षागतं कृत्वा
 त्वदागतस्तदा गतसंज्ञं त्वां ज्ञात्वा दृष्ट्वा वालाग्रलोमस्तु विभ्रमितवान् तस्य पुत्रोहमिति ४० ४१ ४१ ४१

सकाशात् बलेनेतिलक्ष्मणेन धनुषाकृतायास्त्रेखासापित्वयानलंघिता तच्चारेण रामदूतेन हनूमता ३६ हे अंगद यत्त्वं मां प्रचूर्णितबलं वदसितत्पूर्यता
 सृक्चूर्णितकबलोस्मीति भावः काकाक्षिन्यायेनालमोयोजनं सर्वत्र सदैव हे माक्षो हिरण्याक्षः तदादीनृदैत्येभ्यश्चरान् प्रतिबलेयाकथासामद्वाहुसारादलं
 गतं त्वत्तद्वाहुबललेशस्तेष्वस्तीति भावः अथानंतरं शेषस्य हिरण्यकशिपोः भस्मांगदनामोदैत्यस्य अन्येषाममरद्विषामन्येषांच बलकथामद्वाहुसारा

अंगदः रेरेरावणशंभुशैलमथनप्रख्यातवीर्यः कथं रामं योद्धुमिहेच्छसीदमखिलं चेत्तन्न युक्तं तथा रामस्तिष्ठतु लक्ष्मणे
 न धनुषास्त्रेखाकृतालंघिता तच्चारेण च लंघितो जलनिधिर्दग्धाहतोक्षः पुरी ३६ रावणः यन्मात्वं वदसि प्रचूर्णितबलानूहे
 माक्षदैत्येभ्यश्चरान्छेषस्याप्यथवा हिरण्यकशिपो भस्मांगदस्यांगद अन्येषाममरद्विषां बलकथामद्वाहुसारादलं रामश्च
 द्विपुहाप्रियापहरणोसंधिविधत्ते कथम् ३७ अंगदः शिरोभिर्मोदेवीः शिवइव न ते दास्यति पुनः प्रबंधं पश्याब्धेः सरसइ
 व कैलासस्रुभट हितं तु ब्रूमस्त्वां मम जनकदोर्दंडविजयस्फुरत्कीर्तिस्तं भस्त्यजकमलबंधोः कुलवधूम् ३८

दलंपूर्यताम् स्वर्णांगदस्येति पाठे स्वर्णं तस्यांगदे बाहुभूषणे यस्य हिरण्यकशिपोरिति हिरण्याक्षादिभ्योऽप्यहमेव बलीत्यभिप्रायः अन्यत्सुगमम् ३७ हे कैलास
 स्रुभट एतद्वरणपौरुष वयं तु अतस्त्वां प्रतिहतं ब्रूमः शिरोभिर्मस्तकैः मादेवी मर्कटशिव इव पुनः रामस्ते शिरांसि न दास्यति यथा शिवार्थे भवन्ते वक्रता
 नि शिरांसि शिवः पुनस्तुभ्यमदात् न तथा राम इति अर्थः प्रबंधं प्रकृष्टं बंधनं यस्य कस्येव सरसइव कुतो हितं ब्रूमः यतस्त्वं मदीयपितृभुजस्य जंगमः की-

एवंबलमात्मानं उपदिश्य पूर्वपराजयमाक्षिपति ३३ नामेति प्रसिद्धो कपीन्द्रहैहयपती वाल्यर्जनो स्यातां सभाचनकीदृशी अवगाढः सर्वातिरेकः अंतरे
मध्ये स्थेमाबलं ययोस्तौ सर्वातिबलाविति स्थेमातिबलधैर्ययोरिति हैमी परंतु तस्य दशकंधरस्य स्कंधप्रतिष्ठापुनः अधुना महती जाता कस्य धूर्जटिः शंभुः
यदं सस्थलीं च स्य स्कंधप्रदेशं स्वेनात्मनैव इभाजिनं गजचर्म तस्य पल्लवस्थानियानिकरचरणादिचर्माणितेन झटिति शीघ्रमेवास्फोटयत् कीदृशी मंसस्थ
लीं सद्यः तत्क्षणात्पाटितारुद्रार्थं कृत्वा ये कंठास्तेषां कीकसस्य ये कणाः अस्थिकणास्तेराकीर्णा कीकसंकुल्यमस्थिचेत्यमरः वाल्यर्जनसमयादद्या

स्यातां नाम कपीन्द्रहैहयपती तस्यावगाढांतरस्थेमानो दशकंधरस्य महती स्कंधप्रतिष्ठापुनः सद्यः पाटितकंठकीकसक
णाकीर्णाय दंसस्थलीं स्वेनेभाजिनपल्लवेन झटिति प्रास्फोटयद् धूर्जटिः ३४ रावणः सर्वैर्यस्य समंसमेत्य कठिनां वक्ष
स्थलीं संयुगे निर्भयं मुखमेव दंतमुसलैरेरावतस्योन्मतेः हेलोत्क्षिप्तमहीध्रकंपजनितत्रासांगनालिंगनप्राप्तानंदहर
प्रसादमुदितश्चिंत्यः समेऽन्योरिषुः ३५

स्मीत्याशयः ३४ संयुगे ऐरावतस्येंद्रगजस्य सर्वैर्देवा एव मुसलास्तेः समं एकदेवकठिनां मदीयवक्षस्थलीं समेत्य प्राप्य मुखस्याग्रभागमेव निर्भयं
वक्षःस्थलीति एवं सोहमिति कर्मांतरमाह सोहं हेतुयामयेव क्षिप्तः यो महीध्रः कैलासस्तस्माद्यः कंपस्तेन जनितस्त्रासो यस्यः एवं भूताया अं
शः आलिंगनेन प्राप्तानंदो यो हरस्तस्य प्रसादेन मुदितस्तस्य मे अन्यो रामादन्यतरोरिषुश्चिंत्यः ननु वर्तमानोस्तीति ३५ ७

सकाशात् लुगेन्याः घ्राणं विलुडितं क्षिप्तं सरामः कथं विस्मृत इति कीदृश्याः स्वस्रः तद्वालांति नितांत बद्धवपुषः तद्वालांति सीतासमीपे नितांत बद्धं स्थिरी
 सृक्वर्णिं सातस्याः सीतावदहमप्यत्रोपाविशामीति भावः ३० एतच्छ्रवणापत्रपोरावणस्तदुक्तविस्मरणायान्यदेवाह अप्रतर्क्यः महिमायेषांते प्रसि
 त्वात् तेषां घ्राणः सदैकत्वेत्यमरः सर्वस्वगमम् ३१ भ्रजगर्वमपाकरिष्यन्गदोलुवदति रेरेरावण कतिक्रियंतः संति वयंतु एतान्वक्ष्यमाणलक्षणान्

रावणः परिमितमहिमानं क्षद्रमेनं समुद्रं क्षितिधरघटनाभिः कोयमुत्तीर्य गर्वः अकलितमहिमानः संतिदुष्प्रापपारादशव
 दनभ्रजास्ते विंशतिः सिंधुनाथाः ३१ अंगदः रेरेरावणरावणाः कतिबहूनेतान्वयं शुश्रुमः प्रागेकंकिल कान्तवीर्यनृपतेर्दोर्दंड
 पिंडीकृतम् एकं नर्त्तनं दापितान्नकवलं दैत्येन्द्रदासीगणैरन्यं चक्षुर्मपि त्रपामह इति त्वं तेषु कोन्योथवा ३२ रावणः भ्रा
 तामेकुंभकर्णः सकलरिपुकुलघातसंहारमूर्तिः पुत्रो मे मेघनादः प्रहसितवदनो येन बद्धः सरेंद्रः खड्गो मे चंद्रहासोरणमु
 खचंपलो राक्षसामे सहायाः सोहं वै देवशत्रुस्त्रिभुवनविजयी रावणो नाम राजा ३३

अन्यापराधशूरान् आहतशिलाकांतकरादीन-
 पिश्रुमः तानेवाह प्राक्पूर्वकान्तवीर्यस्य नृपतेर्दोर्दंडैः पिंडीकृतं बद्धं अन्यच्च दैत्येन्द्रदासीजनैर्दैत्येन्द्रस्य प्रह्लादस्य बलेर्वादासीजनैः तिरस्कृतमिति शो
 षः बलिना द्वारिनिर्जित्य बद्धः तदाक्षस्त्रामोजातः तदाचरो धागतेर्दासीजनैर्नर्त्तनेन दापितमन्नकवलं यस्मै तमेकं अन्यं वालिकक्षांतलीनं पुनर्मत्पर्यं
 कोपरि बद्धं त्रपामहे स्वपितृबलवर्णनेन लज्जामहे तेषुरावणेषु त्वंकः अथवा एतेभ्यो न्यएववा ३२ तेन एव मुक्तो रावणः सापत्रपो भूत्वा त्मानं लक्षयति

दूतत्वं दूतभावम् २६ शास्तिर्निग्रहः स एव कृत्ययस्मि परदारपहारिणाहननयुक्तमिति भावः २७ अतरलसयामेष्वपलायननाकनिकायादेवास्तदरेर्ममवस
तिस्थानं हुमिति क्रोधे अंगदः प्राह कंलाधिपतिः कः भुवि विभीषणो लंकेश इति प्रसिद्धकीर्तिः स गममन्यत् २८ निजभुजजयनिमित्तं पिपीलिकैः कीटैः प्रक

रावणः धिग्धिगंगदमानेन येन ते निहतः पिता निर्माना वीरवृत्तिस्ते तस्य दूतत्वमागतः २६ अंगदः युक्तं कृतं तुरामेण येन
मे निहतः पिता त्रैलोक्यं शास्तिकृत्या यवर्तते सदुरात्मनाम् २७ किं कार्यं वदेराघवस्य न च किं बद्धः किं भो निधिः कीडार्थं
कपिपोतकैरतरलं जानात्यसौ मानहि लंकानाकनिकायवैरिव सति किं वेति वेत्येव हुंकोलं काधिपतिर्विभीषण इति प्रख्या
तकीर्तिर्भवि २८ रावणः बद्धः सेतुर्यदि जलनिधौ वानरैस्तावता किं नो वत्सीकाः क्षितिधरनिभाः किं क्रियंते पिपीलैः
दग्धालं कायदपि कपिना सस्वभावः किलाग्नेः शौर्याश्चर्यं निजभजजये किं कृतं रामनाम्ना २९ अंगदः रामो नाम स एव ये
न भगिनीनासावसापंकिलः खड्गस्ते रवरदूषणत्रिशिरसांधीतः शिरः शोणितैः तद्वालांतिनितांत बद्धवपुषः संसृच्छित-
प्रध्वं घ्राणं दर्पमिव स्वसर्विलुठितं रामः कथं विस्मृतः ३०

रणार्थोत्र स्पष्ट एव वागर्थः प्रतिपाद्यते किमित्यपूर्वो रामनाम्ना निजभजं जं

नो र्येन कृतं परंतु न दंगैरेव कृतं स तु जगदुद्धरणासक्त इति भावः २९ नामेति प्रसिद्धं स एव येन ते भगिनीभूषणरवातस्याः नासावसापंकिलः
दूषणत्रिशिरसां त्वद्भ्रातृणां शिरः कृतं नोत्य शोणितधौतो क्रोधातिशयात्पुनः मर्मस्पृशति येन रामेण संसृच्छितस्य पर्यस्तलोचनस्य तव दर्प

अंक
८

सकाशात् समतुल्यतः वाण्याः सकाशात् वर्णनद्वारेण तं राघवं न ईक्षसे न विचारयसि तं कंच स्येद्रं माल्यकरमित्यादियोज्यम् यत्तदोर्नित्ययोगात् कीदृशं
सृक्ष्यर्णितं मक्ष्याणि वध्यानि यस्य एवं भूतं मनुष्यमात्रं मनुष्यामात्रांशस्य एवं भूतं वपुष्यस्य २३ हीना अत्यातत्रापि दीना अनुकंप्या विमतिर्वि
गातः त्वार्तघोर्यस्य तत्संबुद्धिः उक्तं रसोदधौ शास्त्रविचारसमुत्थं निर्धारणमर्थतो मतं विबुधैरिति अतएवा शास्त्रीयमते त्रिपदं वा संबोधनम् त्रैकोप्ये प्र

अंगदो विहस्य ररेरावणहीनदीनकुमते रामोपि किं मानुषः किं गंगापि नदी गजः स्फुरगजोऽप्युच्चैः श्रवाः किं हयः किं रंभाप्यव
लाकृतं किमु युगं कामोपि धन्वी न किं त्रैलोक्यप्रकटप्रतापविभवः किं रेह नूमान् कपिः २४ रावणः सरोषम् कस्त्वं कस्यासि पु-
त्रः कपुनरिह गतः किं नुकृत्य च कस्माद्विस्पृष्टं विष्टपानां विजयिनमपि मां मन्यसे त्वं तृणाय हं हो पौलस्त्यपुत्रस्तव बलमथ न
श्चांगदो हं कवेलात्सं प्राप्नो रामदूतो विस्मृतजडमते जानकीं वा शिरो वा २५

स्फुरगजः इन्द्रहस्ती किं साधारणो गजः अपितु न तद्योच्चैश्च श्रवः कामहनुमतां प्रत्येकं प्रथमैकवचनं विशेषणम् यद्वा बहुवचनं किं विशिष्टाः सर्वत्रै
लोक्यप्रकटप्रसिद्धः यः प्रतापस्तेन विभवः ईश्वराः एते नैतेषामैश्वर्यभीषणत्वं द्योतितं उक्तं च रसोदधौ ऐश्वर्यैराकृतिभिः प्रकृतिभिरपि भीषणा
स्त्रिधा गदिता इति २४ इह लंकायां पूर्वगतः हनूमान् क्व अधुना कुत्रास्ते विष्टपानां स्वर्गनिवासिनां देवानामपि विजयिनं मां तृणाय मन्यसे तृणप्रायं
अंगदः हं हो आश्चर्यं हे पौलस्त्य तव बलमथ न स्य वालिनः पुत्रो हम् २५

५३

रामस्योत्तुंगो सर्वोत्तमो यो पतंगचापौ बाणधनुषीतयो युगले तेजोभिः क्षात्रप्रतापैः कृत्वा आडबरे समारब्धसति पतंगोरविमार्गणाविति विश्वः आडंबरः
समारंभगजगर्जितसूर्ययोरिति विश्वः यद्वा कीदृशे समरे रामस्योत्तुंगपतंगचापयुक्ताः अलादिशोयत्र सर्वदिक्षुरामबाणचापावेव दृश्येते यत्र नान्यत्
अलोऽस्त्रीदिक्प्रदानयोरिति चरकः पुनः कीदृशे समरे तेजोभिराडंबरे प्रागल्भ्यं यत्र अखिलं शीर्षदशकं तस्य समूहः अनेन शीर्षाणां समूहः शीर्षम् २० कूरेति

अंगदस्तत्क्षणाविष्कृतक्रोधः कंपमानः पाणितलेन भूतलं ताडयित्वा दोः स्तंभास्फालकेलिन्यादयति ररेराक्षसवंशघातसम
रे नाराचचक्राहतं रामोत्तुंगपतंगचापयुगले तेजोभिराडंबरे मन्ये शीर्षमिदं त्वदीयमखिलं भूमंडले पातितं गृध्रे रालुठितं शिवा
कवलितं काकैः क्षतं यास्यति २० रावणः सप्रपंचं ररे शारवा मृगत्वामहं धर्मशीलतया कटुप्रलापिनमपिनहन्मि उक्तं च य
थोक्तवादी दूतः स्यान्न सवध्यो मही भूजा क्रूरस्तदीयकोपेन क्वचिद्दूरूप्यमर्हति २१ अंगदः सवैदग्ध्यम् परदारापहरणे
न श्रुतायादशानन दृष्टादूतपरित्राणे साधोस्ते धर्मशीलता २२ रावणः सगर्वम् इद्रं मात्यकरं सहस्रकिरणं द्वारिप्रतीहार
चंद्रछत्रधरं समीरवरुणौ समार्जयंतौ गृहान् पाचक्ये परिनिष्ठितं हुतवहं किं मद्गृहे नक्षत्रक्षौभस्य मनुष्यमात्रवपुष
सर्वस्तोषिकिम् २३

कटुप्रलापी तदीयकोपेन स्मिन् दूत एव यः कोपस्तेन क्वचित्कस्मिंश्चिदंगे वैरूप्यं विरूपत्वं कर्णनासाद्यभावम् २१ २२

धर्मशीलत्वमुक्तमवलत्वं च प्रकरणार्थस्तु स्पष्ट एव अथवागर्थः प्रतीयते बाणीकथयति हे रावणस्वकीये गृहे किं वस्तुस्तोषि तव तु किमपि

सकाशात् प्रोक्तानः गगनमधितिष्ठे अधिष्ठिये गगनलोकानपिजितवानिति भावः कीदृशोहं इंद्रविजयी अत्रैकारादिकारलोपः तदुक्तं शब्दभास्करे
 सूक्त्यर्णोः काराकाराणां कचिल्लोपः स्यान्नशश्वत् स्रगमम् अथवागर्थः तृणं पिशितशष्पयोरिति हेमी तृणचरं मांसाशिनं रक्षोरूपं वृक्षोनादौ
 तृणं पिशितशष्पयोरिति धनं जयः द्वीपादपि द्वीपपूवने द्वीपो लुधने विदग्धः कुतो राम एव तद्धता वह्निज्वालेत्यादिरामविशेषणम् पुनः कीदृशो रामः इंद्रस्य विजयः
 विजयः इंद्रजयकारक इति कुतो हं रावणः उद्गतो योगः उद्योगः उद्योगीरणसमयः सन् अधितिष्ठे गगनं लाघवम् १६ संधौ अक्षतः दशाननीति पाठे

अंगदः समदम् संधौ वा विग्रहे वापि मथि दूते दशानन अक्षतो वा क्षतो वापि क्षितिपीठे लुठिष्यसि १७ अवेहि मां रावणरा
 मदूतं बाणाय दीयाः खरदूषणैणम् ऋक्षानृषानां इव शोणितां भः पास्यन्ति ते कंठघटैः सरंघैः १८ रावणः रेरेवानरा
 धमके दुप्रलापिन्यशय मृत्युः पादांतमृत्यस्तपति दिनकरो मंदमंदं ममाग्रे प्यष्टौ ते लोकपाला मम भयचकिताः पादरेणुं ववंदुः
 दृष्ट्वा तंचंद्रहासं स्ववति सरवधूपन्नगीनां च गर्भो निर्लज्जो तापसौ तौ कथमिह भवतो वानरान्मेलयित्वा १९

समाहारे ईप् दशानामाननानां समाहारस्त्वमिति १७ खरदूषणौ इत्युपलक्षणम् खरविशिरस एष एणाः एणानां मांसं ऐणं अन्यत्स्रगमम् १८ एतन्म
 मेश्वर्ये सति निर्लज्जो तापसौ इह मदग्रे वानरान्मेलयित्वा तांसीतां कथं भवतः प्राप्नुतः भूषासावात्मनेपदीवा अथवागर्थः प्रतिपद्यते निर्गता ब्रह्मांडे लज्जाया
 भ्यां यौ वीक्ष्यान् ये स लज्जा भवन्तीति तापसौ तपो हृदयौ तपो मे हृदयं साक्षादित्युक्तत्वात् कथं शिरश्चालने कथं भवतः अपितु न भवत एव १९

किंकृत्वाहताः सशैलसागरधरश्चासावुरगेन्द्रः शेषः तस्यागदउदस्यलक्ष्मणपादागुष्ठेनाक्षिप्य शिरोवानरभूषासूजनकेष्यंगदः पुमानिति धरणिः जल
धिर्वहः किंकृत्वा वरुणार्कयुक्तोदकस्यतद्गृहत्वात् साद्रिर्वरुणपंकयोरिति हैमः अद्रयोद्रुमशैलार्कादित्यमरः असौरावणो निजभक्त्या न जानातीति क
टाक्षः कीदृशोसोतः चौर्यकृत् तकारश्चौर्यगर्वयोरिति हैमः १३ ध्यानपूर्वकं संध्यार्चनं च तेन चरितं कृतं एवं भूतोवाली येन रामेण एकेनैव बाणे

अंगदः साटोपं स्वामिभक्तिमभिनीय कृत्वा कक्षागतं त्वांकपि कुलतिलकोवालिनामा बलीयान् भ्रातः सप्ताब्धितीरे क्षणमि
व चरितं ध्यानसंध्यार्चनं च बाणेनैकेन येनाहत इति पतितो वानरव्रीडयैव त्यक्त्वा सोपि प्रगर्वं द्युमणिस्तपुरं मुंचलं केश-
गर्वम् १४ यत्संदेशहरेण मारुतस्तेनातारिवारान्निधिः क्षिप्रं गोष्पदवन्निजालयमिव प्रावेशिलं कापुरी सीतादर्शिसम-
प्यभाषिचवनं चाभंजिरक्षः पतेः सैन्यं भूर्यवधिव्यदाहिचपुरीरामः कथं वक्ष्यते १५ रावणः स क्रोधम् कुतो हं तारण्येक
नकमृगमात्रं तृणचरं कुतो वृक्षा वृक्षप्लवननिपुणोवालिनिहतः कुतो वह्निज्वाला जटिलशरसंधानस्रष्टु स्त्वहं युद्धोद्योगी
नममिति श्रेष्ठ विजयी १६

नहतः कोपेनहतः सोपिवाली प्रगर्वं त्यक्त्वा द्युमणिस्तपुरं पतितः प्राप्तः तस्माद्गोलं केशगर्वं मुं
चलं व्रीडयैव वानराणां लज्जयैव यमपुरंगत इति त्वद्विजयीवात्येवाहतः भवतः काकथेति भावः १४ निजालयमिव निजगृहमिव सीता अद-
भाषिचयस्य संदेशहरेणैतत्कृतं सरामः कथं वक्ष्यत इति ध्वनिः १५ अरण्ये तृणचरं तत्रापि कनकमृगमात्रं ननु सिंहादिहतवानिति शेषः

सकाशात् त्रालिहननाद्रामबलमुपदिश्यपुनः केमुतिकन्यायेनराममनुवर्णयति दुर्भेद्यान् अजेद्यान् दैत्यनिवहान् समुद्रलंघनविघ्नकरान् दैत्यव्रजान् संपी-
 सृव्यर्षिपुत्रीप्रविवेशेति योज्यम् क्षिप्वातिरस्कृत्यत्वाहत्वात्त्वयिविद्यमाने त्वत्कृतहननं त्वदननम् पुरीलंकां प्रदहन् सचवानरोपितूष्णींगतः असह-
 तात् त्वर्षिरामः कथं वर्णयते इति १२ आः कोपे तेनरामेण किं न किमपीत्यर्थः असौ मल्लक्ष्मणः रावणः निजभुजान् आत्मभुजपराक्रमान् जानाति किं
 ॥ शिष्टान् भुजान् साद्रिरुद्रमुदस्यतः उत्थतवतः कीदृशं रुद्रं शैलसागराश्च धराच एतेषामाधारश्चासावुरगैर्द्रश्च स एवांगदबाहुभूषणं यस्य तम् पू

अंगदः आदौवानरशावकः समतरदुर्लभं ध्यमंभोनिधिं दुर्भेद्यान् प्रविवेश दैत्यनिवहान् संपेक्ष्य लंकापुरीम् क्षिप्वा तद्वनर-
 क्षिणोजनकजादृष्ट्वा तु भक्त्या वनं हत्वा क्षं प्रदहन् पुरीं च संगतो रामः कथं वर्णयते १२ रावणः समाक्षिपति भग्नं भग्नमुमा-
 पते रजगवं वालीक्षतः सूक्ष्मतस्तालाः सप्तहता हताश्च जलधिर्बद्धश्च बद्धश्च सः आः किं तेन स शैलसागरधराधारो रगैर्द्रां-
 गदं साद्रिरुद्रमुदस्यतो निजभुजान् जानात्यसौ रावणः १३

वर्षभागप्रकरणे स्पष्ट एवार्थः प्रतिपाद्यते तेनरामेण अजगवं भग्नं रामेतरै-
 र्मनसाप्यधृष्यं किमु भंक्तुं वृदिताधृष्ययोर्भग्नं भग्नोस्त्रीनाशरवंडयोरिति शाश्वतः रामेणेति सर्वत्र वालीक्षतः घातितः कीदृशो वालीक्षतः शोभना-
 विजयसूचकाः क्षताः प्रहारायस्य अनेकयुद्धविजयीत्यर्थः तालाः हताः हिंसिताः परमारणोपायज्ञाः हनहिंसागत्योः गत्यर्थाः ज्ञानार्थाः जलधिर्बद्धः
 किंभूतो जलधिः दुष्प्रेक्ष्यः किमु बद्ध इति बंधने पदुरालोके बद्धः संख्याजयोः पुमानिति धरणिः किं कृत्वा धनुर्भग्नं रुद्रं दंडमुदस्यो चैराक्षिप्येति तालाः

स्तद्वासिजनानां आतंकविटंकः भयनिर्मितो यः पावकः तद्दाने पटुः मध्यमपदलोपी समासः यद्वा स्त्रीविः अहेणहा अरितवपुरिति पदच्छेदः -
 स्त्रीविः सीताकामुकोरामः अहेणकोपातिशयेन अरितवपुः शत्रुघातकशरीरः हेतुकष्टम् पक्षिकामुकयोर्विः स्यादित्येकाक्षरः अहोरिति दिनकोपाति
 शयोरिति लिंगानुशासने अरितः शत्रुघातुक इति सारस्वतः अयं वार्थः ९ वन्यपतेर्वालिनः एकस्मिन्नहनियातः एकाहिकः अत्र विषये रावणः को भूयात्

कस्त्वं वन्यपतेः सुतो वनपतिः कः सार्थिकस्त्वेकदा प्रातः सप्तसमुद्रलंघनविधावेकोहिको वेद्यितम् अस्ति स्वस्ति सम
 चितोरघुवरेरुष्टेऽत्रकः स्वस्तिमान् को भूयाद् अनरण्यकस्य मरणातीतो चितांबुप्रदः १० रामः किंकुरुते प्रतीपविजयको-
 सौ प्रतीपो जितो वाली सोपि चको न वेत्ति किममुं को वेत्ति शाखाभृगम् आस्तेत्रापितवास्ति विस्मृतिरहो मोहो महानीदृशः
 पर्यं के निजबालके लिङ्गतये बद्धो सिधेनोपरि ११

कोपि भवतु अंगदः अनरण्यारव्यो रामपूर्वजः अपूर्वरणो रावणेन

अस्मारयति अनरण्यकस्य राज्ञः मरणसमयादागतं यदुचितांबुत्वद्रुधिरतर्पणं तत्प्रदः यस्त्वद्रुधिरेणानरण्यं तर्पयिष्यतीति भावः अत्र स
 र्थवादः निश्चिन्तविस्मृतित्वात् १० असौ त्वदुक्तो राम इति योज्यम् आस्तु स्यात्कोपपीडयोरित्यमरः येन वालिनामदीयक्रीडार्थेऽपरि
 णोऽधः शिराः त्वंबद्धो सितत्रापितस्मिन्नपि वालिनि तत्रापि भवतो विस्मृतिः अहो महदाश्चर्यं मोहो मूढता महानस्तीति ११

सकाशात् लावितः क्रियते अदीदलत् उन्मूलयामास स्रगमम् ७ अत्रानेकानिपद्यानिक्षेपकानि तेषुकानिचिह्निरय्यन्ते योजनकजांप्रति कौशल्यंरा
सृक्वर्णिवीवदत् आरामममूमुदत् भंगीचकारमुटभंगे सहनूमान् प्रवीरोद्यमे प्रकृष्टानांवीराणांसंमर्दसति योन्हुनादिश्यते परंतुदूरोल्लंघनेदौ
त्थातघेत्तेइति यस्तवतादृगवमानकृतवान् सोस्माकंनक्रियानपीतिभावः ८ रेअंगदसएकएवकपिर्वध्योस्ति ननुबहुषुवीरेषुसत्सकथमेकएवब-

अंगदः योयुष्माकमदीदहत्पुरमिदंयोदीदलत्काननंयोक्षंवीरममीमरद्गिरिदरीर्योबीभरद्राक्षसैः सोस्माकंकटकेकदाचिद
पिनोवीरेषुसंभाव्यतेदूतत्वेनइतस्ततः प्रतिदिनंसंप्रेष्यतेसांप्रतम् ७ अपिच योलंकांसमदीदहत्तवस्तंतरक्षांसिचापी-
पिषद्यः कौशल्यमवीवदेज्जनकजामब्धितथातीतरत् यश्चआरामममूमुदत्सहनूमानस्मत्प्रवीरोद्यमेदुराक्रामणदौत्यए-
वनपुनर्योन्हुंसमादिश्यते ८ रावणःसावज्ञम् रामःस्त्रीविरहेणहारितवपुस्तच्चिंतयालक्ष्मणः स्रग्रीवोंगदशल्यभेदकत
यानिर्मूलकूलद्रुमः गण्यःकस्यबिभीषणःसचरिपोःकारुण्यदैत्यातिथिलंकातंकविटंकपावकपटुर्वध्योममैकःकपिः ९

ध्यइत्यपेक्षायामाह रामःस्त्रीविरहेणहारितवपुर्येनसः तच्चिंतयारामस्यचिंतयालक्ष्मणोपिहारितवपुः स्रग्रीवःनिर्मूलकूलद्रुमः निर्मूलितनदीतट
वृक्षवत्पातुकः अतिवृद्धत्वात् अंगदशल्यभेदकतयाचालीतुतेनघातितः तत्सक्तोंगदस्तस्यभेदकतयासशल्योनिरुत्साहःसन्मृतवत् बिभीषणः
कस्येति केनगण्यः सचबिभीषणः रिपोःरामस्यकारुण्यस्यदैत्येनमनोबलाभावेनअतिथिर्जातः कारुण्यंकरुणाघृणेत्यमरः कीदृशःकपिः लंकाया

अंक

८

५०

रेडत्वेदं पूर्ववृत्तं मंदरपर्वतस्थो विश्वकर्मानलपिताप्रसन्नः सन्नलमात्रेवरददौ तव पुत्रो नलो मनुज्यो भविता अन्यच्च शिल्पकर्मणि अनेन प्रक्षिप्तं शिला
 दृगकाष्ठादिकमपि जलेषु पर्येव स्थास्यते अतो न लेन सेतुर्बद्ध इति रामायणोक्तम् एते गुणाः प्रस्तरतरणरूपाः ग्रावाणाः प्रस्तराः शिला इति शाश्वतः हे
 श्रीमहाशरथे यद्वा षष्ठ्यंतं श्रीमहाशरथे स्तव १९ एतत्पद्येन सैन्यबहुत्वं द्योतितम् ननु वास्तवं यद्वा नराणां उन्मादो जातः सचाति आहवांतः ततो

ततः प्रांजलिपुटोपस्थितस्य समुद्रस्याज्ञयानलेन निबध्यमाने सेतौ ततः प्रस्तरानवलोक्या ह ह नूमान् येमज्जंति निमज्ज
 यंति च परांस्ते प्रस्तरादुस्तरे वा न्दौ वीरतरंतिवानरभटान् संतारयंतेऽपि च नैते ग्रावगुणानवारिधिगुणानो वानराणां गुणाः
 श्रीमहाशरथेः प्रतापमहिमारंभः समुज्जृभते १९ कपेश्च सेनापूवर्गैः पुरोगैः पाथोमयं भूवलयं व्यलोकि तत्पृष्ठगैः पंकम
 यंत दान्यैरासीदिहांभो निधिरित्यवादि २० इति श्रीहनुमन्नाटके सेतुबंधनं नाम सप्तमोऽङ्कः ७ रामः स्रवेलाद्रित
 देवतीर्णः समुद्रमुल्लंघ्य विकीर्णसैन्यः कृपासुपेत्यारिकुलस्य दूतं सरैर्द्रनसारमथादिदेश १

हनुमस्तस्मादियमुक्तिः अ

पंकादिदर्शनं पुनस्तदभावोपि वास्तवश्चेत्ततः सेतुबंधनादिकमप्रयोजकं स्यात् उक्तं चरसोदधौ प्रौढानंदयुजो यो न द्रूपः स उन्माद इति
 पन्नाटके टीकायां सेतुबंधः सप्तमोऽङ्कः ७ विकीर्णं सर्वतो विक्षिप्तं सैन्यं यस्य स्रवेला पर्वतावतारे १

सकाशात् लवाशुवारिधिः स्वस्मिन्कृपामुत्पादयितुं तत्पूर्वजकर्तृत्वमात्मनोद्योतयन्वध्यत्वमाविष्करोति अस्मद्गोत्रे इति भोराम तव प्राग्भवः पूर्वजः स
 सृक्वर्गिर्धः सविधंगंगामवाकृनिर्ममे आनीतवानिति यावत् यद्यपि भगीरथेनानीता गंगा तथापि अश्वान्वेषण पुत्रदाहादिबीजत्वात्सगर एव आ
 गता तर्ह्येतद्व्यन्यर्थः उपर्यध्यधसः समा इति शाश्वतः गंगावांतिकगर्भोदिवित्तेषु सविधोस्त्रियामिति धरणिः अत्र गर्भोदसविधार्थेन गंगामृत्यते
 ॥ वातातेवचिनिर्माणे इति अस्य धातोर्लुङि रूपम् कविकामधेनौ ननु पुनरपि सप्तांबुधीनां वाताः अधोगताः ये रश्मयस्तरंगास्तेषां स्रवंतीम् अष्टमं समुद्रं मामं

समुद्रो रामं प्रति अस्मद्गोत्रे भविष्यद्दशरथनृपते रश्ममेधेषु सर्पिः संपातोत्तापलोलज्ज्वलदनलकलाव्याकुलं कूर्मराजम् ज्ञात्वा
 रोदः पुटं वाननुतवसगरः प्राग्भवो भाविवेत्ता नेता सप्तांबुधीनामपि सविधमवाग्वान्तरश्मिः स्रवंतीम् १७ चापमानयसौमित्रे
 राघवे धिज्यधन्वनि समुद्रं शोषयिष्यामि पदागच्छन्तु वानराः १८

गीकृत्येत्यर्थः यद्वा सप्तांबुधीनां मध्ये समं मामकृतेत्यर्थः विसर्गात्
 पाठे वांताः सर्वगताः रश्मयस्तेजांसि अश्वस्त्रीपशुमेदेषु मानिति धरणिः नद्यष्टमप्रधानेषु स्रवंती स्यात्पुमान् हरेरिति चरकः अतः स्रवंतीं अष्टमं किंकृत्वा
 अस्मद्गोत्रेवंशोभावीयोदशरथारव्यनृपतिस्तस्याश्वमेधेषु यः सर्पिः संपातः घृतादिहोमस्ततो यउत्तापस्तद्युक्तायाः लोलाः सर्वतः प्रसरंत्यो ज्वलदनल-
 क्षकलाः ज्वालास्ताभिर्ज्याकुलं अधः कूर्मराजः ज्ञात्वा ऊर्ध्वचरोदः पुटं द्यावाभूमीचरोदसीत्यमरः द्यावाभूमी ज्ञात्वा नन्वेतत्पुरैव कथं ज्ञातमिति चेत्तत्राह भा
 तिते ता एतद्भविष्यतीति ज्ञानवान् यतस्त्वत्पूर्वजकर्तृको हमतो भवद्वध्योस्मीति भावः विषरक्षोपि संवर्ध्य स्वयं च्छेत्तुमसांप्रतम् १७ १८ ७

रे इति कित्समानान्काश्चिदाहुः इह संदेहे एतस्य रामस्यैव भक्तोऽस्मिन् श्रीवराज्यार्पणप्रतिभुवाचुदारी आद्रोवा शत्रुजारमहोदारजलेषु प्रतिभूस्त्रियामिति
 शोशवतः अत्र सर्वे वयं साक्षिणः कीदृशाः त्रैलोक्यप्रथिमापृथुत्वं सर्गसमयः अनः अस्मत्सर्वनाश इति नश्च निर्वृतिवाचक इत्युक्तत्वात् सर्गनाश-
 योर्मध्ये सत्यचरं पूर्वं सत्यचरम् भूतपूर्वचरत् विश्वादिमध्यावसाने च सत्यं रामं इताः शरणं प्राप्ताः तद्रक्ता इति अन्योर्थः स्फुट एव तथा स्मृतीवा-
 यजं हत्वा तस्मै राज्यं दत्तं अस्याग्रजमपि हत्वा अस्मै राज्यं दास्यतीति भावः १३ शिरसां कर्त्तर्ने कृते सति एतेन सेव्यत्वं तमः शरीरत्वं द्योतिनम् १४ ततः

या विभूतिर्दशग्रीवेशिरच्छेदेषि शंकरात् दर्शनाद्रामदेवस्य सा विभूतिर्विभीषणे १४ ततो रामेण अथ दशरथपुत्रे तत्र सो-
 मित्रि मित्रे प्युदगुदधितटांते गर्भदर्भावकीर्णे अहमिह हनि विष्टे नागतो ग्रेति रोषाद्यदि जलधिरनेनाप्यात्तमाग्नेयमस्त्रम् १५
 श्रीरामचंद्रे दशवक्त्रहानौ कृतौ घमे क्रव्यभुजः समस्ताः मित्राण्यमन्यंत मृगं कपिंच तपोधनं गाढतरं वनंच १६

विभीषणः रामपादौ मणस्योपविशति दशरथपुत्रे उदक उदधितटांते उत्तरदिक् समुद्रतटे विनिविष्टे सति यदियद्वा जलनिधिः अग्रे रामपुरतो नागतः
 तत्रा विर्वभूव तदा अनेन रामेणापि आग्नेयं तज्जलशोषणहेतुं अस्त्रं बाणं आददे गृहीतं कीदृशे तटे गर्भे मध्यदेशे उपवेशनस्थाने दर्भैरा-
 तदर्थे इत्यर्थः १५ मैनाकवात्सल्यादिति भावः मृगं मारीचं वंचनहेतुत्वात् कपिंहनूमंतं सीतामार्गणहेतुत्वात् तपोधनं शापदातारं वै-
 पदातृत्वात् वनं सीताहरणहेतुत्वात् राक्षसवधे मांसबाहुल्यादिभिरुपकारः कृत इति भावः १६ ७

सकाशात् उतांसमर्पयेति अत्रेदं वृत्तम् पुरारावणेन धर्मैत्याजितैर्मुनिभिः रुषास्वस्वांगजनितधर्मजलंकुम्भेप्रक्षिप्तं एतेन तवनाशो भविष्यतीत्युक्ताकुं
सृच्यर्णोयिगताः ततो जनकयज्ञार्थं हलाकर्षणकालेन द्वेदादाविर्भूता सीतासमुत्थिता सा जनकजेत्युच्यते अतो जनकप्रसूतामित्युक्तम् ९ १०
त्यात धर्मैत्यनेन मम वधो वश्यं भवितेति ध्वनितं तां तु न समर्पयामीत्युक्तं कुतो न समर्पयसीत्यत्राह दशास्य इति दशास्यो भूत्वा एकास्याय-

त्यजस्व कोपं कुलकीर्तिनाशनं भजस्व धर्मकुलकीर्तिवर्धनम् प्रसीद जीवेमस बांधवा वयं प्रदीयतां दाशरथाय मे धिती १०
रावणः स क्रोधम् जानामि सीतां जनकप्रसूतां जानामि रामं मधुसूदनं च वधं च जानामि निजं दशास्यस्तथापि सीतां न समर्प
यामि ११ इति वामचरणेन विभीषणं ताडयामास विभीषणः ततश्चतुर्भिः सह मंत्रिपुत्रैरुत्सृज्य रक्षः कुलधूमकेतुम्
लंकां महातंक इवांबरेण विभीषणो राघवमाजगाम १२ आगते विभीषणे परस्परं वानराः अद्यैवास्य विभीषणस्य श-
रणापन्नस्य मूर्ध्नि न ते रात्र्ययाय ददात्ययं रघुपतिर्लंकाधिपत्यं श्रियम् एतस्यैव भज्या विह प्रतिभुवौ स ग्रीवराज्यार्पणे
त्रैलोक्यप्रथिमानसत्यचरिताः सर्वे वयं साक्षिणः १३

कथं समर्पयामीति गूढोक्तिः प्रायः अन्यत्सङ्गमम् ११ क इव विभीषणः लंका
याः महातंकः भयमिव पुनः रक्षः कुलाय धूमकेतुरिव अत्ययहेतुरित्यर्थः सङ्गमम् १२ अयं रघुपतिः अस्य विभीषणस्याद्यैव लंकाधिपत्यं श्रियं ददा
ति दास्यतिकस्याः मूर्ध्नि न ते विभीषणेन क्रियमाणाया मूर्ध्नि मस्तकेनानतिर्दंडवत्प्रणिपातः स एवात्र नृण्यंतद्वा नायनमतः आनृण्यतेत्यर्थः अत्र-

एतकेकाचिन्मृपतिरचनानास्ति इतिमिल्लीभिरभाषि उक्तं इतिकिं बतहास्यं हास्यहर्षविषादेषु बतहाकष्टकोपयोरिति धरणिः उक्षाणोत्तृषाः शेषंस्फुगमम् ६
इतिहनिष्यति वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा प्रतिबलंशत्रुसैन्यम् क्रियासिद्धिः कार्यसिद्धिः सत्येधैर्ये उपकरणं रथक्षान्नादिसामग्री स्फुगमम् अत्रान्यपद्या
निसंतितत्रक्षेपकानीतिज्ञेयम् ७ मंत्रशालातुमं व्रणेतिशाश्वतः रामबाणाः तवशिरांसि ८ ननुनराः वानराः किंकरिष्यंतितत्राह वानरमानुषीजातिमानय

मिल्लीमातरः विजेतव्यालंकाचरणतरणीयोजलनिधिर्विपक्षः पौलस्त्योरणमुविसहायाश्चकपयः तथाप्येकोरामः सकलम-
पिहंतिप्रतिबलंक्रियासिद्धिः सत्येवसतिमहतांनोपकरणे ७ अत्रांतरेतत्रलंकायांमंत्रणाद्योपविष्टोमंत्रिभिः प्रोत्साहितोलंका
भटानुत्कंठबभाषेविभीषणः सुवर्णपुंरवाः सुभटाः सुतीक्ष्णा वज्रोपमावायुमनः प्रवेगाः यावन्नगृह्णन्तिशिरांसिबाणाः
प्रदीयतांदाशरथायमैथिली ८ विभीषणोरावणंप्रत्याह जातिमानयमानुषीमभिमुखोदृष्टस्त्वयाहैहयः स्मृत्वावालि-
भोजौचसांप्रतमवज्ञातुंनतेवानराः तत्पौलस्त्यमहाभिहोत्रिणमहंत्वामेवमप्यर्थयेसीतामर्पयमुंचचक्रतुभ्रजः काराकु
लीकृतान् ९

बहुजानीहि केयंजातिरितितत्राह अभिमुखोरणाभिमुखोहैहयोर्युनः त्वयेवदृष्टः ज्ञातः तत्कारागृहनिवासित्वात्तत्प्रसिद्धाः
जातुंतिरस्कृत्तुंसांप्रतयोग्यंन योम्येसद्योपिसांप्रतइतिविश्वः कुतःवालिभुजौस्मृत्वा भूक्रामणेकक्षांतरावस्थितत्वात् तत्तस्मादतएव
होत्रिणंत्वांरामप्रतापाग्नौराक्षसकुलहविष्यहोतारंप्रार्थये किंप्रार्थयसीत्यत्राह सीतामुंचकाराग्रहमेवकुटुंबयेषांतान् तत्कारागृहनि

सकाशात् लातद्विः निपतत्स्त्वानरेषु खर्परेपतद्विः ३ पुनरपि श्वासोर्मीति पद्येन वाहिनीभरमेवानुवर्णयति बहुत्वाद्यच्छिरसि इयं भूरत्यर्थे राजते स एव
सृक्वर्णो शिरोभिर्भुवंधत्ते कीदृशः चानरवीराणां विक्रमेण कंदनादिविक्रमेण यो भरस्तेना समंततो भुमः वक्त्रीभूतः पुनः किंभूतः कृतमतः फणानां
त्वात्तद्ये भंजिकायाः भंगक्रमोयन प्राग्भारो भंजिकामतेति विश्वः कीदृशैः शिरोभिः श्वासानां याऊर्मयस्ताभिः संधिप्रतिश्वासनिर्गमनमार्गः संधिः

श्वासोर्भिप्रतिसंधिरुंधितगलप्रच्छिन्नहारावलीरत्नैरप्यदयालुभिः कृतफणाप्राग्भारभंगक्रमः श्रोत्राकाशानिरंतरालमिलित-
स्तब्धैः शिरोभिर्भुवंधत्ते चानरवीरविक्रमभराभयो भजंगाधिपः ४ रामः अये मरुत्तनय कूर्मकुशयितुं दिशः स्थगयितुं मे
तुं धरित्रीधरान् सिंधुधूलिभरेण कर्दमयितुं ते नैवरोत्धुनभः नासीरेषु पुरः पुरश्चलबलालापस्य कोलाहलात् कर्तुं वीरवस्तुधि
नो मम परं जैत्रं पुनस्त्वद्भुजैः ५ भिल्लीभिः सहासं नो शस्त्रनाचिशस्त्रनाहिचरथकथानापिदंती नवाजी नोक्षाणां नापिचोष्ठा
बतनचशिबिरोनापिराजाजटावान् नो वित्तं नापि वस्त्रं न च नृपसचनाकाचिदत्रास्ति मानः प्रातर्द्रष्टुं स्थिताभिर्गिरिवरकुहरेभो
विभिल्लीभिरेवम् ६

मुखनासादिः तैरुंधितो योगलः कंठस्तस्य वायुरोधनस्थलत्वात् प्रच्छिन्नानि त्रुटितानि हारावल्याः स्तनानियेभ्यस्तेः अत
एव दयालुभिः मिथः संधानपीडानभिज्ञैः पुनः श्रोत्राणामभावाच्चिरंतरालं अंतरालभून्यं यथास्यात्तथा अभितः सर्वतः स्तब्धैः तत्र नैसर्गिकसौकुमार्यैः ४ तेन
वृत्ताभरेणरो न्मुमाच्छादयितुं नासीरेषु अग्रयायिषु पुरः अग्रे चलंचलितं यद्बलं सैन्यं तस्यालापस्य वागाडंबरस्य त्वद्भुजैरिति पूज्यत्वाद्बहुवचनं त्वद्भुजेति वापाठः

५ हे मानः अत्र

प्रेमभिन्नः अपूर्णकामाभिलाषः कपिनृपतिः सुग्रीवः प्रेयसीरुमामपास्यत्यक्त्वा इतिरघुजनवाक्यात् रामदूतवचनात् सैन्ययुक्तो भूत्वा आगत इत्यन्वयः
इतिकिंतदेवाह हेपापजनकपुत्रीरामयोः कार्यमुच्चैर्महत् यत्त्यक्त्वा इदं स्थैर्यादिकं किमिति राज्यगर्वात् हरिसूनोर्वालिनोपि गतिर्भरणरूपाविस्मृता तवे
तिशेषः यद्वा वालिनः सकाशाद्वा गतिस्ताराहरणं निलीयस्थितिरिति रूपागतिः १ विजयमुहूर्तयुक्तायां दशम्यां द्विरदविधुमहाङ्घ्रैर्यूथनाथैः सह अंकानां
वामतोगतिरिति न्यायात् द्विरदाः दिग्गजाः अष्टौ विधुश्चंद्रः एकः एतत्संख्याकमहापदैः अष्टादशमहापद्यसंख्याकैर्यूथनाथैः तथा ऽन्यैरपरिमितैः क

रामदूतेनोक्तः सुग्रीवः कपिनृपतिरपास्यप्रेयसीं प्रेमभिन्नः किमिति जनकपुत्रीरामयोः कार्यमुच्चैः गतिरपि हरिसूनोर्वि-
स्मृताराज्यगर्वादिति रघुजनवाक्यादागतः सैन्ययुक्तः १ अथ विजयदशम्यामाश्विने शुक्लपक्षे दशमुखनिधनाय प्रस्थि-
तोरामचंद्रः द्विरदविधुमहाङ्घ्रैर्यूथनाथैस्तथान्यैः कपिभिरपरिमाणेर्व्यासभूदिवस्वचक्रैः २ हनूमान् रामं प्रति नृपतिमुकु-
टरत्नत्वत्प्रयाणप्रशस्तिपूर्वगबलनिमज्जद्भूभराक्रांतदेहः लिरवति दशानटकैरुत्पतद्भिः पतद्भिर्जरठकमठभर्तुः रवर्परैः स

र्षाजः ३ पिभिः सह कीदृशैः व्यासं भुवः दिशामाकाशस्य मंडलं ये स्तैः द्विरदविधुमहाङ्घ्रैरिति पाठे हस्तिनुत्यैर्महक्षैर्जांबवत् प्रमुखैः २ हेनृपति-
सर्पराजः शेषः त्वत्प्रयाणवर्णावली जरठकमठभर्तुः जरठो वृद्धः प्राचीनः सचासौ कमठभर्ता महाकूर्मस्तस्य रवर्परे पृष्ठकपाले दशानटकैर्दश-
लिरवति स्यात् रवर्परः कपालो रूरीत्यमरः वानरबलेन निमज्जन्ती भूस्तस्याभारेणाक्रांतो भोगो यस्य सः कीदृशैर्दशानटकैरुत्पतद्भिः उत्पत-

सकाशात् कथाकाएवमुत्तरत्रापि ज्ञेयम् एवंविधनिरूपे पूर्वोत्तरपक्षे स्थापनात्मकं वाक्यमुक्तम् ४१ ४२ पूर्वदग्धादग्धपूर्वाकपिरहं निमित्तमेवाभवम्
सृष्ट्यर्जिभिमरो भिमरो भवति भिमरीभूतकीटकं वीक्ष्य एवंतत्स्थानात् तस्यरामस्यस्मरणात् त्वयिपुंस्त्वमागते सतितेन रामेण सार्द्धं रतिः कुतः

अंक
६

मः मारुते काकथा हनुमान् भोप्रभो काशृंगारकथा कुतूहलकथा गीतादिविद्याकथामाद्यकुम्भिकथातुरंगमकथा कोदंड-
दीक्षाकथा एकेवास्तिमिथः पलायनकथा त्वद्गीतरक्षः पतेर्देवश्चरघुनाथ तस्यनगरे स्वमेपिनान्याकथा ४१ रामः त्रि-
दशैरपि दुर्धर्षालंकानाममहापुरी कथं वीरत्वया दग्धा विद्यमाने दशानने ४२ हनुमान् विश्वासेनैव सीतायाराजन्को-
पानलेन ते दग्धपूर्वा तु सालं कानि निमित्तमभवत्कपिः ४३ शारवासृगस्य शारवायाः शारवांगंतुं पराक्रमः यत्पुनर्लघितो भो-
धिः प्रभावो यं प्रभो तव ४४ अत्रांतरालं लंकायां सरमां नाम राक्षसीं धर्मिणीं जानकीवाचमुचे विभेमि सखि संवीक्ष्य भ्र-
मरीभूतकीटकम् तद्भ्यानादागते पुंस्त्वेतेन सार्द्धं कुतारतिः ४५ सरमा माकुरुष्वान्नसंदेहं रामे दशरथात्मजे त्वद्भ्या-
नादागते स्त्रीत्वे विपरीतास्तु ते रतिः ४६ इति श्री हनुमन्महानाटके हनुमद्विजयो नाम षष्ठोऽंकः ६

पुंस्त्वमत्ररामत्वम् ४५ अत्ररतौ शेषं स्रगमम् ४६

इति श्री मिश्रमोहनदासविरचितायां हनुमन्नाटकदीपिकायां षष्ठोऽंकः समाप्तः ६

४५

परमः सविकल्पमिति स्पष्टार्थ एतेनैव मुक्तं भवति अघटितघटनाचानुर्यशालीविधातासीतामपि मेलयिष्यतीति भावः क्रूरोदयेविचित्रेचेति धरणिः विचित्रकर्मा
 ३७ जगतामानंदो यस्मात् किमियं विमनस्कतेति पाठः ३८ सर्वस्वगमम् ३९ हेरामयदितस्थाः काश्यपवर्ण्यते तर्हि हिमनिधेः चंद्रस्य प्रतिपत्कलास्थूलाचेत्यां डिमा

रामः सविकल्पं विधातारमुपलंभते क्रूरकर्मा विधाता किं विधास्यतीति हनूमान् देव कुत्रायोध्याकरामोदशरथवचनादंडका
 रण्यमागात्कोसौ मारीचनामाकनकमयमृगः कुत्रसीतापहारः सग्रीवेराममैत्रीकृज्जनकतनयान्वेषणे प्रेषितो हं यो यो संभाव
 नीयस्तमपि घटयति क्रूरकर्मा विधाता ३७ हेवीरविदीर्यमाणहृदयद्वारेण प्राणालोकांतरंगंतुमिच्छंति किमिति तूष्णीं चंद्रवदनां
 नावेदयसि हनूमान् सत्वरम् हारामजगदानंदकिमिदं शिवमस्तुते तव प्राणगतिद्वारस्थार्गलेयं करे मम ३८ इति जानकीशि
 रोरत्नरामाय प्रयच्छति तथाच मनःशिलायास्तिलकं स्मरगंडस्थले त्वया संसृष्टं जानकीवक्षः स्पर्शात्काणीकृतं रवगम् ३९
 रामो अभिज्ञानत्रयमासाद्य साधुमारुते साधु अये प्रियायाः कुशलमस्ति आजनेयः काश्यपेति पत्कला हिमनिधेः स्थू-
 लचेत्यां डिमानीला एव मृणालिकायदि घना बाष्पाः कियान्वारिधिः संतापो यदि शीतलो हुतवहस्तस्याः कियद्वर्ण्यते रामे

नातिमात्रमेव हृदयलावण्यशेषवपुः ४० पांडुता अथ पांडिमावर्ण्यते चेत् मृणालिकानीला एव यदि घनानिरंतराः बाष्पावर्ण्यते तर्हि वा
 यद्वा बाष्पावर्ण्यते तदा घनावर्षतो मेघाः तथाचारिधिरपि कियान् अन्यद्वत्तं कियद्वर्ण्यते हृदयं त्यन् स्मृतिमात्रमेव वपुर्लावण्यशेषमेव ४०

सकाशात् लहंत्यदागमनायमासमात्रं कालं जीवाभीत्यपि वाच्यम् इति शेषः अन्यत्सु गमम् ३३ पाणिभ्यामंध्रियुग्मम् पुनः उदधितटे मंत्रयित्वा अश्वगणैः
सृक्चरिणोर्मनाकाशमार्गेण जगामेत्यन्वयः किं कृत्वा ऊर्ध्वं समुद्रोर्मिनिभिर्याप्य तन्मानं समुद्रप्रमाणं उत्पत्य समुद्रोर्मिं प्रमाणमात्रमुत्पत्येत्यर्थः किं विशिष्टे
त्वात्तर्धेर्गण ऊरुभजबलस्याडंबरोयस्मिन् अन्यत्सु गमम् ३४ अत्र हनूमद्वसंतयोर्वर्णनम् मरुच्चुंबितचारुकेसरः चारुकेसराः पुच्छलोमानिकुस्त

इति द्वितीयमभिज्ञानम् मनःशिलायास्तिलकं तथा मेगंडस्थले पाणितलेन मृष्टम् स्मरेति संज्ञानमपि प्रयच्छ जीवाभ्यतोरा
घवमासमात्रम् ३३ इति तृतीयमभिज्ञानम् हनूमान् रत्नं यत्नाद्गृहीत्वा तदनुकपि भटश्चित्रकूटस्य संज्ञानं त्वापादारविंदह
यमपि जनकस्यात्मजाया हनूमान् पाणिभ्यामंध्रियुग्मं पुनरुदधितटे मंत्रयित्वा अश्वगणैः ऊर्ध्वं सुत्पत्य मग्नं तदुरुभुजबला
डंबरेणाजगाम ३४ ततो मरुच्चुंबितचारुकेसरः प्रसन्नताराधिपमंडलाग्रणीः वियुक्तरामातुरदृष्टिवीक्षितः समागतश्च हनु-
मान् वसंतवत् ३५ सीतापतिं ससंभ्रममालिंगितुमुद्यतं दृष्ट्वा देव पीतो नांबुनिधिर्न कोणपपुरीनिधिष्यच्चूर्णीकृतानानीता
निशिरांसिराक्षसपतेर्नानाधिसीतामया आश्लेषार्पणपारितोषिकमहं नार्हामि वाताहरो जल्यन्नित्यनिलोत्सजः सजयति-
ब्रीडाजडोराघवे ३६ मकोशतंतवोवा ताराधिपः सुग्रीवश्चंद्रोपि वियुक्ते रामस्तस्यातुरदृष्ट्या वियुक्ता वियोगिन्यरामास्तासामप्यातुरदृष्ट्येति-

योज्यम् ३५ आलिंगनार्पणमेव पारितोषिकप्रतिदानं तं प्रतिनार्हामि न योग्योस्मीति कुत इत्यत आह यतो वार्त्ताहरः संदेशमात्रहारक इति जल्यन् अनिलात्मजो
विजयते ३६

पूर्वाह्नेऽगमम् शक्तश्चेत्कथं मानहन्त्याः सीतांचननयसीत्यत्राह पुरापूर्वरामेण सुग्रीवतः सुग्रीवाग्रे सुग्रीवं प्रतिवासावर्षविभक्तिकस्तसिल् त्वांहंतुं वचनमु
क्तं यत्तद्वचः अनृतं स्यादतो न हन्मीति भावः ३० अन्यत्स्पष्टम् रक्षितां अग्निना अदग्धां शिरवां वेणीमुद्यम्य कीदृशीं धूमशिरवां धूमस्येव शिरवाय स्यास्तां
मध्यमपदलोपी समासः रावणादाहार्थं मलयाग्नि धूमशिरवामिवेत्यर्थः यद्वा धूमस्य धूमकेतोरिव शिरवामिव काल सर्पस्य स्त्रियमिव ३१ यदाचित्र

अथाह गगनमंडलस्थो मारुतिः एकोहंपचनात्मजो दशमुखत्वं चापिकोटीश्वरस्त्वांजित्वासमरे प्रभोः प्रणयिनीं सीतांचनेतुं
क्षमः किंतूत्थाय भुजं पुरा भगवतारामेण सुग्रीवतो हत्वा दक्षिणपाणिनावसु मतीं त्वांहंतुमुक्तं वचः ३० इत्युक्त्वा दशग्रीव
नगरीं भस्मसात्कृत्वारक्षितामशोकवनिकामागम्य जानकीं प्रणम्य रामाभिज्ञानं याचते स्म हनूमान् मेधिली शिरवां धूमशि
रवां शत्रोः कालव्यालवधूमिव उद्यम्यास्य शिरोरत्नं संज्ञानं स्वामिनंददौ ३१ तथाच चित्रकूटपर्वते वक्षोभिचारिचरुभाण्ड
मिव स्तनं यो देव्या विदेहदुहितुर्विददारकाकः ऐषीकमस्त्रमधिकृत्य तदा ततोक्षणाकाणीचकार करुणोरघुराजपुत्रः ३२

कः काकरूपधरश्चेद्रः वक्षोभिचारि यथा स्यात् तथा वक्षसि अभिचरतीति वक्षोभिचारि देव्यास्तनं विददार तदा चरामः रघुराजपुत्रः ऐषी
कृत्यतं काकं अक्षणानेत्रेण काणीचकारेति किमिव चरुभाण्डमिव हविः पात्रमिव ३२

सकाशात् लतापइव २५ पलाशिनां रक्षसां पलानिमांसानि चपलः शीघ्रदाहकः प्रतियातना प्रतिबिंबस्तन्मिषेण २६ हियतः पंक्तेर्भेदः भेदनं शिवाय मंगलाय
सृक्चरिणी गमम् २७ सः प्रसिद्धः कपिः पुच्छेन साभिपुच्छेन खेराजते तत्र कविरुत्प्रेक्षते केन कइव सर्वसुगमम् पुनर्मेघग्रहणं धनुरुत्प्रेक्षार्थं अलंकारदूषित
गतं तदुक्तं दंडिना असंबद्धोपमं पद्यं न कुर्वीत विदूषितमिति २८ लंकापुरवासिनो रक्षसाः नीचैर्मंदमंदमिति प्रोचुः इतीति शेषः इति किं अहहेति कष्टं

पलानि भक्त्वा चपलः पलाशिनां हुताशनस्तृप्तिमुपागतः पराम् विराजते स्म प्रतियातनच्छलान्जलानि चाब्धौ तृषितः पिबन्ति
व २६ रावणः स्वगतं यद्ययं रुद्रो मा रुतिस्तर्हि किमिति रुद्रभक्तस्थमेन गरीदहति अहह ज्ञातम् तुष्टः पिनाकी दशभिः शिरो
भिस्तृष्टो न चैकादशमो हि रुद्रः अतो हनूमान् दहतीति कोपात् पंक्तेर्हि भेदो न पुनः शिवाय २७ अपि च अब्धिः किं वडवान
लेन तरणे बिंबेन किंचांबरं मेघः किंच पलाचयेन शशिभृत्किं भालनेत्रेण वा कालः किं क्षयवह्निनेत्रे धनुषाधाराधरः किं महा
न्येरुः किं ध्रुवमंडलेन सकपिः पुच्छेन खेराजते २८ अथ राक्षसाः मरुत्पुत्रस्त्वेकः कपिकटकरक्षामणिरसौ समुद्यत्लांगूलो
ध्वज इव समाश्लिष्टगगनः पुनः प्रत्यायास्यत्यहह कपिसेन्ये प्रचलिते पदं प्रोचुर्नीचैर्भयचकितलंकापुरजनाः २९

ततः कपिसेन्ये प्रचलितसति मरुत्पुत्रो हनूमान् पुनः पदं अस्मदीयं स्थानं लंकां प्रत्यायास्यति आगमिष्यति यद्वा पदं वचनं कीदृशः एक एवासौ कपिकट
करक्षामणिः यद्वा एकः असहायः असौ मरुत्पुत्रः पुनरायास्यतीति योज्यम् पुनः समुद्यत्लांगूलः ऊर्ध्वगतपुच्छः कइव पुच्छः समाश्लिष्टगगनध्वज इव २९

कृता ततश्च ब्रह्मणा प्रार्थितो हनुमान् स्वयं निबद्धः विदग्धः ब्रह्मसंकटात्महनननिवारणविधिज्ञः २१ रेरेवानर भवान्कः हेरावण अहं आहवेत्वत्सूनुहं
नाक्षघाती एतेन स्वतो बलं उपदिश्य स्वामिनोऽप्यात्मनो बलं द्योतयति स्वरखंडनस्येत्युपलक्षणं स्वरदूषणमिशिरसां त्वद्गातृणां खंडनस्य हंतुः रामस्य दूतः
किं भूतस्य रामस्य जगतो विश्वस्य याकोदंड दीक्षाधनुर्विद्या शिक्षणं तस्य गुरोः शिक्षकस्य महोर्दंडाभ्यां यत्कठोरताडनं तस्य विधौ सति मयि प्रहरति सति

रावणः तमालोक्य रेरेवानरको भवानहमरेत्वत्सूनुहं ताहवेदूतो हं स्वरखंडनस्य जगतां कोदंड दीक्षा गुरोः महोर्दंडकठोरताड
नविधौ कोवात्रिकूटाचलः कोमेरुः कचरावणस्य गणना कोटिस्ते कीटायते २२ ईषत्सज्जनमैत्रीवनाभिघतकपेस्तनुः निह
ताचंद्रहासेन रावणेनातिरंहसा २३ लांगूले चैलते लपुन बहलशणैर्वेष्टिते दीप्यमानो रक्षोभिर्वीक्षितो मिर्द्दिजपरुषगिराराधवो
यद्यतुष्टः तुष्टो यद्याज्यहो मेस्त्वमपिरघुपतेर्यद्यहं भक्तिशुक्तासंतप्तः प्रार्थितो मातदिह हनुमतः शीतलो भूत २४ व
द्विबभौवानरपुच्छजन्मासंदह्यलंकां रवमिवोत्पतिष्णुः रामाद्वयं प्राप्य किल प्रतापः पलायमानो दशकंधरस्य २५

त्रिकूटादयः केन के

२२ ईषदपिनोमिघत् चंद्रहासारव्यखड्गेन तत्राप्यतिरंहसा अतिबलेन २३ खड्गे निष्फले आत्मनः पूर्वोक्तवैदग्ध्यमाविष्कर्तुं मांदहेति शिक्षितो रावणः
शीतलो भूत इति प्रार्थितोऽभिर्हनुमतः शीतलो भूत नपरेषामिति इति किं भो अमेयदिसंतुष्ट इत्यादिरुगमम् हनुमतः संतप्तो मा भवेति शेषः नतूनदाय
हीदृशः अग्निः चैलादिव तिलांगूले सति दीपितः रुगमम् २४ वह्निर्लंकां विदध्व बभौ कीदृशः खंड उत्पतिष्णुः उच्चैर्गतुकः क इव खं प्रति पलायमान-

सकाशात् लोतेवापाठः तनून्यंगानियस्यासौ रामः स्वभावादेवत्वद्वियोगाद्विशेषतस्तनुतांगतइतियोज्यम् तन्वंगीङ्गन्तः १८ चंद्रेति शंपाविद्युत्का
सृक्वर्णोर्णचूकुर्वित्यर्थः तत्रगत्वायात्रांरामप्रस्थानंकारयेत्यर्थः १९ ननुसमुद्रांतरितरक्षोगृहमागताहंदूरस्थोरामइतिमीमांसमानांसंबोधयति
त्वातघेवप्राकारादीनि भिदंतीत्यर्गलाभिदस्तेषां शेषंरुगमम् २० उद्धिद्यत्साद्य तत्कृतंरावणपुत्रं अक्षनामोनंवनभंगंश्रुत्वायोद्धुमागतं तस्मिन् ह

जानकी चंद्रोयत्रदिनेशदीधितिसमः पद्मंस्फुलिंगोपमंकर्पूरः कुलिशोपमः शशिकलाशंपासमाभासते वायुर्वाडववह्निवन्
मलयजोद्वावाभिवत्सांपतंसंदेशंनयरायसन्निधिमितोयात्रांहुतंकारय १९ हनुमान् किंदूरमिंदुमुखिरामशिलीसुखानां-
किंदुर्गमर्गलभिदाहरियूथपानाम् दैवंप्रसन्नमिवदेवितवाद्यसत्यंरक्षांसिकानिकुपितस्यैसलक्ष्मणास्य २० अत्रांतरेजा
नकीसप्रपंचपृच्छन् हनुमान् मातः कुत्रास्तेराजवाटिकादर्शयतिजानकी रेपुत्रपश्चिमदिग्भागेनास्यास्तिवाटिकाहनुमा
नूउद्यल्लंगूलप्रचंडरूपेण प्रचलितः इत्युत्क्षोरजनीचरस्यहनुमानुद्धिद्यलीलावनवीरतत्कृतमक्षमात्तपरिघाघातैर्ज-
घानागतम् तत्कोपारुणलोचनेद्रजयिनाप्राङ्निष्कलत्वात्कृतं ब्रह्मास्त्रेण विगर्हितेन विधिना बद्धो विदग्धः कपिः २१

नूमतियः कोपस्तेनारुणलोचनेयस्य तेनेद्रजयिनामेघनादेन कृत्वा प्राङ्निष्कलत्वादिगर्हितेन विधिना ब्रह्मणा हेतुभूतेन ब्रह्मणा ब्रह्मास्त्रेण ब्रह्मदत्त
पाशेन बद्धः अत्रेयं कथापूर्वं ब्रह्मणा दत्तो ब्रह्मपाशः एतेन त्वंकपिं बद्धीहीति रुद्रावतारे हनुमति पाशो निष्कलो जातः ततो मेघनादेन ब्रह्मणो गर्हा

स्ति भ्रमकोपयोरिति चरकः इदं सुवर्णस्य हेम्नः अंगुलीयकं रामेण तव तुभ्यं प्रेरितं प्रस्थापितम् किं भूतस्य सुवर्णस्य शोभनपीतारक्तं रंगवतः पुनः किं भू-
तस्य सुवर्णस्य शोभनरामनामाक्षरवतः पुनः सुवर्णस्य दशमाषमात्रस्य सुवर्णं दशमाषकमिति १५ मुद्रेति परपुरुषसंभाषणात्पातिव्रत्यभंगभयान्मुद्रिका
मुपन्यस्य पृच्छति मुद्रेति रामः अस्यैमुद्रायै चिरं त्वहिरहेण कंकणपदं कंकणस्थानं दत्तवान् एतेन व्याधिर्दर्शितः उक्तं च रसोदधौ व्याधिस्मरवेदनया समुत्थ

जानकी आशालेशमासाद्यक्षणमभूणि प्रमृज्य मुद्रे संति सलक्ष्मणाः कुशलिनः श्रीरामपादाः स्फुरवं संति स्वामिनिमाविधे-
हिविधुरं चेतो नयाचिंतया एनां व्याहरमैथिलाधिपकृतेनामांतरेणाधुनारामस्त्वहिरहेण कंकणपदं ह्यस्यै चिरं दत्तवान् १६
अत्रांगुलीयकमणौ प्रतिबिंबमासीद्रामस्य सादरमतीव विलोकयंती मद्रूप एव किमभून्मम वीक्षयेति मीमांसया जनकरा-
जसकृता मुमोह १७ कथंचिच्चेतनां प्राप्य अये मरुत्तनययद्यंगुलीकमेव कंकणमभूत्स्वामिनो रामदेवस्य तर्हि किमिवत-
नुतांगतः हनूमान् स्वभावादेव तन्वंगित्वद्वियोगाद्विशेषतः प्रतिपत्पाठशीलस्य विधेयतनुतांगतः १८ संतापदोषकृतः कृशमे-

१६ अत्र अंगुलीयकमणौ सादरं यथा स्यात्तथा अतीव रामस्येति कर्मणि षष्ठी रामं रामनामाक्षरं विलोकयंती सीता प्रतिबिंबं आसीत् मणौ
च भूवेत्यर्थः यद्वा अत्र भ्रमः अत्र मणौ रामस्य प्रतिबिंबमासीत्तदस्ति नवेति परीक्षया विलोकयंति स्वप्रतिबिंबं तत्र सादृश्याविचिकित्सति म-
मैवमच्चिंतयामद्रूप एवाभूत् किमिति मीमांसया विचारेण मुमोह वैचित्यमाप १७ हेतुत्वं गि स्वभावादेव तनुतांगतः त्वद्वियोगाद्विशेषत इत्य

89

सीता० अत्रकेनसंशेषितोसि हनू० रघूत्तमेनत्वदौत्येन त्वदौत्यनिमित्तंसीता० इदंहस्तेकिं ह० तन्मुद्रिकासीतेनेनतुभ्यंदत्ता तवैषदत्तेति परस्परमुक्त्वा सीतातां-
मुद्रिकां निजकरादालभ्यगृहीत्वा आलिंग्यस्वहृदयेविन्यस्य प्रेम्णाश्रूणिससर्जसम्यक्स्पृष्टंयथास्यात्तथागान्धेपुरोमोक्षमोक्षदिति १४ हेभामिनिप्रमवति भामो

हनुमानिति शेषः सिंदूरपूरारुणं दिग्धारणानां कटितटमभितः सर्वतस्तेजसः संविभागेः स्वांगदीप्तिसंचरणैः सूर्यविद्वांबुदाप्तसूर्येण विद्वस्यालि-
गितस्यांबुदस्येवाभायस्य तादृशं चक्रे यथा लभ्यते विक्रामे घाटयन्ते तथा दूरादेव लांगदीप्तयः दिग्धारणा अभवन् नित्यर्थः सूर्यसादृश्ये हेतुमाह अरुण
रुचिः वानरजातित्वात् यद्वा समुद्रोल्लंघना विष्कृतरोषावेशाच्च अरुणारुचिर्यस्य रोषमेव द्योतयति लांगूलमेवोत्तालः केतुर्यस्य नभसि या पृथुगतिः शीघ्रग-
मनंतदर्थेयः स्फारउत्पतनं तेन सीमंतिता निदिधा भूतानि अभाषिणेन अभ्वमेधोवारिवाहस्तनयितुर्बलाहक इत्यमरः स्फूर्जन् निर्गच्छन् यः प्रोढोऽतिबहु

लांगूलोत्तालकेतुर्नभसि पृथुगतिः स्फारसीमंतिता भः स्फूर्जन् प्रोढोरुधेगोल्ललितजलनिधिः पृष्ठकृष्टोयसत्यः दूरात्सिंदूरपूरा
रुणमरुणारुचिस्तेजसः संविभागेः चक्रे दिग्धारणानां कटितटमभितः सूर्यविद्वांबुदाप्तम् १० तत्रावसरे समुद्रादुत्थिता मे-
नाकः विश्रान्तस्तत्र हर्षात्सपदि जलधिना प्रेरितो रत्ननाभो मेनाकः कांचनांगस्तुहिनगिरिसुतः प्राह दूरागतस्त्वम् हं हो दूराध्व-
स्वेदं जहि मम शिरवरे प्राप्य तस्येति वाचं स्पृष्ट्वा गुल्यात दयं भुज रथपवना पूरिता शंजगाम ११ ऊरुवेगः जंघाजवस्तेन उल्ललितः जलनि-

धेना कृष्टानि उग्राणि राक्षसादीनि सत्वानियेन सः समुद्रलंघने राक्षसयुद्धं प्रसिद्धम् १० मेनाको गिरिः कपिं प्राह हं हो संबोधने व्ययं हे हनुमन् त्वं दूरादा-
गता शिरवरे दूराध्वस्वेदं जहीत्यन्वयः तस्य गिरेरिति वाचं प्राप्य श्रुत्वा अंगुल्या चरणांगुल्या तदग्रं तच्छिरवराग्रं स्पृष्ट्वा भुज रथपवनेना पूरिता आशाः
तथा जगाम कीदृशो मेनाकः जलनिधिना सपदि हर्षात् मत्कर्तृसगरगोत्रापत्यरामसहायकृदयमिति प्रीत्या प्रेरितः ननु कुतस्तत्र गिरिरित्यपे-

सकाशात् लाः झंझानामानोवायवः कदंबसंबंधिनारजोभरेणककुभोरुंधंत्याच्छादयन्ति किंभूताः दुरतिक्रमाः दुर्लभ्याश्च तेक्रमेणैवमिलंतएकीभवं
सृक्वर्णोर्मिमयश्च घूर्मायमाणतरंगास्तैरेवलोकानांमर्माणि छिंदन्तिइति पुनः कीदृशागाढाभेदनेनवातातिशयमेलनेनरूढाप्रवृद्धायानीरदघटात-
ल्यातघेदनेनसंयोगेननीलीभवत् श्यामीभूतंयद्योमतस्मिन्स्फोटनंतद्युक्तश्वासौकटाहश्चकटाहोब्रह्मांडकटाहः तस्माद्यन्निर्झरत्ययःगंगा

अंक
६

हनूमांस्तथेति श्रीरामसूत्रीवोप्रणम्यसमादायमुद्रांसमुद्रोपकंठंपीठावतारमासाद्यसद्योऽचिंतयन् एतेतेदुरतिक्रमाःक्र-
ममिलद्वर्णोर्मिमर्मच्छिदः कदंबेनरजोभरेणककुभोरुंधन्ति झंझानिलाः गाढाभेदनरूढनीरदघटासंघट्टनीलीभवद्यो-
मास्फोटकटाहनिर्झरपयोवेणीकणगाहिणः ८ धैर्यमवलंब्योद्यत्लांगूलास्फालकेलिव्याकुलीकृतांबरचरःसज्जोब-
भूव अथसविलसदंभःस्तंभिताक्षिप्रकाशंजलचरखललेखास्फालवाचालिताशम् जलनिधिमधिवीरोद्धधितुंजांधिक-
त्वंरवगपतिरिवचंडोडुनीनमंगीचकार ९

तस्याः यावेणीप्रवाहस्तस्मादंबुकणान्गृहीतुंशीलंयेषांते आभेदनोक्तियोगोस्त्रीतिविश्वः ८
उद्यत्लांगूलेति अथदुरतिक्रमणविचारानंतरंसहनूमान्जलनिधिलंधधितुंजांधिकत्वमंगीचकारेत्यन्वयः जंधालोतिजवोजंधाकारिकोजांधिकोजवीति
चरकः कःकिमिवरवगपतिर्गरुडः चंडोडुनीमिव कीदृशंजलनिधिं विलसितांभस्तंभितः नेत्रप्रकाशोयेनतंजलचराणांमत्स्यादीनांस्वराः तीक्ष्णानिरं-
तरा यालेरवाक्रीडनंतत्रयेआस्फालाउत्पातास्तैर्वाचालिताः सुरवरीकृताः आशादिशायेतनम् ९

४०

क्षेपेण प्रक्षेपणेन क्षणं खंडितं विवर्तमानं प्रत्यागतं अवरुंधमानं सलिलं यस्य तं बभ्रामि पर्वतैरेव स्थली करोमि ४ इत्युक्तेऽपि किं करोमि इति विचिक्त्वित्समा-
नः पुनरात्मबलमुक्ताथानुवादेनैव स्मारयति देवाज्ञामिति द्वाभ्याम् अलंकालं कैवलास्तीत्येवं चूर्णीकरोमीति शेषः अथ चामानकीर्णोपातिव्रत्योन्नति-
मतीजानकीमुपनयेसेतुं बभ्रामि किं भूतं सेतुं मत्तः सकाशात् स्फुटिताये गिरयः तेषां तटीभिः भूतानां भंगो यत्र तस्मात्तरंगादुच्चैः भ्रमंतो येन कास्ते-

अपि च देवाज्ञां देहिराज्ञां त्वमसि कुलगुरुः शोषये किं पयोधिं किं बालं कांसलं काधिपतिमुपनये जानकीं मानकीर्णाम् से-
तुं बभ्रामि मत्तः स्फुटितगिरितटीभूतभंगान्तरंगादुद्गम्यन् नक्रचक्रोपि चमकरकुलयाह्वीत्कारधोरम् ५ अथ किं प्राकार-
विहारतोरणवतीलं कामिहैवानये किं वासै न्यसमुद्धतं च सकलं तत्रैव संपादये हेलांदोलितपर्वतोच्चशिखरैर्बभ्रामि वारां-
निधिं देवाज्ञापय किं करोमि सकलंदोहं दसाध्यं मम ६ रामः सत्वरं करमुद्रांसमुत्पृथ्वीरमारुते मुद्रांसमुद्रमुलं व्यशीघ्रमा-
श्वस्य जानकीम् विन्यस्य पुरतस्तस्या आगच्छ मयि जीवति ७

पांचक्राणां समूहानां क्रमादुत्फालामकरग्रहग्राहश्चीत्कारेश्वधोरं नक्राः
जानकीयामकराः स्युश्चतुष्पदाः एतद्विलायहायाहास्तद्विलाः समुदीरिताः इति वैद्यके यद्वा किं विशिष्टान्मत्तः स्फुटिताये गिरयस्तेषां तटीभिर्ये भूत-
गोणिनाशास्ते रात्तः स्वीकृतो रंगो येन तस्मात् ५ सैन्येन सह समुद्धतं तत्रैव लंकायां सैन्येन सह सम्यगुद्धतं सर्वसंपादये व्यापादये हन्मि सकलं
रुगमम् ६ रामः शीघ्रं रावणं हत्वानेव्यतीति वचसा श्वास्यतस्याः पुरतो मुद्रां विन्यस्य मयि जीवतीति ७

सकाशात् सरपिकिसुतगृहिभिः भवतांमध्येकः आगंतुमर्हतीति १ २ हेस्वामिन् प्रभो अयं व्योमतरुः आकाशमेव वृक्षः मम क्रमतले अस्ति पादविन्यासो
सृक्चरि नीचैरस्ति तमेव वृक्षरूपत्वेन निरूपयति कूर्मो मूलवदिति ३ मूलस्थानीयं जंबूद्वीपं सागरांतर्वर्तिदेशम् इतः सकाशात् तत्रैवलंका समीप एव

अंक
६

रामः वानरभटानाचष्टे भो भो सुग्रीवसैनिकाः शृणुत व्यसने महति प्राप्ते स्थिरैः स्थातुं न युज्यते लंकां निःशंकमालोक्य कइहागं
तुमर्हति १ हनूमान् सहर्षोऽस्तं भास्फालनकेलिमभिनीय निजप्रचंडदोर्दंडयोर्महतीं प्रोढिनाटयति देवपश्य अष्टांगुलमयः का
यः पुच्छो मे द्वादशांगुलः बाहू मे पश्य भो नाथ कथं रत्नाकरंतरे २ रामचंद्रः सविस्मयो बभूव ततो जांबवान् देवरुद्रावतारो यं मारु
तिः रुद्रस्तुतिः क्रियतां रामचंद्रो रुद्रस्तुतिं कृत्वा भो भो मारुते त्वया विहीनः कः कर्तुं समर्थोऽस्ति तत्र हनूमान् महावीराद्भुतपरा
क्रमः सहर्षं वाक्यं देवाकर्णय कूर्मो मूलवदालवालवदपां नाथोलतावद्दिशो मेघाः पल्लववत्प्रसूनफलवन्क्षत्रसूर्यदेवः स्वामि
न्योमतरुर्मम क्रमतले श्रुत्वेति गां मारुतेः सीतान्वेषणमादिशान्दिशतु वोरामः सहर्षः श्रियम् ३ देवाज्ञापय किं करोमि सह
सालं कामिहैवानये जंबूद्वीपमि तो नये किमथवा वारां निधिं शोषये हे लोत्पादितविंध्यमंदरगिरिस्वर्णाग्निनेत्राचलक्षेपक्षुण्ण
विवर्तमानसलिलंबधामिवारां निधिं ४

आनये प्रापयामि लंकापि जंबूद्वीपांतराल एवेत्युक्तार्थे वैपदम् एवं व्याक्रियते जंबूयुक्तो द्वीपः मध्यमपद
लोपीसमासः द्वीपशब्देन लक्षणा शेषो जंबूध्वजो द्वीपो परो व्ययरवराडितितंत्रे जंबूद्वीपलक्षणं शेषत्वात् स्वर्णाचलो मेरुः त्रिनेत्राचलः कैलासः विंध्यादीनां

३९

तदनुप्रस्थानघोषानंतरं मंत्रिभिः कपिभरैः वर्षाकालंगमयितुं संमतः अमृतवर्षाकालंगमयित्वायास्याम् इति निश्चितवान् एतेन नीतिशास्त्रपराणां प्राधान्यं दर्शितम् ६३ ६४ ६५ प्रकर्षेण म्लानः अरुणः शोणत्वं यस्मिन् तं कलयापि सीतास्वरलेशेनापि अत्र सर्वमंगसादृश्यं एतेन गुणकीर्तना वस्थोक्ता सोत्तारसोदधौ वैरहकांताविषयकप्रशंसनं स्यात् गुणाख्यानमिति ६६ यदि दीवरं त्वन्नेत्रसमानकांतितदपि सलिले मग्नं यः तव मुखच्छायानुका

रामात्परः शूरतरो न कश्चित्पराभवस्त्री हरणान्न चान्यः तथापि नाब्धिं प्रविवेश रामो बबन्ध सेतुं विजयासहिष्णुः ६४ अपि च रामाद्वलीयान्नपरोत्र कश्चिद्दारापहारान्नपरोभिमानः तथापि रामः शरदं प्रतीक्ष्य बध्वांबुधौ सेतुमरिं जगाम ६५ रामस्तत्र जनकतनया कमनीयतामनुस्मृत्य इंदुर्लभ इवांजनेन गलितादृष्टिर्मृगीणामिव प्रम्लानारुणमेव विद्रुमदलं श्यामेव हेमप्रभा पारुष्यं कलयाचको किल वधूकंठे ध्विप्रस्तुतं सीतायाः पुरतस्तु हंत शिखिनां बर्हाः सगर्हा इव ६६ रामः कादंबिनीतांडवाडंबरं विलोक्य यत्त्वन्नेत्रसमानकांतिसलिले मग्नं तदिदीवरं मेघैरंतरितः प्रिये तव मुखच्छायानुकारी शशी योपित्व द्रुमनानुकारि गतयस्ते राजहंसा गतास्त्वत्सादृश्यविनोदमात्रमपि मेदैवेन न क्षम्यते ६७ इति श्री ह० ना० वालिवधोनाम पंचमोऽंकः ५

शशीमेघैरंतरितः राजहंसा अपि गताः वर्षाकाले कमलाभावात् अन्यत्सुगमम् प्रलापावस्थेयं सोत्तारसोदधौ कांताश्रितकालात्ययव्यवहारः ६७ इति श्री मिश्रमोहनदासविरचितायां हनुमन्नाटकटीकायां वालिवधोनाम पंचमोऽंकः ५

सकाशात् शौर्योर्जसीति हेमः ननु तान् दुर्गशः संमृष्टं मम तुरावणहननरूपं शल्यमस्त्येवेति चेन्न असौ सत्पुत्रभाववानंगदः जागर्ति जीवत्येव कीदृशी
सृक्च कर्तुं शीलं यस्याः सा अयमंगदोरावणं मत्सहायतया हनिष्यति एतेन त्वं विशल्यो भवेति भावः रावणं पुत्रेण त्वत्पितेन्द्रो बद्धः इन्द्रपुत्रेण त्वयाराव-

अंक
५

वाली प्राणांस्त्यक्तुमिच्छन् सुग्रीवोऽपि क्षमः कर्तुं यत्कार्यं तव राघव किमहं न क्षमः कस्मादपराधं विनाहतः ५९ रामः सबाष्प
म् शरद्विर्भविष्यति पुरंदरं नंदनत्वं मामेव चेदहह पातकिनं शयानम् सौख्यार्थिनं निरपराधिनमाह निष्यस्यस्मात्पुनर्जनक
जाविरहोस्तु मामे ६० पौरंदरिः तथेत्युक्त्वा पुनः स्वर्ग्या गतिस्तेन भविष्यति यावत्त्वां न हनिष्यामि स्थास्यसित्वं यमात्रये ६१
इति प्राणान्मुमोच ह० दासेरहोरघुपतिः परिभूयते किं वैवस्वतादिभिरुवासतदालयेऽपि यो देववाक्यमनतिक्रमयन्कि
यंतं कालं निहत्य पुरुहूतस्तनुदेवः ६२ रामः कथं चिद्विषादं परित्यज्य पौरुषमवलंब्य राज्ये सुग्रीवमादौ सद्यतमभि
षिच्य आंगदं यौवराज्ये रामः सेनाधिपत्ये सपवनतनयान्वानरैर्द्रान्धतस्थे लंकां संत्यज्य शंकां तदनुकपि भट्टैर्माल्यवत्युत्त
माद्रौ वर्षाकालं गमयितुमचिरान्मंत्रिभिः संमतो भूत् ६३

गोबद्धः एतेन सादृश्यं जातं परंतु त्वत्कृतेन रावणहननान्तवातिशय इति-
भावः ५८ ५९ हे पुरंदरं नंदन चेत् यदि त्वं मां आह निष्यसि तदा मम शरद्विः मनः प्रसन्तिर्भविष्यति अस्मात्त्वद्वननापराधात् पुनर्जनकजाविरहो मास्तश
यानं अंतर्निष्ठत्वात् मीलिताक्षम् ६० ६१ ६२ आदौ राज्ये किं किं धाद्रौ सुग्रीवं वानरराज्ये शंकां समुद्रं तीर्त्वा कथं स्यामीति भयं त्यक्त्वा लंकां प्रतस्थे

३८

हेबाणपुराद्विजगणेन वेदोद्भवैर्मन्त्रैः गुणेन समत्वमूर्धाभिषिक्तोऽसि अतस्तत्तेजसातेषामन्त्राणां तेजसासुगमम् ५६ अथेति प्राप्तवीरस्य वालिनः प्रक
र्षेण मानमियत्तायेन सः न निहतः पितुरिन्द्रस्य शत्रुः रावणो येन सः अतएव स शल्यो रावणहननमेव शल्यम् ५७ भो कपेयः रावणापत्यं मेघनादः शल्यो

रामः सावष्टंभं नारायणं बाणमादाय वेदोद्भवैर्द्विजगणेन पुराभिषिक्तो मूर्धासि मन्त्रमपि बाणगुणेन मन्त्रैः तत्तेजसा परवधूज
नहारिणस्त्वं प्राणान् गृहाण समरेष्वतिदारुणस्य ५६ रामबाणः पौरंदरिश्च ब्रह्मतेजोधिगम्य परदारापहरणपराभवंच
अथ रघुपतिबाणः प्राप्तवीरप्रमाणः प्रलयदहनरोचिः कोटिविद्युन्मरीचिः अकृतहृदयभेदं वालिनः सोऽप्यरोदीद निहतपि
तृशत्रुः किंसशल्यो हतोऽस्मि ५७ रामः सकरुणं सविषादं च वत्ससौ मित्रे गिरिगह्वरेषु स्वयोनिविहितं महत्स्वरवमनुभ
वंतं महावीरं अनपराधिनं वालिनं हत्वा मंदभाग्यः कथमहं जानकीस्वरवमनुभविष्यामीति शिरोधुन्वन् पौरंदरिं व्याजहार श
स्त्रो घप्रसरेण रावणिरसौ यो दुर्यशो भागिनं चक्रे गौतमशापयंत्रितं भजस्थे मानमारखंडलम् कक्षागते कुलीरतांगमयता वी
रत्वयारावणं तत्संमृष्टमहो विशल्य करणी जागर्त्तिसत्पुत्रता ५८

घप्रसरेण शस्त्रव्राताडंबरेण आखंडलमिंद्रदुर्यशो भागिनं चक्रे राव

कोजित इति दुर्यशः हेवीरतत् इंद्रगतं दुर्यशो त्वया संमृष्टं उज्ज्वलीकृतं दूरीकृतमिति भावः कथं दूरीकृतमित्यपेक्षायामाह किं भूतेन त्वयाराव
पितरं कक्षे वगर्त्तस्तत्र कुलीरतां कर्कटतांगमयता कीदृशमिंद्रम् गौतमशापेन यंत्रितः बद्धः भजस्थे माभुजबलयस्यतं प्राणस्थे मातरः पराक्र-

सकाशात् अंशः पापंतेन राजमानस्य किलेति पाठे वानरजात्यनुकरणः किलकिलशब्दः कीदृशी तारास्वस्तः धम्मिल्लो केशबंधनं यस्याः नरो रामस्तस्यैषा
 सृक्चरिष्यबाणधारेत्यर्थः ५४ हेवत्स एषः वालीकेनायुधेन योद्धव्यः यद्वा केन वीरेण योद्धव्यः न केनापीति ध्वनिः एषः कः वानरपंक्तीनां बहलो यो क
 तातः शब्दः तेन चाहूतो देवेन्द्रस्तस्य वज्रमाकृष्य आदाय योद्धुं वांच्छति शिवशिवेति स्वेदे कीदृगयंतु मुलोन्यैरलक्ष्यः उत्कालः कदनं तेन संचालि

पीठे लुठिष्यामीति मन्यमाना गिरिवरशिरवरमारुह्य रामपौरंदरिसमरमाकांक्षती चिंतयामास तारासंत्यक्त-
 हारा गिरिशिरवरचरास्वस्त धम्मिल्लभाराशोकाब्धिप्राप्तपारार्पितमदनशरावीरसूत्रीचदाराः नारानाराचधारा
 निजरमणरतातापिनः पापिनोस्य प्राणाच्छाणावृतीणां हरतुकलिकलाशालिनो वालिनोद्य ५४ रामः सक्षोभं पौरं-
 दरिम् गिरिगिरिमगंभीरमहिमानमवलोक्य सोमित्रिमित्रमनुस्मृत्या ब्रवीत् वत्स किं वाली वानराली बहलकल
 कलाहृतदेवेन्द्रवज्रं वांछत्याकृष्य योद्धुं शिवशिवतु मुलोत्कालसंचालितार्कः प्रोद्धृत्तांगूलवल्ली शिरवरकवलितं चंडदोर्दं
 डकांडभ्रान्तामूलाग्रशैलप्रहरणानिपुणः केन योद्धव्य एषः ५५

तोर्को येन किंभूतं वज्रं प्रकर्षेणोद्यंतीयालांगूलवल्ली तस्याः शिरव
 रेणाग्रभागेन कवलितं गृहीतं किंभूतो वाली चंडः अजेयः दोर्दंडो भ्रजदंडस्तस्मिन्यः कोदंडो बाणः तेन भ्रान्तो गर्वितः दोर्दंडस्थबाणेन जातगर्व इ
 ति गर्वसंशययोर्भ्रम इति विभ्वः मूलं चाग्रं शिरवरं च मूलाग्रे ताभ्यां युतः शैलः मूलाग्रशैलस्तेन यत्प्रहरणं तत्र निपुणः ५५

अंक

५

३७

द्विजैः कृतायामेतिरस्कृतिस्तया योरोषः तेन हीनः यद्वा द्विजानांतिरस्कृतिस्तेषुरोषश्चतद्रहितः ५० स्रगमम् एतेभ्यश्चतः आसन्नित्यन्वयः तानाह अ
 श्वारवेः सप्तगाः सप्तद्वीपाः गकारो गगनद्वीपगणेषु च गणेषु चेतिसंसारवर्त्तशब्दशासनः ५१ रामकरादिमुक्तो बाणः पुंस्वावशेषः सन् इति पक्षान्विधुनो

रामः करेण बाणमालभ्य भावोस्ति चेत्कुशिकनन्दनपादयोर्मेघद्वयस्य हं द्विजतिरस्कृतिरोषहीनः नान्यांगनासुचम
 नः शरसप्ततालान् भित्वा तदा प्रविश भूतलमप्यगाधम् ५० एकेनैव शरेण बालकदलीकाण्डप्रसंगक्रमात्कृतेषु प्रथमेषु दा
 शरथिना तालेषु सप्तस्वथ अश्वाः सप्तजगंतिसप्तमुनयः सप्ताब्धयः सप्तगाः सत्यं सप्तचमातरो भयभूतः संख्या न
 साम्यादिह ५१ रामबाणः सक्षोभम् बाणः प्रमाणमधिगम्य वसंधरायाः संबोधयन् निवभक्तजंगमप्रसंगभीत्या ब्र
 ह्माणं वरचरान्विधुनोति पक्षान् पुंस्वावशेष इति रामकरादिमुक्तः ५२ पौरंदरिः सक्रोधम् श्रुत्वा हतान्समरमूर्धनि
 सप्ततालान् रामेण पापहृदयेन विनापराधम् कोपानलज्ज्वलितहृत्कमलोत्थवाली रंगावतारमगमद्विरचत्वरेषु ५३
 तारासहस्रम् अवश्यं भगवतः श्रीपुरुषोत्तमस्य रामचंद्रस्य प्रसादादद्यचिरविरहिणः प्राणवल्लभस्य सखीवस्य वक्षः

तीति किं भुजंगमः शेषस्तद्वंगभयेन अंबरचरं ब्रह्माणं बोधयन् निव ५२ विनापराधं हननमेव पापं तद्युक्तहृदयेन परकांतापहरणात्वं वानराणामभे
 पापोऽस्मीक्रोधपंकयोरिति विश्वात् क्रोधयुक्तहृदयेनेत्यर्थः ५३ तारेति चिंतयामासेति पूर्वेणान्वयः इति किं अस्य वालिनः प्राणान् हरतु क

सकाशात् सरणशीलानिमूलानितनिदानमध्योग्रंथिः कंदः यथाच्छिन्नापिकदली उत्पद्यते एवमाच्छिन्नोपि धर्मः यतः पुनः पुनरुत्पद्यते सर्वे कीदृ
सूच्य शिष्यामाह दिनं करोतीति दिनकरस्तस्य कुले जातानां क्षत्रियाणां संतान एव वल्ली तस्यामाला परंपरा तस्याः अम्लानस्तबकाः पुष्पगुच्छाः तेषां
गताः रविवंशक्षत्रिययशोवतंसमधुपा इत्यर्थः ४६ अजेयानां हननकर्तृत्वान्महतीमित्युक्तं तालांस्तालवृक्षांतर्गतदैत्यानेवसौमित्रिः अंग्रेभारिः

ततस्ततः श्रुत्वा वाली तदनुमहती राघवस्य प्रतिज्ञां तालान्सप्तप्रकृतिकुटिलान् प्रेरयामास योद्धुम् सौमित्रिस्तानकृतसरलां
शेषपृष्ठस्थमूलान् भारेणाघ्रेथ रघुपतिः संदधे दिव्यमस्त्रम् ४७ लक्ष्मणः साशंकं रामं प्रति देवज्ञात्वा बाणः प्रहंत
व्यः यतः एकदैवशरेणैकेनैव भिन्नकलेवराः स्त्रीयन्ते सप्ततालास्ते घ्नन्ति हंतारमन्यथा ४८ रामः सावज्ञम् मा
मैषीर्मयि सौमित्रे राघवे धिज्यधन्वनि सतां देहं परित्यज्य निर्जगामास तां भयम् ४९

णचरणांगुष्ठाविष्कृतभूभारेण सरलानकृत अत्र हेतुः शेषपृष्ठस्थानिमूलानियेषां तेतान् एतेनैव मुक्तं भवति कुंडलीभूतदेह शेषपृष्ठस्थमूल
त्वात् तेपि प्रकृतिकुटिला इति कार्यं निदानादिगुणं विधत्ते इत्युक्तत्वात् चरणभारेण शेषशिरः समाक्रमणात् सरलतया वृक्षा अपि सरला जाता इति
सूचितं शेषसंगमम् ४७ अन्यथा एकदैवसप्तानामपि हननाभावे तत्रापि एकैर्नैव बाणेन एकेन ४८ भयं सतां देहं त्यक्त्वा सतां देहं निर्जगामेति अतः
परदारहरणत्वात् वाली असंस्तत्र भयमिति भावः ४९

अंक
५

३६

रामेण सह कीदृशेन रामेण सह लक्ष्मणेन लक्ष्मणसहितेनेत्यर्थः तान् हनूमद्रामलक्ष्मणान् दहनान् दक्षिणाभिगार्हपत्याहवनीयान् ४३ श्रुत्वेति वानरेन्द्रः
सूर्यीवः अस्य रामस्य पुरतो ग्रेबलादेव वालिनः सकाशात् तस्मिन् दहनात्माय जायाहरणश्रवणं लक्ष्मीकृत्यवदतिरघुपतिः तं वालिनं इति किंकांतापहर-
णदुःखानुभवज्ञत्वात् अन्यत्सुगमम् ४४ नत्वेति ससंभ्रमं सादरं विस्मृतं चिरं वियोगात् तस्याया आलिंगने कृतप्रतिज्ञे रामे द्रुतभाविनीषु शीघ्र-

ततो हनूमान्सह लक्ष्मणेन रामेण सूर्यीव पुरःस्थितो भूत् सूर्यीवः तान् तत्र साक्षात्कपियूथनाथः पापानि दग्धुं दहनं ददर्श ४३
श्रुत्वा रामस्य कांताहरणमनिलजस्याननाद् वानरेन्द्रो निःश्वस्य आत्मीयमस्यानुवदति पुरतस्तद्वलाद् वालिनोपि हानाथे विद्यमाने
किमिति रघुपतिस्तं निहतुं प्रतिज्ञां मास्तुतः प्रौढरोषानलबहलकलालं कृतो धिज्यधन्वा ४४ सूर्यीवः नत्वा ससंभ्रममथोज-
गदेकवीरमालिङ्गयन् रघुपतिं शश्रुभेकपीडः तद्विस्मृतं पुनरिवाभ्यसते प्रियायाः कंदर्पकेलिषु पुनर्द्रुतभाविनीषु ४५ अ-
ये मरुत्तनयकोसौ चतुर्णां तादृकांतकः मारुतिः ये च त्वारोदिनकरकुलक्षत्रसंतानवल्लीमालास्लानस्तबकमधुपाजजिरेरा-
तपुत्राः रामस्तेषामभिवदमलस्तादृकाकालरात्रि प्रत्यूषोयं सचरितकथा कंदलीमूलकंदः ४६ भाविनीषु अन्यत्सुगमम् ४५ ये च त्वा-

नो लक्ष्मणशत्रुघ्नाख्याः राजपुत्राः दशरथसुताः जजिरे तेषां चतुर्णां मध्ये रामः तादृकेव कालरात्रिः तस्याः प्रत्यूषोयं रामः तद्वन्तायमित्यर्थः ननु
गंगाः किन्नेत्याह अमल इति अमलत्वे हेतुः सचरितं पुण्यार्थं चरितं तस्य कथानां विनोदपरिहारवाक्यैर्गुणकथासैव कंदली तस्याः मूल

सकाशात्

सूच्य जितरासहत्यात् नार्पितः कीदृशोहारः सुक्तार्थं मौक्तिकार्थं यः सूत्रगुणोदोरकः तद्युक्ताः येवेधकाः छिद्राणि तत्र विशन्द्वासारत्नराशिः समूहो
 ज्ञातः अतएवदुःखं पंक्तिभेदफलेन दारुणं इति रुरोदेत्यर्थः ४० पुनरपि स्वजीवनेपिविचिकित्सति अहहेति खेदे हेपवनसूनो मे मम परमहंसः
 जीव एव हंसः एतद्देहं विहाय न ब्रजति तत्किं गमने हेतुमाह जनकपुत्रीति सौततः त्वद्वत्तभूषणैस्तंभितः उत अथ वा गंतुमक्षमः तत्र हेतुमाह

लक्ष्मणः सबाध्यम् कुंडलेनैव जानामि नैव जानामि कंकणे नूपुरावेव जानामि नित्यं पादाभिवंदनात् ३९ रामः आप्तरणा-
 निहृदये विन्यस्य गाढमालिङ्ग्य सर्वेषु सत्स्वपितवाभरणेषु हारो नारोपितो हृदि चिरं हृदयंगतोऽपि सुक्तार्थं सूत्रगुणवेधवि-
 शद्द्वारा शिस्तत्पंक्तिभेदफलदारुणमित्यरोदीत् ४० अहह जनकपुत्री वक्रमुद्रामपश्यन् ब्रजति परमहंसो नाक्षमावापि गुंतु-
 म् तदुरुविरहवद्विज्वालयादग्धदेहः किमु तपवनसूनो भूषणैस्तंभितो मे ४१ हनुमान् सानुनयम् श्रीरामक्षोणिपालत्य-
 जनिजदयिता शोकमेकः सलोकं लंकेशं जेतुमीशे तमपि कपिपते राज्याहं हनुमान् सग्रीवस्याथ सार्द्धं गिरिमवतरणं पा-
 दविन्यासलक्ष्मीनिक्षेपादुत्पलाक्षक्षपितरिपुबलं दर्शनं त्वंचदेहि ४२ तदुरुविरहेति ४१ तमपि विश्वजयिनं सलोकं लंकावासि-

राक्षससहितं कपिपतेः सग्रीवस्य रावणस्तु हनिष्यत एव अथवा तावत्त्वं सग्रीवस्यावतरणं अवतीर्यते यस्मिन्नित्यवतरणं वासस्थानं गिरिं पा-
 दविन्यासलक्ष्मीनिक्षेपात् सार्थं विधेहीति कीदृशं गिरिं दर्शनात् त्वदवलोकनादेव निरस्तशत्रुपक्षम् ४२

अंक
५

३५

ममाभ्युदयो ज्ञात एव उपस्थितराज्यभंगान् तर्हि दुःस्वप्नवतु तत्राह अतः सीता वियोगादपि अधिकं व्यसनं किमास्ते न किमपीति मम तु मरणमेव शरणं चेत्पुनः राज्यं स्यात्तर्हि लक्ष्मणे अस्तु तद्व्यसनं लक्ष्मणेमास्तु ३४ वामं अशुभसूचकं काकं दक्षिणं शुभसूचकं खंजरीटं महारण्यमरण्यानीत्यमरः ततोचनांतरे भ्रमन्

रामः व्यसनं किमतोऽप्यास्ते ज्ञातश्चाभ्युदयो मम शरणं मरणं राज्यं मापुनर्लक्ष्मणेस्तु तत् ३४ ततो वामं तिरस्कृत्य पुरस्कृत्य च दक्षिणम् धन्यो वन्यशरण्यांता मरण्यानीं स्मगाहते ३५ किंच किष्किंधाद्रौ रौद्ररुद्रावतारं दृष्ट्वा रामो भारुतिं चाचमूचे सीतानीताकेन चित्कापि दृष्ट्वा हृष्टः कष्टं संहर्नन् प्राह वीरः ३६ पापेनाकृष्यमाणारजनिचरवरेणांबरेण व्रजंती किष्किंधाद्रौ मुमोच प्रचुरमणिगणैर्भूषणान्यर्चितानि हारामप्राणनाथेत्यहं हजहिरिपुं लक्ष्मणेनालपंती यानीमानीति तानि क्षिपति रघुपुरः कापिरामांजनेयः ३७ रामः सकरुणं सबाष्पम् जानक्या एव जानामि भूषणानीति नान्यथा वत्सलक्ष्मणजानीषेपश्यत्वमपितत्त्वतः ३८ किष्किंधामधिष्ठित्य ३५ किष्किंधागुहातद्युक्तोद्रिः किष्किंधाद्रिः तत्र रौद्रसाश्रयो रौद्रः एतादृशो यो द्रुवतारम् भो भारुते केन चित्पापेन सीतानीताहता एतच्छ्रुत्वा हृष्टः यातरोषः हनूमान् रामं कष्टं संपरिहरन्नाह ३६ पापेनेति किष्किंधाद्रौ आनीतमानीति तान्याभरणानिरघुपतिपुरः चिक्षेप तानि कानीत्याह अंबरेण आकाशमार्गेण आकृष्यमाणा कापिरामाया नि किष्किंधाद्रौ मुमोच नान्यथा संदेहं तत्त्वतः सीतायाः संति न वेति ३८

सकाशात्

सृक्व्यजिकामिन्यश्चतासांनीरंधपीनस्तनादिभारांतरालेषु अधिष्ठितोयः श्रीखंडादिसंभूतयक्षकर्दमः तेन विमर्दः संमर्दः तस्माद्विवर्द्धितो यो विविधगंध
 ल्यानां बहुपरिमलश्चतयोः समुद्गारी प्रक्षेपकोयः मारुत एवाशनं भोजनं यस्य स चासौ उस्थितः अर्धोदयश्चासौ क्षीरनीहारकाश्मीरस्फटिकशुद्धशंखकर्पू

॥ धपीनस्तनवदनः घनजघनदोर्मूलधम्मिल्लभारांतराधिष्ठितश्रीखंडागरुकपूरमृगमदकुंकुमस्तोमसंभूतयक्षकर्दमविमर्दवर्धित-
 विविधगंधकुसुमबहुलपरिमलोद्गारिमारुताशनोस्थितक्षीरनीहारकाश्मीरस्फटिकशुद्धशंखकर्पूरकुंदावदातमहाभ्रजंगस्फीत
 फूत्कारप्रफुल्लफणामणौ क्रीडंतं शोकभंजनं रंजनं चावलोक्य वामेनाक्ष्णा सकरुणां सबाष्पं च दाक्षिणेन सविस्मयं सानंदमभव
 दिति ३० काकः कपोलस्थलसंस्थितो मेकोलस्थवामे व्यसनं स दौस्थ्यम् राज्यं भुजंगस्य फणाधिरूढो व्यनत्त्यहोदक्षिणरवं
 जरीटः ३१ क्षणं विचिंत्य विश्राम्य च सबाष्पम् भो भो भुजंगतरुपल्लवलोलजिह्वबंधूकपुष्पवरशोभितपुष्कराक्ष पृच्छा-
 मिते पवनभोजनकोमलांगीकाचित्त्वया शरदचंद्रसुरवीनदृष्टा ३२ भुजंगमः स्ववाणीं किंथयति गतागताचंपकपुष्पवर्णापीन
 स्तनीकुंकुमचर्चितांगी आकाशगंगेव सुशीतलांगी नक्षत्रमध्ये इव चंद्ररेखा ३३ रकुंदावदातः श्वेतोज्ज्वलश्चासौ महाभ्रजंगश्चत

स्यस्फीताः ये फूत्काराः तैः प्रफुल्लया फणातस्याः मणौ शिखरे क्रीडंतम् ३० कोलस्थवराहस्य कपोलस्थलसंस्थितः स्कंधमवलंबितः स दौस्थ्यं समनो न
 वस्थानं अहो एतदाश्चर्यमेकदैवार्थद्वयसूचकशकुनत्वान् दुःस्थितस्य भावो दौःस्थ्यं तेन सह वर्तमानम् ३१ ३२ ३३ ७

पुनः किंविशिष्टामटवींगगनचुंबनेआकाशावलोकनेबद्धलक्ष्यंयैस्तेउन्नतवृक्षाःतेषांयेविपुलाःफलभासास्तएवालंबनंतत्रावलंबिताःयेअनंताःजंतवःतेषां-
संतोषपोषएवनिर्दोषभूषणंयेषांतेष्वध्युषितःस्थितोयोनिःशेषःपूर्णःसविशेषोविविधस्वादुःअमृतवर्षस्पर्धीअमृतादपिरमणीयःवर्धिष्णुःप्रतिदिनंच
र्द्धमानोयोरसस्तद्युक्ताःयेरसालादयस्तेर्दुस्तरां राजादनंप्रियालःस्यादित्यमरः हिंतालोहिंगोटकःकृतमालःकर्णाचलःमालूरोबिल्वःकोविदारश्चमरिक्कःसिं
दुवारःबहुसारःसप्तपर्णःसौभाजनंशिश्रुतीक्ष्णं गंधकाक्षीरमोचकाइत्यमरः निचुलोहिज्जुलोंबुजःमंजिष्ठारोमरंगोस्त्रीकर्मरंगोगरुःपुमान्इतिधरणिः

दक्षिणतस्तुदक्षिणाचलप्रचलितमलयमालतीमरुचकलवंगकंकोलदमनकजातीतगरशतपत्रादिकमलमुकुलकुमुदिनीकल्हा
रपरिमलमिलितचुंबितनाम्नपर्णीकावेरीतुंगभद्रासांद्रगभीरनीरधारातरंगपरिपीतमैत्राचरुणातरुणीलंकाशशांक रुद्रपादादि
सरलसिंहलसालकश्रीगोपालकांपांड्यमंडलगिरिप्रवालचोलकुंतलकेरलपुन्नाटककणाटककरहाटविदग्धांधकामिनीनीरं

लातकोम्लवेतःवैकंकतःकंकतिकःउत्कटंयथास्यात्तथारटंतंकरटंकाकंवामतःवामभागेकाकेतुकरटारिष्टेत्यादि २९ रामःसविस्मयंयथास्यात्तथादक्षि-
रंस्वजनमवलोक्यसानंदंयथास्यात्तथा अभवदिति शोकभंजनंकाकदर्शनाश्रमहरंचपुनःवामेनाक्षणाकाकं दृष्ट्वासबाष्पंसकरुणंचयथास्यात्तथासी
नेगिदृशंस्वजनंएवंभूतसर्पफणामणौक्रीडंतंदक्षिणाचलेभ्यःप्रचलिताःप्रसरिताःयेमलयसंबंधिनोमालत्यादयःतेषांयःपरिमलोतस्यमीलनमेकी-
तायुक्ताःयाःकावेर्यादिनद्यस्तासांसांद्राःगभीराश्चयानीरधारास्तासांतरंगैःपरिपीतामैत्राचरुणास्यागस्त्यस्यतरुणीकांतासाचलंकापर्यंत

सकाशातः वेष्टिताः ये गङ्गाणां मंतरालाः मध्यप्रदेशाः तेभ्यः विलसत् यो अविरलः सरलपरिमलः बहुतरसरलवृक्षगंधः तद्युक्ताः ये बहुलाः बहुतराः ग
 मकरंदविंदवस्तएवकीलालजालंजलपूरम् पयः कीलालममृतमित्यमरः तेन पिच्छिलाः पूर्णाः ये आलवालाः वृक्षमूलगर्त्ताः तत्र लुलिताः लु
 भक्ताः अलयो मत्तममराः तेषां मालाः पंक्तयो एताभिश्च परं मंदानिलांदोलनेन वाचालानि शाब्दितानि दरंदलितानि फुल्लानिललितानि यानि बकु

गगनचुंबनबद्धलक्ष्यविपुलफलभारावलंबनालंबितानंतजंतुसंतोषपोषनिर्दोषभूषणाध्युषितनिःशेषसविशेषामृतवर्षस्प
 र्द्विवर्द्धिष्णुरसरसालप्रियालहितालतमालकृतमालविशालशालमलमालूरशालैकीशिरौषासनशमीशाकशिशपाशोकचं
 पकस्तरदारकोविदारकर्णिकारसिंदुवारबहुसारनिंबजंबूदुंबरकदंबकरंजसौभाजनबकुलनिचुलकरुरवर्जूरबीजपूरजंबीर
 भांडारवानीरकाशमीरनारंगकर्मरंगकदलीचंदनालिंगितालवलीधत्रीचटकुटजपाटलांकोलकंकोलचोलभल्लातकबि-
 भीतकहरीतक्याभ्रातककेतककंकतवैकंकतमधूकबंधूकजयंतीजपाश्चत्यकपित्थतिंतिणीनागकेसरादिदुस्तरामर
 प्यानीपयटनमहावराहस्कंधाखडमुत्कटरटंतकरटं वामतो विलोक्य २९

लमुकुलानितेषुखेलंत्योयाः कोकिलकुलविलासिन्यस्ता
 सांकोमलालापेन निखिलानि पूर्णानि वृक्षशिरवराणि तेषु मयुरनर्त्तनलीलासमूहस्तस्य सानुकूलनर्त्तनोत्साहहेतवो इतस्ततश्चलंतश्चकोरास्तेषांचक्रेण
 युक्तं यथास्यान्तथा गुंजंत्योयाः वृक्षस्थाः पक्षिण्यस्तासांपक्षस्य आत्मवर्गस्य वृद्धिर्यस्यांतामदवीमदन्नित्यग्निमेणान्वयः २८ पुनरपि अदवीमेव वर्णयति

ण मोहन शोषणविद्रावणनिलायनशीलाः एते आपुंरवाग्रं यथास्यात्तथा समं एकदैवमममनसि हृदये मग्नाः संति इदं मदीयं वपुः ते तव बाणैः सार्द्धं म
दनाग्निना निर्दग्धं दग्धपटवज्जातं यद्वा मदनेति संबुद्धिः अग्निना वियोगाग्निना जातं पूर्वं यज्जितं तज्जितमेव पुनरपि अधुना हे काम भवता जनो लोकः
जेतुं शक्यो नयतस्त्वं निरायुधोसि दग्धबाणत्वादस्यास्त्राभावाच्च कष्टं यथास्यात्तथा एक एवाहं दुःस्वीस्याम् त्वद्बाणशल्यमरणत्वात् अन्यो लोकः
कस्यं जीवतु त्वदातं का भावात् २३ हे अशोक दृक्ष आवयोः सर्वं वृत्तं तुल्यं परंतु एतन्महद्वैलक्षण्यं यत् त्वं अशोकः अहं धात्रा केनापि दुरदृष्टेन

तत्रापि क्षणं विकसिता शोकतरुतले विश्राम्याहस्मदाशरथिः रक्तस्त्वं न वपल्लवैरहमपि श्लाघ्यैः प्रियाया गुणैस्त्वामायांति-
शिलीमुखः स्मरधनुर्मुक्ताः सरस्वतीमामपि कान्तापादतलाहतिस्तव मुदेत हन्ममाप्यावयोस्तुल्यं सर्वमशोककेवलमहं धात्रा स
शोकः कृतः २४ पुनरपि प्रलपति हारो नारोपितः कंठे मया विश्लेषभीरुणा इदानीं मन्तरे जानाः पर्वताः सरितो द्रुमाः २५

कृतः प्रियाविरहितत्वात् तुल्यत्वमेव द्योतयति शिलीमुखः प्रमराः बाणा अपि वा स्मरधनुर्मुक्ताः पुष्पेभ्यो निर्मुक्ताः पुष्पधन्वा उभ
अशोकः स्त्रीपादस्पर्शात् अलं विकसतीति श्रुतिः रामे पिपादतलाहतिः पद्मारव्यबंधाभिप्रायेण तदुक्तं कामावतारे धृतैकपादा
थपदाहतिम् शनैः शनैर्निधुवने पद्मबंधस्तदामत इति २४ स्रगमं एतेन देवस्य दुर्लभ्यत्वमुक्तम् २५ ७

सकाशात् उज्जिहीते उदयते चंद्रेश्यामत्वमालक्ष्याह धूममिति अयि इतिकोमलामंत्रणे २० आत्मनि हृदये एकेकवयः शशांके चंद्रे अंकजगुः अंकप
सृक्वयि रशिरस्थानं तदभावादनुज्वलत्वं एकेपंकवियोगिदुःखदातृत्वजन्यपापं श्याममेव अस्त्रीपंकं पुमान्पाप्मा इत्यमरः एके अस्मिन्नेव प्रतिबिं
त्यं रंगमेतच्चंद्रवाहनं मृगजगुः मृगप्रतिबिंबमिति च शब्दात्पुनर्ग्रहणं प्रतिबिंबितांगं भूमंडलं जगुः उक्तवतः उक्ताक्षेपोयमिति अहंतुप्रियायाः सीता-

रामः सकरुणं आत्मनि प्राणवल्लभायाः परमप्रेमाणमधिगम्य शंकेशशांके जगुरंकमेके पंकं कुरंगं प्रतिबिंबितांगम् धूमंच भू-
मंडलमुद्धताग्नेर्वियोगजातस्य मम प्रियायाः २१ रेरे निर्दयदुर्निवारमदनप्रोत्फुल्लपंकेरुहान् बाणान्संवृणु संवृणु त्यज धनुः किं-
पौरुषं मां प्रति कांतासंगवियोगजातहुतभुक् ज्वालाप्रदग्धवपुः शूराणां मृतमारणे न हि चरो धर्मः प्रयुक्तो बुधैः २२ अथवा
आपुंरवाग्रममीशरामनसि मे मयाः समंपचते निर्दग्धमदनाभिना वपुरिदं तैरेव सार्द्धं पुनः कष्टं कामनिराद्युधोसि भवता जे-
तुं न शक्यो जनो दुःखी स्यामहमेक एव सकललोकः स्वरवं जीवतु २३ याः सकाशादुद्यतो यो भिस्तस्य धूमं शंके मन्ये कीदृशस्योद्धताग्नेः

मम वियोगजातस्य २१ अथ सीतास्मरणादुच्छ्रितं काममाक्षिपति रेरे इति रेरे निर्दयकृत्यज्ञानहीन भो दुर्निवारदुराग्रहमदन पंकेरुहानेव बाणान् संवृणु संवृ-
णु उपसंहरेति संप्रमेवीप्ताममेत्यध्याहारः वपुः कांतासंगस्य यो वियोगः तेन जातो यो हुतभुक् अभिस्तस्य ज्वालाभिः प्रदग्धमस्तीति अन्यत्कग-
मम् २२ कामव्यथामनुभूयान्यवियोगिनो नुकंपयन्निवाह आपुंरवाग्रमिति अथ वामां प्रहरबाणान् मा संवृणु हे कामते अमीपंचैव बाणाः क्षोभ

चियोगिपापिविरहिजीवेषु तरुणोऽस्थिरामितिचरकः वलान्तरुणेषु वियोगिषु यः कोपस्तेनारुणचंद्रमंडलं यद्वा तरुणेषु पापजनेषु यः कोपस्तेनारुणं तरणिनंदनं यम-
मिवेति कुरंगनयननिमेषे चंचले नयने यस्याः सामध्यमपदलोपी समासः उक्तिप्रत्युत्तयार्थज्ञानविषमोयमलंकारः तल्लक्षणपूर्वमुक्तम् १८ मंदरेणोति हेपापिन् परसं-
तापदातः मंदरेणगिरिणाअब्धिमंथनेनमथितोसि नचूर्णीकृतः ततोपितमसाराहुणापिनज्वालितः क्रोधाभिनानदग्धः तमस्तुराहुः स्वभानुरित्यमरः स्वाशक्तोमोहि-

नतः कथमपि भगवति भास्करेऽस्ताचलावलंबिनि प्रलयकालोदितप्रचंडमार्तंडमंडलमिवोदितचंद्रमंडलं तरुणकोपा रुणदारुणं तरणि-
नंदनमिवावलोक्य रामः सौमित्रेननुसेव्यतां तरुतलंचंडांशुरुज्जुं भतेचंडांशोर्निशिकाकथारघुपतेचंद्रोयमुन्मीलति वत्सेतद्रवता
कथंनुविदितंधत्तेकुरंगंयतः कासिप्रयसिहाकुरंगनयनेचंद्राननेजानकि १८ रामश्चंद्रमधिक्षिपति मंदरेणमथितोसिनपापिन्
ज्वालितोसितमसानदुरात्मन् त्वांशरेणशतधापरिनित्येजानकीमुखसमोयदिनस्याः १९ अपिचलक्षणंप्रति सौमित्रेदावव-
ह्निस्तरुशिरवरगतोचार्यतांनिर्झरोधैः कावात्तादाववह्नेरयमुदयगिरेरुज्जिहीतेहिमांशुः धत्तेधूमंहिमांशुः कथयकथमयंने-
नधूमोधरणयाश्छायेयंसंगताभूदधिधरणिसुतेकुत्रकांतेसिसीते २०

नी सूचनेनापिदुरात्मनित्युक्तंताभ्यांपरिमुक्तमपि त्वांअहमेवशतधा

परिनित्येप्रापयामि यदित्वंजानकीमुखसमोनस्याः अत्रोन्मादावस्थांतरंगवाचिकव्यथोदितोयासोदर्शितः तदुक्तंरसोदधौ स्यादुन्मादःकांताचित्तव्यथागो-
प्येकवाचिकमेदाद्विधोदितोयंव्यथोदितायासः तत्समद्रव्यंह्रस्वायदुपालंभः सवाचिकारव्यइति तत्समद्रव्यंमुखवादिसदृशंचंद्रादि १९ अत्रायुक्तिप्रत्युक्तिः

सकाशात्
 सृव्यजिथमाश्रावयेतिलज्जयावारयति हेतातत्त्वं निजतेजसैव निजदर्पेणैव स्वर्गं गमितः प्रापितः ब्रजते स्वस्ति स्वर्गान्ते मोक्षोस्तु परंतु एकं निरुपमं त्वां
 गान्त्यशिनोदित्याह इमामिति बंधुजनेन कुंभकर्णादिना इंद्रविजयी मेघनादस्तेन सहितः वक्ता शीघ्रं वदिष्यतीति १६ आस्तु स्यात्कोपपीडयोरित्यमरः
 ॥ ॥ काननेषु मृगीवधे मृगीवधनिमित्तम् कृष्टाः आकृष्टाः ये नालीकाः बाणाः तस्य रामस्य ते अमोघाः सफलाः नालीकशरमार्गणा इति विश्वः दूरान्वह

अंक
 ५

तातत्त्वं निजतेजसैव गमितः स्वर्गं ब्रज स्वस्ति ते ब्रूमस्त्वेकमिमां वधू हृदिकथां तातांतिके माकृथाः रामो हं यदितद्दिनैः कतिपयैर्ब्रीडानमत्कं
 धरः सार्द्धं बंधुजनेन सेंद्रविजयी वक्ता स्वयं रावेणः १६ रामः वने चरान् मृगान् विलोक्य आः खलु दुरात्मनाममीषां रूपेण मारी
 चिना प्रपंचमवलंब्य प्राणवल्लभाश्लेषतो विश्लेषितो ह मिति अहं पुनः मृगीचक्रवधेन कुरंगाणां प्रिया विरहमुत्पादयामीति वि
 चार्य अमोघाः कृष्टनालीकाः काननेषु मृगीवधे रामः किंदूरघातीति सीतानयनशंकया १७

ननमिति चेत्तत्राह दूरघाती दूरादेव हंतुं

शीलमस्य रामस्यास्तीति बाणसफलत्वदूरघातित्वयोः सतोरपि सीतानयनशंकया इमेनेत्रे सीतायाः नयने भवतः इति तन्नेत्रसादृश्यमात्रमासौ नेत्रे तिष्ठ
 तीति तद्धनने स्वीयापराधः स्यादिति शंकया इति किं प्राप्तदयावानभूदित्यर्थः इति शब्देन दया किं शब्देन प्राप्तिरिति समाप्तौ च परिच्छेदे दयायामिति संम
 तमिति धरणिः निंदने च वितर्के च प्राप्तौ प्रश्ने किमप्ययमिति विश्वः शंकोक्तारसोदधौ स्वीयापराधचोर्द्यादितो मता शंकेति १७

३०

पक्षोयस्मिन् एतेनचैत्रशक्लपक्षोद्योतितः पुनः कीदृशोअर्द्धरात्रे अर्द्धः अष्टकलश्वंद्रीयस्मिन् तत्रापिकस्यांतिथौ हनेत्यपेक्षायामाह यत्रयस्मिन्दिनेसि
ताष्टमी सितेनशक्लेणयुताअष्टमीमध्यमपदलोपीसमासः तत्रापिकस्यांचेलायामित्यपेक्षायामाह कस्मिन्सति अर्द्धभास्करोसति मध्यंदिनवर्तिन्या-
दित्येसतिसर्वपदैश्चैवमुक्तंभवति चैत्रशुक्लपक्षसिताष्टमीमध्याह्नेसीताहतेति केचिदेवंव्याकुर्वेति कृष्णपक्षेसीताहता कृष्णोस्त्रीमाघकृष्णयोरितिचक्रः
कीदृशोकृष्णपक्षे पितृणामर्द्धरात्रेशक्लपक्षःपितृणांरात्रिःपुनःकिंभूते दृष्टःमाघस्नाननिमित्तंअर्द्धभास्करोयस्मिन् अर्द्धादितेरवोस्नातोमाघेस्वर्ग

यत्रेतिवाक्यशेषः रामः भग्नोयंकथमस्तिरावणरथस्तातेनवज्रांकुर कुरावस्करणेनभंगुरलसत्कोटिभुटज्ज्यं
धनुः हेसीरध्वजराजपुत्रिसतथादृष्टस्त्वयाधन्ययापक्षींद्रोदशकंठकुंजरशिरः संचारिपंचाननः १५

गोभवेत् अन्यत्पूर्ववत् एतदर्थेनएवमुक्तंभवति माघशक्लपक्षसिताष्टमीमध्याह्नेसीताहतेति उक्तंचवाराहपुराणे चैत्रमाससिताष्टम्यां सुहृतेष्टं
राघवस्यपियांसीतांजहारदशकंधर इतिचंद्रः पूर्वाह्णइतिधरणिः १४ भग्नोयमिति वज्रांकुरवत् वज्रधारावत् कुरंदुःसहंयदवस्करणंतुंडेनो
नभंगुरेवकेलसंत्योयेकोटीधनुषअग्रभागौताभ्यांसकाशात्त्रुटंतीज्यायस्य तद्वनुरपिकथंभग्नमितीत्युक्तापुनःदृष्टवत् सीतामाह सीतेध-
र्मींद्रोजरायुः तथाद्युध्यमानोदृष्टः धार्मिकदर्शनात् धन्यत्वं यःदशकंठएवकुंजरः तच्छिरःस्रसंचरणशीलः सिंहइति १५

सकाशाद्वचने बहुवचनं वैकुण्ठ्यादेव तत्र लक्ष्मणः हेनाथनाथ आदरे वीप्सासंभवे वा यद्वा हेनाथनाथनाथाः ब्रह्मादयस्तेषामपि नाथस्वामिन् इदं वै-
 सृव्यं हते दासः लक्ष्मणोऽस्मि हेवत्स अहंकः लक्ष्मणः स इति प्रसिद्धः आर्य एव भगवान् चित्ये श्वर्यः रामः ० स आर्यः कः लक्ष्मणः ० राघवः रघुवंश-
 जातः अत्र विजने जनभूयैवने किंकुर्मः लक्ष्मणः इतस्ततः देवीसमावीक्ष्यते रामः देवीकालक्ष्मणः जनकाधिराजतनया रामः हा कष्टं हे प्रिये हे

पुनर्लक्ष्मणमासाद्य वैकुण्ठं नाटयति केयूयं वदनाथनाथ किमिदं दासोऽस्मि ते लक्ष्मणः कोहं वत्स स आर्य एव भगवान् आर्यः सको
 राघवः किंकुर्मो विजने वने तत इतो देवीसमुद्गीक्ष्यते का देवी जनकाधिराजतनया हा हा प्रिये जानकि १२ सौमित्रिणा सह रा-
 मः अत्रांतरे वनांतं पर्यटन् जनकतनया तापिनः पापिनो रजनिचरपते भज भज जंगमंडली रवंडितो रगवधू वैधव्यधातारं वि-
 पक्षरक्षसानिहतं घोरसमरमूर्च्छितं पक्षिराजं जटायुषं भ्रमं चरावणरथमालोक्य ज्ञात्वा दशरथस्यैनं मित्रं शत्रुनिषूदनम् हा
 तात किमिदं नाम रामः पक्षीं द्रमब्रवीत् १३ जटायुः अर्द्धरात्रे दिनस्यार्द्धे अर्द्धचंद्रैर्धभास्करे रावणेन हता सीता कृष्णा प-
 क्षे सिताष्टमी १४

जानकि विषमोयमलंकारः उक्तं च वीरभानौ उक्तिप्रत्युक्तिचातुर्यानि बन्धो विषमो मत इति १२ इदं तव किं जातम् १३ अर्द्धेति
 दिनस्यार्द्धे देवदिनस्यार्द्धे सति तेन चैत्र उक्तः मकरादिषट्दिनं कर्कादिषट्निशेति श्रीपतिः मासेन स्यादहोरात्रः पौत्रो वर्षे ण देवत इत्यमरः तत्राप्यर्द्धरात्रे सति -
 पितृणामर्द्धरात्रे सति अकृष्णापक्षे पितृणां पाक्षिकी रात्रिर्भवति तदर्द्धे पक्षार्द्धे सति कस्य पक्षस्येत्यपेक्षायामाह कीदृशे अर्द्धरात्रे अकृष्णापक्षे अकृष्णाः शुक्लः

८। ९ हेरक्षाः पूयं पर्वतस्थाः उच्चस्थैः सर्वदृश्यत इति ध्वनितम् केनापि सीतानीताहतावाभवतांमध्ये केनापि दृष्टा कीदृशायुयंगिरिगहनलतावायुना वीज्यमाना एतेन वायुवशात् तत्रस्थापि सीताभवद्विर्जायते एवेत्युक्तम् इत्युक्ते वृक्षाङ्गुः भवान्कः राघव आह अहं रामः शोक एव शक्रो मिस्तेन दग्धः सभाचिर्दमुनाः शुक्र इत्यमरः तर्हि कीदृशी सीतेत्यपेक्षायामाह बिंबोष्ठीत्यादिबन्धानागेंद्रस्यैव कांचिर्ययासा यद्वा बन्धानागेंद्रस्य कांचिर्ययासा करिकुंभमणिस्तोमनानारत्नोत्करं

सीतेति हाजनकवंशजवैजयंतिहामद्विलोचनचकोरनवेन्दुलेखे इत्थं स्फुटं बहुविलप्य विलप्य रामस्तामेव पर्णवसतिं परितश्चचार ८ हाजानकिप्रचलितोत्पलपद्मनेत्रेहामेमनः कमलकाननराजहंसि एषप्रियेतववियोगजवद्विदग्धो दीनं प्रयामि भवतीं कविलोकयामि ९ रेवृक्षाः पर्वतस्था गिरिगहनलतावायुना वीज्यमाना रामो हं व्याकुलात्मा दशरथतनयः शोकशक्रेण दग्धः बिंबोष्ठीचारुनेत्रीस्रविपुलजघना बद्धनागेंद्रकांची हासीता केन नीता मम हृदयगता को भवान् केन दृष्टा १० हे गोदावरि पुण्यवारि पुलिने सीतानदृष्टा त्वया साहसं कमलानि चागतवती याता विनोदाय वा इत्येवं प्रतिपादपं प्रतिनगं प्रत्यापगं प्रत्यगं प्रत्येणं प्रतिबर्हिणं तत इतस्तां मैथिलीयाचते ११

धिता मध्ये कुंभाकृतिः स्वर्णास्नानागेंद्राख्यया मतेति १० ततो वतीर्य गोदावरि

हे गोदावरि त्वया सीतानदृष्टा कमलान्याहर्तुं आगतवती रम्यवारिपुलिने विनोदाय वा आगता इत्यनेन प्रकारेण एवं चथा गोदावरीपृष्ठा तथैव पादपं पादपं प्रतिजानकीयाचते स्म इति सर्वत्र युज्यते आपगानदी अगोगिरिः एणोमृगः ११

सकाशात्
सूक्त्याह मातंगैः गजेर्हसैश्च गमनमेव कथं कथं विभक्तमिति अहो एतदाश्चर्यं उभयैरेकं कथं गृहीतमिति एतेन गुणकीर्तनावस्थादर्शिता सोक्तारसोद-
गात् ॥ कांताविषयप्रशंसनं स्यादुणारव्यानमिति ३ युक्तेति आत्मानं शोचन्नाह ईदृशी असंबद्धा असंबद्धत्वमाह हिरण्यमयोमृगः कापि दृष्टः श्रुतो वास्तेन का-
यर्थः ४ प्रकीर्णपुष्पमालां पर्णशालामालोक्याह आलिंगितेति राम इति आरोदीत् इति किं हेदयिते त्वं क्व गता अत्र त्वं आलिंगितामयेति शेषः आलिंगनस्वरूपेन

युक्तमेव हि कैकेय्याय दहं प्रेषितो वनम् ईदृशीयस्य मे बुद्धिर्मृगः कापि हिरण्यमयः ४ आलिंगितात्र सरसीरुहकोरकाक्षीपीताधरे-
ति मधुरे विधुमंडलास्या रंगावतारमकरंदविमर्दितानि पुष्पाण्यमूनि दयिते क्व गतेत्यरोदीत् ५ गाहं गाहं गह्वरकांतारचनांतान्
दर्शन् दर्शन् दर्पकभल्लीरिव वल्लीः स्मारं स्मारं दूरगतांतामथ कांतोरामः कांतामद्विचरो दीनमरोदीत् ६ स भूरजोरंजितसर्वका-
॥ यो बभौ विभुर्मन्युर्विदीर्णचेताः योषिद्वियोगानलदह्यमानं स्वकांतमालिङ्गयती बभूविः ७ नेत्रसंकोचात् कोरकत्वमुक्तं कलिकाकोर-

कः पुमान् इत्यमरः अतिमधुरत्वे हेतुः विधुमंडलसदृशास्यारंगानां केलीनामवतार आविर्भावस्तत्र यो मकरंदः कोमलरसः तेन मिश्रितानीत्यर्थः ५ गह्वरा-
राणिसघनानिकांताराणि दुर्गवर्त्मानि येषु तानि गाहं गाहं अवगाह्य अत्र सर्वत्रत्यवर्थेण मुलं तस्मिन् सति द्वित्वं कामभल्लीरिव वल्लीः दृष्ट्वा दृष्ट्वा स्मारं स्मारं स्मृ-
त्वा स्मृत्वा कीदृशीं कांतां कस्य रामस्वरूपस्य अंतो अस्याः तां विरहेण रामदुःखदामिति अद्विचरो भूत्वा पर्वतचरो भूत्वा दीनं यथा स्यात् तथा आरोदीत् ६ ७

अंक
५

२८

त्यजाइत्यमरः कोणत्रयेषु सीतां प्रसमीक्ष्य चतुर्थः शालकोणस्तेन रामेण न दृष्टः कया तदलाभाति शोकभीत्या इत्यर्थः १६ इति श्रीमित्रः हनुमन् दीका-
 यां सीताहरणं नाम चतुर्थोऽङ्कः ४ ७३ ७३ ततो रामस्य किंचित्तमासीत् तदा ह द्यूतेति विधिवशाद्देवयोगाज्जनकात्मजा
 या इदमुत्तरीयं मया प्राप्तं किंचित्तदोर्नित्ययोगात् यत् द्यूते पण इत्यादिसर्वसुगमम् १ तच्चरणचिह्नमलक्ष्य विचिक्षेत्सति बहिरिति बहिरपि पर्णशाला बहि-

गद्यम् रामः प्राणोन्क्रमणसमयादपि घोरतरं वियोगसमयमधिगम्य पर्णशालांतरालमालोक्य कथमपि विदीर्णं हृदयमार्गादु-
 ज्जिगमिषुन् प्राणान्धारयन् तदुत्तरीयमुपलभ्य जानकीं स्मरन् नरोदीत् द्यूते पणः प्रणयकेलिषु कंठपाशः क्रीडापरिश्रमहरं व्य-
 जनं रतांते शय्यानिशीथसमये जनकात्मजायाः प्राप्तं मया विधिवशाद्देवमुत्तरीयम् १ बहिरपि न पदानां पंक्तिरन्तर्न काचि-
 त्किमिदमियमसीता पर्णशाला किमन्या अहमपि किल नायं सर्वथाराजवशे तदनमपि न हि सोढा हंत सीता वियोगम् २ मध्यो-
 यं हरिभिः स्मितं हि मरुचा नेत्रे कुरंगी गणैः कांतिश्च पक्कुडमलैः कलरवो हाहा हृतः कोकिलैः मातंगैर्गमनं कथं कथमहो हं सर्व-
 ज्ञाधुना कांतारैः सकलैर्विनाश्य पशुवन्नीतासि भो मैथिलि ३ भागेपि काचित् स्त्रियः पुरुषस्य वा पदानां पंक्तिरन्तः कुटीमध्येपि न तदिदं कि-

त्सि इयं यावत्स्था सा असीतैव न पर्णशालैवान्या किंकिल सर्वथा अयमहं राघव एव न चेत्स्यात्तर्हि क्षणमपि सीता वियोगं न सोढा एतेनोन्मादो दर्शितः
 प्रोढानंदाय तोर्विरहात् यो हृद्भ्रमः स उन्माद इति २ मध्योयमिति भो मैथिलि ज्ञातं कुत्रापि त्वदीयं चिह्नमपि न लक्ष्यते

सकाशात्
सूक्त्यतिटयति क्रुद्ध इति करतलप्रहारः स एव शिलातलस्तेन १२ जटायुः आत्मानं शोचयन्नाह राज्यं विषयो यस्याः त्वद्राज्यं पालयामीति मे-
गात-त्यरिनिनिष्पन्नास्कृतिनो रामस्य यतः किमपि कृतं न जातं अत एव भाग्यरहितमिति संतापमकरोदिति १३ हारामेति उपेक्षसे उपेक्षां करोषि १४

॥ ॥ हस्ते तोहृदचपेटशिलातलेन रक्षःपिपेषगहने द्रुतपक्षिराजम् ईषस्थितास्तरपतद्भुविरामरामरामेति मंत्रमनिशं निगदन्मुमु-
क्षुः १२ न मेत्री निर्व्यूढादशरथनृपेराज्यविषयानवेदेहीत्राता हटहरणतोराक्षसपतेः नरामस्यास्येदुर्नयनविषयो भूत्सकृ-
तिनोजटायोर्जन्मेदं वितथमभवद्भाग्यरहितम् १३ हारामहारमणहाजगदेकवीरहानाथहारघुपते किमुपेक्षसे माम् इत्येव देह-
तनयां मुहुरालपंतीमादाय राक्षसपतिर्नभसा जगाम १४ आकृष्यमाणाभरणानि मुक्तासैरध्वजीमारुतिमद्रिमौलौ उवाच रा-
मायसलक्ष्मणाय वराय देयानि स देवराय १५ रामः शुष्के स्थाणौ दक्षिणोरटं करटमवलोक्य पुनरागच्छन्निजप्राणप्रयाण-
मेवमन्वानः क्षणं विश्रम्य मायाकुरंगविनिहत्य रामो भ्रात्रासहागत्य च पर्णशालाम् कोणत्रयेषु प्रसमीक्ष्य सीतां दृष्ट्वा चतुर्थी न-
चशोकभीत्या १६ इति श्री हनु० चतुर्थोऽंकः ४ आकृष्येति आकृष्यमाणासैरध्वजीसीरध्वजो जनकस्तदपत्यं स्त्रीसैरध्वजीसीता अद्रिमौलौ

गिरिशिवरे स्वाभरणानि मुक्ता उन्मुच्य मारुतिं हनुमंतमुवाच किमुवाचेत्याह वराय श्रेष्ठाय रामाय देवराय पतिभ्रात्रे लक्ष्मणाय चाभरणानि देयानि १५
रामेति दक्षिणभागे शुष्के स्थाणौ नीरसचक्षुरवंडे करटं अवलोक्य पुनरागच्छन् मारीचं हत्वा पर्णशालां प्रत्यागच्छन् सन् काकेतुकरटारिष्टबलिपुष्टसकृ-

सः कः यः जरसावाद्भव्येन व्याप्तः सन् वधं वाञ्छति हाकष्टं दृष्ट्वा हनने क्रियं श इति कष्टं विजयो यमलंकारः तदुक्तं दंडिना यः पूर्वोत्तरपक्षाभ्यां निर्णेता भवति स्वयम् शब्दचातुर्यतो विज्ञैर्विजयः समुदीरितः ९ जटायुः क्रोधमभिनीय माभैषीः भयं माकर्षीः दारशब्दो भूय्येव दशभिस्त्वच्छिरोभिर्दिशानामाशापालाग्रामुपहारं करोमि करिष्यामीत्यर्थः कीदृशैः शिरोभिः दिक्षु दशसु दिशासु विक्षिप्यमाणैः पुनः कीदृशैः चंचोः आक्षेपेण ये प्रहारास्ते स्मृदिताः धमन्यो नाडयो

माभैषीः पुत्रि सीते व्रजति मम पुरो नैषदूरं दुरात्मारैरेरक्षः कदारानुरधुकुलतिलकस्यापहृत्य प्रयासि चंचाक्षेपप्रहारस्मृति धमनिभिर्दिक्षु विक्षिप्यमाणैराशापीलापहारं दशभिरपि भृशं त्वच्छिरोभिः करोमि १० अक्षं विक्षिपति ध्वजं दलयते मृद्नाति नन्दयुगं चक्रं चूर्णयति क्षिणोति तुरगान् रक्षः पतेः पक्षिराट् रुधन् गर्जति तर्जयत्यभिभवत्यालंबते ताडयत्यकर्षत्यवलुपति प्रचलति न्यंचत्युदंचत्यपि ११

येषांतैः नाडीतु धमनिः शिरेति विश्वः अन्यत्सु गमम् १० अक्षेति पक्षिराट् जटायुः रक्षः पतेः रा संचक्रांतरालं काष्ठं विक्षिपति विरूढं चालयति दलयते त्रोटयति मृद्नाति मर्दयति गर्जति स्वयंतर्जयति तमभिभवति तिरस्करोति आलंबते यतिष्ठति ताडयति तं प्रहरति आकर्षति तत्कोशान् विलिखति अवलुपति तद्वासांश्च प्रहरति प्रचलति स्वपक्षलाघवमाविष्करोति न्यंचत्युदंचति स्वचरणकृततत्प्रहारवंचनाय उच्चैर्गच्छति ११

सकाशात्तृधाः मदीयं यच्चंडंतुंडंतदेवांकुशस्तेनयचूरं अवस्करणंततोयेव्रणास्तेभ्योनिःसृतमसृकुरुधिरंपास्यंति यद्वा एकमेवपदंव्रणोभ्योनिःसृतम
सृक्व्यस्मिन्तदुरसः उरःपास्यतिकर्मणिषष्ठी तदवस्करणंप्रोक्तंतुंडेनोद्विद्यकर्षणमितिहलायुधः ७ रावणंज्ञात्वाअबलाशौर्यं कुलवान्चौर्यं करोषितत्तु
त्ययिनंसंभवतीत्याह जन्मब्रह्मकुलेइतिहरार्चनविधौशिरःकृतनंकृत्वावज्जिणिदेवेशशक्तिः मनःघोरदंडदलनव्यापारशक्तयेघोरदंडादुर्निग्रहास्तेषांनिग्रह
व्यापारेशक्तंसमर्थंभवतांकेलासोगिरिरुत्पाटितः कीदृशःहेलयाऽनायासेनउल्लासितः उद्गमितोयःकेलयेकीडार्थंकंदुकः तत्सदृशः यथैवकेलिकंदुकः तथैवगि

जन्मब्रह्मकुलेहरार्चनविधौकृत्वाशिरःकृतनंशक्तिर्वज्जिणिघोरदंडदलनव्यापारशक्तंमनः हेलोल्लासितकेलिकंदुकनिभः
केलासउत्पाटितस्तत्किंरावणलज्जसेनहरसेचौर्येणपत्नीरघोः ८ मैनाकःकिमयंरुणद्धिपुरतोमन्मार्गमव्याहृतंशक्ति-
स्तस्यकुतःसवज्जपतनाद्गीतोमहेंद्रादपि तादृश्यस्सोपिसमंनिजेनविभुनाजानातिमांरावणंहाज्ञातंसजटाधुरेषजरसा
क्लिष्टौवधंवाञ्छति ९

रिरितिभावः तत्तस्मादेवंबलेसतिचौर्येणयत् रघोःरामस्यपत्नींहरसेनत्किंकस्मान्नलज्जसेगूढाक्षेपः ८ रावणःस
क्रोधंस्वगतंच अयंमैनाकोगिरिःकिंकिंवितर्कं अयंकःपुरतोभूत्वाअव्याहृतंदेवैरप्यखंडितंमदीयंमार्गरुणद्धि सपक्षत्वात् तस्यमैनाकस्यशक्तिर्मन्मार्ग
रोधनसामर्थ्यंकुतःयतःसगिरिःमहेंद्रादपिइंद्रसकाशादपियद्वज्जपतनंतस्मादेवभीतः इंद्रएवमन्तोबिभेतिनन्निर्जितस्यगिरेर्मयिकाशक्तिरितिभावः त
र्ह्ययंतादृश्योस्तिनसोपिगरुडः निजेनविभनासमंविष्णुबलतुल्यबलंमांरावणंजानाति रावयतिस्वबलेनलोकानितिरावणः हेतिकष्टंज्ञातंएषःसजटायुः

त्यतनात् वियत्याकाशे बहुतरं प्रयाति गच्छति भूमौ स्तोकमल्पं प्रयाति ३ ततो वनांतरे बाणेनेति यावत् रघुवीरो बाणेन मृगं विज्याधत्ता वदेव तपस्वि वेष-
धारी दशाननः इह सीता समीपे आजगामेत्यन्वयः ४ मारीचेति रामे मारीचमृगाया व्यग्रे मतिरावणे प्राप्ते सति अस्याः सीतायाः लोचने भयात् कुरंगीणा
मिव पश्यामि किमप्यनिर्वचनीयनेत्रलोच्यं दृष्ट्वाननं देति भावः ५ स इति सरावणो व्याहरदित्युवाच किंतदाह हे धर्मिणि आतिथ्यदानादानपुण्यपापक्षेपि

बाणेन दिव्येन रघुप्रवीरस्ततो मृगं वक्षसि बद्धलक्ष्यः विज्याधया वत्तरसातपस्वी दशाननस्तावदिहाजगाम ४ मारीचमृग
या व्यग्रे रामे प्राप्ते च रावणे भयादिव कुरंगीणामस्याः पश्यामिलोचने ५ स व्याहरद्वर्षिणि देहि भिक्षामलंघयन् लक्ष्मण-
लक्ष्मलेखाम् जग्राह तां पाणितले क्षिपन्तीं माकारयन्तीं रघुराजपुत्रौ ६ ररे भो परदारचोर किमरेधीरं त्वया गम्यतेतिष्ठाधि-
ष्ठितचंदनाचलतटः प्राप्तो जटायुः स्वयम् मुंचेनां पतिदेवतां नखलुचेन्मच्चंडतुंडां कुशकूरावस्करणघ्नां सृगुरसः पास्यन्ति
गृध्रास्तव ७

क्षां देहिलक्ष्मणेन कृताया लक्ष्मणः चिह्नस्य लेखातां अलंघयन् सन् तद्वहिरागत्य पाणितले क्षिपन्तीं भिक्षां ददतीं सीतां जग्राह हनया-
न् कीदृशीं रघुराजो दशरथस्तत्पुत्रौ रामलक्ष्मणौ आकारयन्तीं आह्वयन्तीं ६ जटायुर्दशरथमैत्रीमनुस्मरन् रावणं ज्ञात्वा कथयसि ररे इति नीचसंबोधने भो अहो
परदारचोर त्वया अधीरं तूष्णीं यथास्यात्तथा किं गम्यते धीरास्तु शनैर्गच्छन्ति न त्वरया अरेतिष्ठ स्वयमहं जटायुः प्राप्तोस्मि अधिष्ठितो अधिवसितः चंद-
नाचलस्य मलयस्य तटोयेन एतेन प्राशस्त्यमुक्तम् एनां मुंच ननु इयमेव प्रयातीति चेन्न कीदृशी पतिरेव देवतायस्याः सातां चेन्न त्यजसितर्हि तव उरसः

गत इत्यध्याहारोवा कीदृशेन तद्द्रक्षणाग्रसीता संरक्षणार्थं लिखिता धनुष्कोट्या तदौ द्वारोपांतभागे यस्याः साभूः कुटीयेन रामधनुर्लेखांकोपि नाक्रमिष्यतीति २७ इति श्रीमिश्रमोहनदासविरचितायां हनुमन्नाटकदीपिकायां औत्पातिको नाम तृतीयोऽंकः ३

आंदोलयन्निति एककरेण सार्द्धं विशिखमांदोलयन्निति मृगयते अवलोकयति १ हस्ताभ्यामिति मायामृगः प्रांतेषु प्रचलति प्रांतेषु शालाभ्यां शेषु मायापूर्वकं मृगजात्यनुकरणमाह कदाचिदिदिपदाध्याहारः सर्वत्रानुबध्यते हस्ताभ्यां शं हस्तग्राह्यत्वं लेढिलिह आस्वादनेन स्पृश्यतां अस्पृश्यत्वं स्रगम

आंदोलयन् विशिखमेककरेण सार्द्धं कोटं डकांडमपरेण करेण धुन्वन् सन्नह्यपुष्पलतया पटलं जटानां रामो मृगं मृगयते वनवीथि कासु १ हस्ताभ्यां समुपैतिलेढि चतूणं न स्पृश्यतां गाहते गुल्मान् प्राप्य निवर्तते किं सलया नाघ्राय चाघ्राय च भूयस्त्रस्यति पश्यति प्रतिदिशं कंडुयते स्वांतनुं दूरं धावति तिष्ठति प्रचलति प्रांतेषु मायामृगः २ ग्रीवाभंगाभिरामं मुहुरनुपतति स्पंदने बद्धदृष्टिः पश्चार्द्धेन प्रविष्टः शरपतनभयाद्भूयसा पूर्वकायम् दर्भैरर्द्धवलीढैः श्रमविवृतमुखभ्रंशिभिः कीर्णवर्त्मपश्योद्विग्नपुत त्वाद्वियति बहुतरंस्तोकमुच्यं प्रयाति ३

मृ २ रामो मृगं लक्ष्मणं दर्शयति गीवेति ग्रीवाभंगेन अभिरामं यथास्यात्तथा मुहुरनुपतति पश्चादवलोकयति स्पंदने महच्चलने बद्धदृष्टिर्येन सः भूयसा पश्चार्द्धेन पश्चिमशरीरभागेन मदीयशरपातभयात् पूर्वकायं प्रविष्टः पश्चात्संकुचितगात्र इति अर्द्धभक्षितैः दर्भैः कीर्णविक्षिप्तवर्त्मयेन सः कीदृशैः दर्भैः श्रमेण विवृतमुखं भ्रंशिभिः पातुकैः एनं पश्य उदग्रपुतत्वात् उत्कटो

यवनराक्षसाविति धरणिः ठोमहेश्वर आख्यात इत्येकाक्षरः नन्वेवं मांसर्वे किं न विद्युरिति चेन्न गिरां दुर्घटं वाचाम गोचरमनिर्वचनीयमित्यर्थः २३ रामा-
दिति वरं रामो नरावणः इत्यस्यायमर्थः रामात् मरणे परत्र मोक्षः स्यादिह च स्वाभिकार्यमित्यर्थद्वयमिति २४ सुललितेति इति विचार्य मृगो भूत्वा तत्पर्णशाला-
भ्यर्णं गतः दशरथकुलदीपे समेसीतया लक्ष्मणेन च सह तत्र कालं गमयति सति जानकी कनकमय कुरंगं संददर्श कीदृशं दशकंठस्य उत्कंठितेन उत्कंठया सी-

गद्यम् अथ मारीचः अतीतानागतवर्त्तमानत्रिकालदर्शनो लंकापतेराज्ञाभासाद्यचित्ताभास रामादपि चमत्तर्क्यमर्त्तर्क्यं रा-
वणादपि उभयोर्यदि यत्तर्क्यं वरं रामो नरावणः २४ सुललितफलमूलैस्तत्र कालं कियंतं दशरथकुलदीपे सीतया लक्ष्मणेन गम-
यति दशकंठोत्कंठितं प्रेरितं द्राक् कनकमय कुरंगं जानकी संददर्श २५ देहं हेममयं हरिन् माणिमयं शृंगद्वयं वैद्रुमाश्रित्वारोपि
खुरारदच्छद्युगं माणिक्यकांतिद्युति नेत्रे नीलसक्तारके रक्वितते तद्वच्चलं प्रेक्षितं तत्तद्रत्नमयं किमत्र बहुना सर्वांगरम्यो मृगः
२६ सांगं माया कुरंगं द्रुतनिधननिशाचारि मारीचमये धावंतं संचरंतं क्षणमपि गहने जानकी याचते स्म रामकामाभिरामं निशि
तशरधनुर्धारिणं लक्ष्मणेन क्षिप्रं तद्रक्षणा योल्लिखिततटभुवा सोप्यगात्तद्वधाय २७ इति हनु० तृतीयोऽंकः ३ ताहरणाभिलाषेण

प्रेरितं प्रस्थापितमिति २५ देहमिति रक्वगमम् २६ सांगमिति जानकी तं माया मृगं प्रति रामं याचते स्म प्रार्थयामासेत्यर्थः कीदृशं द्रुतं अचिरमाविनिधनं यस्य
द्रुतनिधनश्चासौ निशाचरश्च सचासौ मारीचश्च तं अग्रे धावंतं अतिगहने क्षणं यथा स्यात्तथा संचरंतं सोपिरामः लक्ष्मणेन सह तद्वधाय क्षिप्रमगात् लक्ष्मणेनानु-

राद्विहिर्यवहारतया बालभावाच्च देवयोगात् नौकास्वरवमनुभूय वनेचरंती स्थलेपि भाराक्रांतास नौप्रचरतीति मन्यमानास्माप्तिरतः परमन्त्रयेव
स्वरवप्रयाणं कर्तव्यं ननु पद्ममिति बुद्ध्या राममधिकृत्या ब्रवीत् वने जले स्थले भूमौ उपलेति यदीत्यर्थे वा शब्दः इयमपि पोतपुत्री नौका चेत् केनापि शा
पिताकापि मुनिपत्नी स्यात् तर्हि नोस्माकमेव श्रीमती भवतु स्वरवकारिणी स्यात् मुनिपत्नी मा भूदिति भावः केवगौतमस्य शापात् उपलतनुः पाषाणदेहापि
ते चरणनलिनसंगानुग्रहं भजंती सती अहल्ये वयथा शिला त्वंहित्वा अहल्या त्वया तातथेयं नौकापि मुनिस्त्री त्वं मायातु अस्मदारो हणसु स्वाभावात् इत्यु

दृष्ट्वातिदैन्यं जनकात्मजायास्तत्रैव रामः सह लक्ष्मणेन गोदावरीतीरसमाश्रितेषु वनेषु चक्रे निजपर्णशालाम् २१ एषा पंचव
टीरघूतमकुटी यत्रास्ति पंचावटी पांथस्यैकघटी पुरस्कृततटी संश्लेषभित्तौ वटी गोदायत्र नदी तरंगिततटी कल्लोलचंचल्युदी
दिव्या मोदकुटी भवाब्धि शकटी भूतक्रिया दुष्कटी २२

क्वत्यांसीतायाम् २० दृष्ट्वेति वनेषु दंडकसंज्ञकेषु २१ लक्ष्मणस्तत्रैव त
कुटीरमणीयतामालोक्य एषेति हेरघूतम एषा पंचवटी कुटी भवत्विति शेषः कीदृशी पंचवटी पंचवटयुक्ता एतेनापि निबिडच्छाया त्वमुक्तम् पुनः
कीदृशी यत्र पंचावटी अस्ति पंचानामवटीनां समाहारः पंचावटी पंचवटवृक्षमूलेषु पंचसरस्वतीगर्ताः गर्तावटीषु विश्वम्ने इत्यमरः पुनः कीदृशी पां
थस्य प्रवासिनः एकमपेक्षितुं जलच्छायादिकं घटयते उद्दीपयति इति पुनः कीदृशी पुरस्कृतौ शोभमानौ तटौ कुड्यापेक्षया द्वारभागौ यस्याः सा
पुनः कीदृशी संश्लेषोदारापत्याभिनिवेशस्तस्य भित्तौ संचये वटी तन्निवर्तकौषधवटिका पुनः कीदृशी यत्र यत्समीपे गोदा गोदावरी नदी नर्त

मूर्धोति पयःप्रस्रवैः निर्झररूपैः एषः शैलेन्द्रश्चित्रकूटोपिसाश्रुरभूत् केनयेनरुदितेन कीदृशः शैलेन्द्रः उद्दिग्नाः येविहंगाः पक्षिणः तैः निर्गतापरित्य-
क्तास्तरवो यस्मिन्निःसंमदाः हर्षरहिताः श्वापदाः मृगादयो यस्मिन्सः प्रमोदामोदसंमदा इत्यमरः १७ तत्रैवस्मिन्त्रालक्ष्मणं प्रति राममिति यथा
स्वरवमिति रामस्य यथास्वरवस्यात्तथैव गच्छाऽनुसरेत्यर्थः ५८ पदेति अथभरतेनिवृत्तेरामेप्यन्यतः कृतप्रयाणे आहस्म जानकीरामं प्रति विशी-

तत्रचित्रकूटेजानकीसकरुणंसबाष्पम् मूर्धाबद्धजटेनचत्कलभृतादेहेनपादानतिंकुर्वाणेभरतेतथाप्ररुदितंतारस्वरैः सीत
या येनोद्दिग्नाविहंगनिर्गततरुर्निःसंमदः श्वापदः शैलेन्द्रोपिकिलेषभूरिभिरभूत्साश्रुः पयःप्रस्रवैः १७ रामंदशरथंवि
द्विमांविद्विजनकात्मजाम् अयोध्यामटवींविद्विगच्छुपुत्रयथास्वरवम् १८ पदकमलरजोभिर्मुक्तपाषाणदेहामलभतयद्
हल्यांगौतमो धर्मपत्नीम् त्वयिचरतिविशीर्णग्राचविंध्याद्रिपादेकतिकतिभवितारस्तापसादारवंतः १९ उपलतनुरहल्या
गौतमस्यैवशापादियमपिमुनिपत्नीशापिताकापिवास्यात् चरणनलिनसंगानुग्रहंतेभजंतीभवतुचिरमिधनः श्रीमतीपोत
पुत्री २० णीसर्वतः प्रक्षिप्ताग्रावाणोयस्मिन् सचासौविंध्याद्रिपादश्चतस्मिन् त्वयिचरतिसति कतिकतितापसादारवंतः भवितारइति एतत्कु

तइत्यपेक्षायामाह यतःगौतमः शापाच्छिलास्वपांअहल्यांतवपदकमलरजोभिर्मुक्तः त्यक्तः पाषाणदेहोययातामलभतइत्युक्तंभवति त्वचरणस्यर्शनय
थापूर्वमहल्यापाषाणरूपापिदेवीत्वंगतातथाद्यापि विंध्यग्रावाणः स्त्रियोभविष्यंतीति पूर्ववृत्तमनुस्मृत्योक्तम् १९ वैदेहीति वैदेहीअष्टराजमंदि

जानकीसंन्यस्ताध्वपरिश्रमासुग्धावतारं पुराणपुरुषं वंदते स्म तत्रैव कुटीकरणज्जातानंदाप्रणमति अहं रामं वंदे इत्यन्वयः कीदृशं क्रीडानां नरस्मरति
 र्यगाद्यवताराणां कल्पवटं अवताराः यतः शक्तिमास्थाय क्रीडन्ति यथेच्छम् ननु प्रतियुगावतारे जीवोन किं नेत्याह विसर्पितवटं प्रकटीकृतविश्वतनुं
 ननु विश्वजनकत्वेन तत्कृतदोषवान् किं नेत्याह विश्वांबुजन्मावटं विश्वमेवांबुजन्मकमलम् तत्प्रकाशाय आसमंततः वटः सूर्यः यथा सूर्यः पद्मं
 बोधयति ननु तद्गन्धादिगृह्णाति तथैश्वरोपीक्षयैव करोति ननु तद्दोषभाक् वटः सूर्येतरौ लोके इति शाश्वतः सूर्यवन्नाशवान् किं नेत्याह पिष्टांडो घ
 घटं चूर्णीकृतब्रह्मांडसमूहं स्वयमेव नाशक इत्यर्थः तर्हि सर्वानेव नाशयति किं नेत्याह धृतांघ्रिशकटं धृतौ हृदयैस्वांघ्रीयेस्ते धृतांघ्रयो भक्ताः तेषां

क्रीडाकल्पवटं विसर्पितजटं विश्वांबुजन्मावटं पिष्टांडो घघटं धृतांघ्रिशकटं ध्वस्तक्षमासंकटम् विद्युच्चारुरुचाविधूतकपटं

सीताधरालंपटं भिन्नारीभघटं विरुग्णशकटं वंदे गिरांदुर्घटं २३

संसारोत्तारणाय बाह्यं पोतमिति एतदेव दर्शयति ध्वस्तंदूरीकृतं
 क्षमायुक्तानां अंबरीषादीनां संकटं येन तमध्यमपदलोपी समासः तर्हि भक्तपालकत्वाद्विषमः किं नेत्याह विद्युदिवचारुरुक्यस्यांगदीप्तिस्तया-
 विधूतः कपटो मायाकृतदंभो येन तं अतोयः कोपितद्रूपं स्मरति तस्य दंभक्षतिः नेतरेषां अतो ज्ञानाज्ञानाभ्यां जीवानामेव विषमत्वं ननु तवेति भावः ननु एता
 द्रुकं कथं प्राप्यते तत्राह सीताधरालंपटं भक्तार्थमाविर्भूतमित्यर्थः ननु तर्हि कामी किं नेत्याह भिन्ना अरयः कामादय एव इभाः मतंगजास्तेषां घटा
 समूहा येन तम् ननु जितकामादित्वादिरीहते हि करिषुः किं नेत्याह विरुग्णशकटं विशेषेण रुग्णाः खंडीकृताः शकटाः शकटां देत्यराजानो येन शकौ

अंक

३

२४

कीरूपा कीदृशीगोदा तरंगितौतदौयस्याः सा पुनः कीदृशीगोदा कल्लोलैश्चतः पुनः जलनिर्गममागौयस्यां सा कल्लोलचंचत्पुटी पुनः कीदृशी
 गोदा अलौकिकोयः पद्यामोदस्तस्य कुटीकूपिका पुनः कीदृशी भवाब्धिशकटीपोतरूपा पुनः कीदृशीगोदा भूतक्रियादुष्कुटी भूतानां क्रियाभिः
 सामान्यधर्मैः दुःप्रापा बहुपुण्यलभ्येत्यर्थः अत्र विशेषणेषु वटी नटी कुटी सादृश्यं चिंत्यं विस्तारभयान्न विवृते अत्र भवाब्धिशब्दबलादन्योप्यर्थः
 संभवति हेरघूतम एषा कुटी भवतु कीदृशी पंचानां पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशादीनां वटी निहन्त्री वटविशातनेयां प्राप्य न पुनर्भवति यत्र यस्यां पंचा
 नां रूपरसगंधस्पर्शशब्दानां अवटी संगतानि वर्तन्ते कोविधिरस्ति वटवर्जने अत्रेन्द्रियाणि स्रजयानीति पांथस्य मोक्षमार्गं कृतप्रयाणस्य एकानिरूप
 मा घटी विश्रामस्थानं घटविश्रमणे यत्र यस्यां गोदा गावो वेदवाचः ताः ददातीति गोदामुनिसमानटी असिद्धास्ते नट आविर्भवे कीदृशीगोदा पुरस्कृता
 तटी समित्कुशसमृद्धिर्यया सा तटश्च समृद्धौ पुनः कीदृशी संश्लेषोदारापत्याद्यभिनिवेशस्तस्य भित्तौ संचये वटी वज्ररूपा वज्रवटी पविः सार इति शा
 श्वतः पुनः कीदृशी रागादिषु प्राप्ता ये जीवाः तेषां तटिनीनिःसारणतीर्थवती पुनः कीदृशी कल्लोलैः देवैरितस्ततः चक्रम्यमाणानि निकुंजानियस्याः
 सा कल्लोलोदेववारिणोरिति धरणिः निकुंजपुटयोः पुट इति विश्वः पुनः कीदृशी दिव्यो नैसर्गिकोय आमोदः वासनातस्य कुटी क्षयकरी निवासः
 क्षययोः कुटीति चरकः अतएव भवाब्धिशकटी संसारतारणनौकानन्वे वंचेत्सर्वे कथं न विद्युरिति चेत्तत्राह भूतानां प्राणिनां क्रियाभिर्दुरदृष्टैः दु-
 ष्कुटी दुःप्रापेत्यर्थः एते धातवो कविकल्पद्रुमे चिंत्यास्तद्रूपं च २२

भूमे इयं सीता अकस्मान्मंदं मंदं यथा स्यात्तथा कठिना तनुर्यस्या एवं भूताया धरण्याः सकाशात् स्वलंती सती याति कुत इत्यपेक्षायामाह अरुणद
लाचेयं नलिनी च तद्वत् आसमंतात् स्निग्धे पादारविंदेयस्याः सा अलोस्याः पदविन्यासदेशे निजकठिनत्वं त्यज कस्मात् त्यजामीति चेत्तत्राह तव सु
ता एतेन वात्सल्यं उदीरितम् जानकी वनं याति यद्वा कीदृश्या धरण्याः अरुणदलनलिन्या अरुणायेदलाः पादांगुलयस्तेषां नलिनी दुःखदेत्य
र्थः नलोस्त्रीनालदुःखयोरिति चरकः नलंदुःखमस्या अस्तीति नलिनी मैथिली १४ पथिकवधूभिः पांथस्त्रीभिः यद्वा पथिपथिमार्गे मार्गे कवधूभिः

पथिपथिकवधूभिः सादरं पृच्छमाना कुवलयदलनीलः कोयमार्ये तवेति स्मितविकसितगंडुं व्रीडविभ्रान्तनेत्रं मुखमवनमयं
ती स्पष्टमाचष्ट सीता १५ घुसृणु मसृणु पादागम्यते भूः सदभा विरचय शिवजातं मूर्ध्नि धर्मः कठोरः इति ह जनकपु
त्री लोचनैरश्रुगर्भैः पथिपथिकवधूभिर्वीक्षिता शिक्षिता च १६

ग्रामीणस्त्रीभिः कोस्त्री ग्राम्यप्रकाशयोरिति धनंजयः स्मितेन
विकसितो गंडौ यस्मिन् व्रीडया विभ्रान्ते नेत्रे यस्मिन् तन्मुखमवनमयं ती एतेन स्पष्टं मद्रमणो यमित्युक्तवती न तु गिरेति १५ घुसृणोति पथिमार्गे प
थिकवधूभिः अश्रुगर्भैर्लोचनैः कृत्वा जानकी वीक्षिता इति शिक्षिता च इति किं भो सीते त्वं घुसृणु मसृणु पादा कमलकोशानवनीततुल्याऽरुण
कोमलचरणासि भूः सदभादिभक्तिरसहिता भवत्यागम्यते मूर्ध्नि धर्मः कठोरः अतः शिवजातं शिरः पादत्राणं वल्कलजं पत्रजं वा विरचय १६

युगलम् शकंचसारिकांचपिककुलंचद्वंद्वैक्यम् १० रामइति अयोध्यानिकटएवनंदिग्रामोऽस्ति तत्रस्थः सन् ननु जटाजिनादिवतः किमयोध्यापालने
नेतितत्राह रघुपतेः रामस्यवनवासानंतरभोगाय अपालनेरामवचनभंगात् त्वमत्रस्थोराज्यंकुर्वितिरामवचनम् ११ सद्यइति त्रिचतुरेतिनिपातः असकृद्वा
रंवारं पर्यंतभूः परिसरइत्यमरः १२ आदाविति हेवैदेहि इमान् वनसंबन्धिनोभूभागान् भूप्रदेशान् त्वंकथं यायाः कथंगमिष्यसि स्रोतांसिचकाननानिच

रामेप्राप्तेवनांतंकथमपिभरतश्चेतनांप्राप्यतातं नीत्यादेवेन्द्रलोकं मुनिजनवचनादूर्ध्वदेहक्रियाभिः भ्रातुः शोकाज्जटावान-
जिनवृततनुः पालयामासनंदिग्रामेतिष्ठन्नयोध्यां रघुपतिपुनरागामिभोगायवरैः ११ सद्यःपुरीपरिसरेषु शिरीषमृद्वागत्या
जवाञ्चिचतुराणिपदानि सीता गंतव्यमस्तिकियादित्यसकृद्ब्रुवाणारामाश्रुणः कृतवती प्रथमावतारम् १२ रामः आदावे
वक्तुशोदूरीकुचतटीभारेणानम्रापुनर्लीलाचंक्रमणंचनेवसहसेदोलाविधौश्चाम्यसि स्रोतःकाननगर्तनिर्झरसरित्प्रा
यानपूर्वा निमान्भूभागानपिभूतभैरवमृगान्वैदेहियायाः कथम् १३ अरुणदलनलिन्यास्निग्धपादारविंदाकठिनतनुध
रण्यांयात्यकस्मात्स्वलंती अवनितवस्तुतेयंपादविन्यासदेशेत्यजनिजकठिनत्वं जानकीयात्यरण्यम् १४

गताश्चनिर्झराश्चसरितश्चयेषांप्रायोबाहुल्यं येषुतान् अपूर्वान् त्वयाकदाप्यदृष्टान् यास्यामीतिचेत्तत्राह लीलायै यन्मंदिरेपिचंक्रमणं तदपित्वंनसह
सेदोलाविधौअपिश्चाम्यसिश्चममेषि अत्रहेतुमाह आदाविति १३ रामः वारितामपिकृतप्रयाणांसीतांदृष्ट्वाधरणींप्रार्थयते अरुणोति भोअवनि

भरतस्य राज्यारुचिश्च राज्याकरणं कीदृशस्य भरतस्य जनके दशरथे बांधवे मयि च त्सलस्य प्रेमवतः यद्वा जनको विदेहस्तद्बांधवस्य तद्भ्रातुः प्रेषस्य
जामातृत्वात् ममानुजस्येति अन्यत्सगमम् ६ श्रुत्वेति नृपेण दशरथेन सुमंत्रो मंत्री तद्वचनेन स्कनानां रामलक्ष्मणभरतादीनां हाराधवरामरा
मइति एकवारमुच्चरिते सति दीर्घतरं निःश्वस्य भूयो नोच्छ्वसितं देहं त्यक्तमिति भावः ७ भरतः महतीं मूर्च्छां मासाद्य वैक्लव्यं नाटयति मातरिति

अंक
३

मां बाधते न हितया गहनेषु वा सो राज्यारुचिर्जनकबांधववत्सलस्य रामानुजस्य भरतस्य यथा प्रियायाः पादारविंदगमनक्षतिरुत्पला
क्ष्याः ६ श्रुत्वा सुमंत्रवचनेन सुतप्रयाणं शापस्यतस्य च विचिंत्य विपाकवेलां हाराधवेति सकृदुच्चरितं नृपेण निःश्वस्य दीर्घतरमुच्छ्वसितं
न भूयः ७ मातस्तातः कथातः सुरपतिभुवनं हाकुतः पुत्रशोकात् कोसौ पुत्रश्चतुर्णां त्वमवरजतयायस्य जातं किमस्य प्राप्तौ सौ काननौ तं कि
मिति नृपगिरा किं तथा सौ वभाषे मद्वाग्बद्धः फलं ते किमिह तव धराधीशता हाहूतोऽस्मि ८ गुरोर्गिरा राज्यमपास्य तूर्णं वनं जगाम अथ रघुप्रवीरः
निषंगपृष्ठः शरचापहस्तस्तं लक्ष्मणो गामिव बालवत्सः ९ गुर्वाज्ञा परिपालनाय च वनं संप्रस्थितं राघवं दृष्ट्वा सौत्वरिता विदेहतनया
श्वभूजनं पृच्छति नत्वा कोसलकन्याकां धियुगुलं पश्चात्सु मित्रां पुनर्दृष्ट्वा हाशक्तसारिकापिककुलं रामानुगाप्रस्थिता १०

उक्तिप्रत्युत्तयाचार्योद्घाटनं अन्यत्सगमम् इति पुनः मूर्च्छितो भुवि पपात ८ गुरोरिति शरयुक्तश्चापो हस्ते यस्य सध्यमपदलोपी समासः अन्यार्थेऽथ शब्दः
सकः लक्ष्मणस्तं राघवं अनुजगाम बालवत्सो गामिवेति ९ गुर्वाज्ञेति गुरोर्दशरथस्य अहमपि यास्यामीति पृच्छति कोसलकन्या कोसल्या तदंघ्रि-

२१

सहेयंतत्रगताकैकेयीरात्रावेनंभक्षयन्धोराक्षसेभ्योयोगबलेनारक्षत् तदाप्रबुद्धेनराज्ञावरद्वयमस्यैदत्तंतत्तयाराज्ञिविन्यस्तंयथेच्छंगृही-
ष्यामीति तद्वरादानादनृतः स्यामिति प्रसिद्धम् ४ रामभरताविति अत्रप्रसिद्धशब्दार्थकथनेरामायणविरोधः स्यात् अस्याप्यग्रिमश्लो-
कैश्चततएवव्याख्यायते अत्रराज्ञोक्तंराज्यभ्रष्टोरामोवनंयातु अराज्यार्होभरतोरारज्यंगृह्णातु तदाभरतोपिराज्यं परित्यज्यरामानुगम-
नायोद्यतोभूदिति पठ्यते अन्यथाभरताधर्मः स्यात् रामभरतौ राजानं नमस्कर्तुमवतरत इत्यन्वयः कीदृशोस्वंस्वंसमयंवनगमनराज्य-

गद्यम् रामभरतौस्वंस्वंकालमधिगम्यहर्षशोकौनाटयंतौ गुरोर्गिराजटावल्ललछत्रचामरधारिणौवनप्रस्थानरा-
ज्याभिषेकारंभायराजानंदशरथंनमस्कर्तुमवतरतः तत्रभरतः हातातमातरहहज्वलितानलोमांकामंदह-
त्वशानिशैलकृपाणबाणाः मथंतुतान्विषहतेभरतः सलीलंहारामचंद्रपदयोर्नपुनर्वियोगम् ५

ग्रहणरूपमधिगम्यहर्षशोकौवनगमनात् रामोहर्षराज्यभ्रवणात् भरतः शोकं नाटयंतौनाटकमेवाह गुरोर्दशरथस्यगिराजटाश्ववल्लला-
निचतान्येवछत्रचामराणिचतद्धारिणौकस्मैवनप्रस्थानमेषराज्याभिषेकः तस्मैएतदर्थेननृपेसत्यत्वमायातिभरतेपिधार्मिकत्वंनृपेणरामे-
भरतेपिराज्यंप्रतिज्ञातं एकतरादानेनृतमेवतस्मादुभाभ्यांवनमेवराज्यंमतंभरतोजटाधरः सन् रामाज्ञयाराज्यंचकारेति कैकेय्यापिवरदानात् स-
त्यत्वमेव तत्रभरतः अशनिर्वज्रंशैलाः गिरयः कृपाणः खड्गः बाणः शरः तेचतेतानिवज्रादीनिति स्रगमम् ५

प्रलये रुद्रश्चीत्कारं करोति इति प्रसिद्धं स्फीतकेतुप्रचार इति वा पाठे स्पष्टार्थः एकोत्तरशतं केतवः संति २ तानिति दशस्यंदनं दशरथं क्रंदयंती शो-
षयंती शिवशिवेति खेदे एषः रामः शांत्यै उत्सातजन्यदोषोपशमाय वनमभिप्रेष्य तां पुत्रस्य मम सुतस्य भरतस्य राज्यां भवतु इति वाचमूचे ३

अंक

३

कैकेयी आत्मगतम् प्राप्तः किल महाबन्धकालस्तर्हि द्रुतं राजानं भरतराज्यं प्रार्थयामि न खलु कालक्षेपः श्रेयसेरहसि-
उपगम्य प्रकाशं राजन्मंगलीरियं वधूर्यतो ऽस्या आगमनमात्रेण महोत्पाताः संभवन्तीति तानुत्पातानवेक्ष्य क्षिति-
पमथ दशस्यंदनं क्रंदयंती लोकान् शोकानलौघैः शिवशिवतरसाभस्मसात्कुर्वती च कैकेयी वाचमूचे निखिलनिजकु-
लांगारमूर्तिः ससीतः शांत्यै पुत्रस्य राज्यां भवतु वनमभिप्रेष्य तामेष रामः ३ गद्यम् दशरथः सकरुणस्त्रीवचनस्वीकरणं
मरणोत्साहननाटयन्महतीं मूर्च्छामासाद्य धरणीतलमुपगतः कथमपि चेतनामुपलभ्य रामं कामायजमिव वनं प्रस्थितं
वीक्ष्य शक्तो धर्तुं प्राणाज्जिह्वशिवकथं तान् विहायाथवाहम् निर्मुक्तः स्यां वचनमनृतं तत्पुनर्नान्यथा मे भूयाद्भूयस्तदनु
वचनं हावभाषेतथेति ४

राममिति अथवा प्राणधारणाक्षमश्चेत्तान् प्राणानपि विहाय अनृतप्रतिनिर्मुक्तः स्यात्तदेव वचनं अन्यथा
माभूत् तदनु इति विचारानंतरं हाकष्टं तथेति यथात्वं वदसितथैवास्तु इति तां कैकेयीं बभाषे अत्र राज्ञेति चिंतितं चेत्कैकेयुक्तं करोमि तर्हि रा-
मादर्शनेन मरणमाप्नुयां न चेदनृतं स्यात्तर्ह्यनृतं मा स्यात् मरणमेवास्तु इति भावः अत्रेयं कथा देवास्तरयुद्धे देवपक्षे स्थितो राजामूर्च्छितः तेनैव

२०

अथरामवनलीलां वर्णयितुं संकमारभते भक्त्येति राघवोरामः धर्मपत्न्या सार्द्धं कतिपयसमयं यथास्यात्तथा स्वरंगान् भोगान् कामविलासान् षो भोगान्
 भक्ताश्रवणमुनिपितुर्यज्ञदत्ताख्यवैश्यतपस्विनः शापसमयं प्राप अत्रेयंकथा मृगयांगतो दशरथः वनगजत्रयेण शब्दवेधित्वपरिचयाय कुंभजले-
 न पूरयंतं श्रवणमुनिं अदृष्ट्वैव जघान ततोऽप्यपित्राय ज्ञदत्तेन शप्तः अस्यामेवावस्थायां पुत्रशोकात् परलोकं गमिष्यसीति तं वियोगसमयं प्राप य-
 द्वा राघवोऽप्युषः दशरथः धर्मपत्न्या सार्द्धं वर्द्धिष्णुकामः अपूर्णकामाभिलाष इति उभयोर्विशेषणम् भोगान् षो उक्तं च स्रगंधिवनितावस्त्रंगीतं तांबू-

भक्ताभोगान् स्वरंगान् कतिपयसमयं राघवो धर्मपत्न्या सार्द्धं वर्द्धिष्णुकामः श्रवणमुनिपितुः प्राप हाशापकालम् धत्ते तस्मिन्
 विवस्वान् मलिनकिरणतां हामहोत्पातहेतो रूल्कादंडः प्रचंडः प्रपतति नभसः कंपते भूतधात्री १ दिग्भागो धूसरो भूदहनि
 बहुतरस्फारताराः स्फुरन्ति स्वर्भानो भान्वीयं ग्रहणमसमये रौधिरी बिंदुवृष्टिः मध्याह्ने ऊर्ध्वस्थकोशश्च गणरुतमति
 स्फीतफेरुप्रचारो वारंवारं गभीरप्रलय इव महाकालचीत्कारधोरः २

लभोजनम् वाहनं भूषणं चेति भोगाष्टकमुदीरितम् शा-
 पकालमेव द्योतयति तस्मिन् समये धत्ते व्यधत्त भूतार्थैर्वर्तमानता नाटकालं कृतित्वात् उक्तं च दशरूपके प्रकृतं वर्तमानत्वं नाटकालं कृतिः परा
 १ दिगिति अहनि दिवैव स्फारो विस्तारः स्वर्भानोः राहोः सकाशात् मध्याह्ने ऊर्ध्वमास्थकोशोऽप्येपांते श्वगणाः सारमेयगणाः तेषां रुतमभू-
 त् स्फीतो बहुतरः फेरुनां शिवानां प्रचारः इतस्ततः सरणं वारंवारं भूत कश्चिद्गभीरप्रलय इव कीदृशः महाकालोरुद्रस्तस्य चीत्कारेण धोरः

ध्यगतेयुवत्याः पार्श्वस्थितायाः परिरभ्यदेहम् यूनः स्त्रियो लोलनतोरतं शैरत्युद्भवः संपुटनामधेयः अयमेवोदयो तेनान्यथोक्तः उत्तानकृतप्रमदो
परिस्थः कक्ष्यांसमावर्जतदूरयुग्मं संमर्द्द्यानस्तनमंडलं यद्मेतसः स्यात् किल संपुटारव्यः ३० आगामीति रंगभवने स्फुरतागारे चिरंकोपि भ्रमः
आविरासीत्कयोः तयोः सीतारामयोः भ्रमेपि चिरमव्ययमिति चरकः किं कृत्वैव आगामिभविष्यो यो दीर्घविरहः दंडकारण्यप्रस्थानरूपस्तं ज्ञात्वै
व कीदृशी सीता अद्भुताः कामकेलयो यस्याः सा अस्य रसस्यादौ तुरगांस्ताडयामासेति भ्रमः उक्तः प्रांते बिडालपत्नी पूजनमेव भ्रमः अतः आ
द्यंत भ्रमादिनिष्ठमेव जातं यद्वा स्पष्टमेवार्थः रंगभवने अद्भुतकामकेलिः कामक्रीडा चिरमाविरासीत् अन्यत्पूर्ववत् अन्यत्कविनेव व्याख्या-

आगामिदीर्घविरहश्चिरमाविरासीत् ज्ञात्वैव रंगभवने द्रुतकामकेलिः श्रत्वा तयोर्गिरमपूजयदौ तु पत्नी मुद्गीर्णक
र्णसरणां चरणायुधानाम् ३१ इति श्री हनुमन्नाटके द्वितीयोऽंकः २

तं भ्रममेवाविष्करोति चरणायुधानामिति तयोः जानकीरामचंद्रयोर्मध्ये जानकीचरणायुधानां गिरंश्चुत्वा बिडालपत्नीं अपूजयत् अत्र बिडालपत्नी
शब्दाद्बिडालपूजने पतिव्रतायाः परपुरुषस्य शोभाभूदिति सूचितम् किमित्यपूजयत् एवमुक्तं भवति बालायाश्चेतसि चरणायुधशब्देनैव प्रात-
रुत्पद्यतेनेतरथा अतः पूजिता बिडालपत्नी पूर्ववैरमनुस्मरंती चरणायुधमव्यग्रमश्नातु तस्मिन्निवृत्ते प्रातः कालासंभवाद न तां भवतु यामिनी कामिनी
पतिमालिङ्ग्याजस्वस्फुरवमनुभवत्स्वित्यभिप्रेतोर्थः ३१ इति श्री मिश्रदासवि० हनुमन्नाटकदीपिकायां जानकीविलासो नाम द्वितीयोऽंकः २

ननु सितारवंडश्चेदल्पतरः गुडो बहुतरः तर्हि किं गौरवादेव गुणाधिक्यमित्यपेक्षायामाह रमणेति भावयित्वा निषेज्य धात्रा गुरुकृतमपि मेवदनं तथापि प्रियेण त्वया आस्वाद्य अमृतरश्मेरपि मंडलं वा निर्णीयतां यत्रैव स्वादातिशयस्तत्रैव गौरवमिति भावः २८ सीतामिति मनोहरतरंगिरमुद्गिरंती सीतां परिपूर्णकामः कामकलाविलासो यत्र अन्यथेश्वरत्वस्य क्षतिः स्यात् रामः सीतां तथाबुभुजे यथा कोपीश्वरो भूत्वानाद्यभक्तनक्तिनपुराबुभुजे नाये भोक्ष्यतीति २९ अथैतद्द्वर्णनमुपसंहरति मृद्विति प्रियायाः कापि अनिर्वचनीया दिव्या अलौकिकी स्तनश्रीराघवस्य हृदयतापं हृत् अयतीति हृदयः

जानकी सानंदं सोत्कंठाचप्राणवल्लभमाल्लादयति रमणचरणयुग्मे तावकं भावयित्वा मधुरगिरमुदारं रामदासीं प्रवी-
मि कृतमपि गुरुधात्रा स्वाद्यनिर्णीयतां मेवदनममृतरश्मेर्मंडलं वा प्रियेण २८ रामः सानंदम् सीतां मनोहरतरं
गिरमुद्गिरंती मालिङ्ग्य तत्र बुभुजे परिपूर्णकामः रामस्तथात्रिभुवने पियथानकोपिरामां भुनक्ति बुभुजेन च भोक्ष्यती-
शः २९ मृदुस्फुरभिस्त्वर्णस्फीतकक्षापुटोद्यद्बलितभ्रजलतायाः संपुटालिङ्गितायाः स्फुरतरसंवशाया राघवस्य प्रि-
याया हरति हृदयतापं कापि दिव्या स्तनश्रीः ३०

कामस्तस्य तापं ज्यथा हरतीति कीदृशी मृदुःस्पर्शा सहः स्फुरभिः स्फुगंधः स्त्वर्णो गौरो-
ज्वलः स्फीतः किंचिदुन्नतः सचासौ कक्षापुटश्च तस्मादुद्यते ललिते भ्रजलते यस्याः सा तथा कक्षापुटोद्यदिति पाठे स एवार्थः एवं भूतात्कक्षापुटादुद्यते
उपरि भ्रजमूले यस्याः हरतु इति पाठः तत्राशीः किंपुनः कीदृश्याः संपुटालिङ्गितायाः संपुटारव्यालिङ्गनेनालिङ्गितायाः उक्तं पंचसायके ऊर्ध्वगतं म

अत्यंतकामबाणभिन्नासती वीतलज्जा जानकी निधुवनेति हेरमणस्वमुखानुसारं निर्विशंकं यथास्यात्तथा मेरसनां पिबपिब आदरे वीप्सा अत्रास्वादनमेव
पानं ननुरमित्वायास्यामीति चेत्तत्राह प्रियायाः ममचेतः रत्नसंशंकातं किं रत्नसोरताधिक्यं ततो याशंका भयं तेनातंकः कंपोयस्मिन्तत् एवं भूतं जा
तं रमणायाक्षमास्मीति भावः यद्वा सर्वमेकं पदं रमणस्य तव योरभसोरताधिक्यं तस्माद्वाशंका तयायः आतंकस्तद्युक्तं चेत् तदेव प्रियं यस्याः मेकुतो
नक्षमसीत्यपेक्षायामाह निधुवनेरतीघनाया बद्धीकेलिस्तथा द्रावणादिना ग्लानिभावं निःप्राणतां भजंत्याः उक्तं चरसोदधौ अंतश्चंद्रं देहे यत्र बलं पुष्टिं द्रवेदस्याः

निधुवनघनकेलिग्लानिभावं भजंत्यारमणरत्नसंशंकातं किंचेतः प्रियायाः अधरदशनसर्पत्सीत्कृतायाधृतायाः पिबपिबरसनां
मेकामतो निर्विशंकम् २२ रामः सानंदम् जानकीवाग्विलासमुल्लासयतिलालित्यशालिनालापेन पद्यम् वाचांगुफेन रंभाक
रकमलदलोदारसंचारचंचत्तंत्रीसंजातमंजुस्वरसरसतरोद्गारताराक्षरेण प्रत्यग्रो निद्रनाकट्टमकुसुमनवामोदसंवादमैत्री
पात्री भूतेन धात्रीं सुरभयतिचरस्थावरां रामराज्ञी २३

तद्विगमा इत्याधिक्यश्चमनिःप्राणताग्लानिः पुनः कीदृश्याः अधरस्य दशनं रवंडं नते
नसर्पत् निर्गच्छत् सीत्कृतं सीत्काररवोयस्याः यद्वा अधरदशनयोः अधरदंतयोरेव सर्पत् सीत्कृतं यस्याः उक्तं च पंचसायके द्रवति च यदि नारी प्रौढरागा
नियुक्ता भृदुनिधुवनयोगे दंतसंधौ गभीरं द्रवति रदनवासः किंचिदुन्मथ्य भूयः कथितमिह मुनींद्रैः सीत्कृतं रागकारि अस्मिन्पद्ये सीत्कृतमाविष्कृतं पुनः धृ
तायाः अंके वश्य प्रेष्ठेयं नायिका तदुक्तं चरसोदधौ सीत्कृतसंज्ञाभिमुखोयस्याः सततं प्रियो भवेदनुगः वश्यप्रेष्ठासोक्ता ब्रजरमणी मंडनं यथारोधेति २२ वाचाभिति

रामराज्ञीचरस्थावरांस्थास्तुचरिष्णुरूपांधरित्रींस्तरभयतिस्तरभीकरोति केनवाचांगुंफेनरचनयासंदर्भोरचनागुंफइत्यमरः कीदृशेनगुंफेनरंभायाः अप्सरस-
स्तस्याः करावेवकमलेतयोर्थादिदलान्यंगुलयः तासांयोउदारः संप्रमादवान् संचारस्तद्रागव्यंजकंतंत्रीगमनंतेनचंचंतीसशब्दायातंभीवीणाततः संजातोयो
मंजुस्वरः कोमलालापः ततोपिसरसतरोऽतिशयेनरसवान् यः उद्धारः उद्धारस्यंगीतंतस्मिन्ताराणिव्यक्तान्यक्षराणियस्मिन्नतन् तदुक्तंसंगीते सात्वतीपंचमथी
कप्रीतिमंठविराजितम् त्रिपदंसध्रुवंगीतमुद्धारस्यंमतंबुधैरिति पुनः प्रत्ययंनवीनंउन्निद्रं विकसितंचतन्नाकद्रुमकुसुमपारिजातपुष्पंतस्ययोनवामो

अथरामस्तामाल्हादयति अरण्यंसारंगैर्गिरिकुहरगभिश्चहरिभिर्दिशोदिङ्मातंगैः श्रितमपिवनंपंकजवनैः प्रियाचक्षुर्म-
ध्यस्तनवदनसौंदर्यविजितैः सतांमानेम्लानेमरणमथवादूरसरणं २४ वक्त्रं वनांतसरसीरूहाणि भृंगाक्षमालांजगृहुर्जपा
य एणीदृशस्तेष्ववलोक्यवेणीमंगंभुजंगाधिपतिर्जुगोप २५ दस्तात्कालिकोगंधः सएवयासंवादमैत्रीवचनचातुरीतस्याः पात्रीभूते

नपारिजातकुसुमादप्यतिस्नग्धेनेत्यर्थः २३ अरण्यमिति सारंगैर्मृगैर्हरिभिः सिंहैः मातंगैः गजैः पंकजवनैः पद्मव्रातैः वनजलंजीवनंभुवनंवनमित्य-
मरः कीदृशैः सर्वैः प्रियायास्तवचक्षुः सौंदर्येणमृगाः मध्यप्रदेशसौंदर्येणकमलवनं विजितमिति मृगादिभिररणयादिश्चयणंयुक्तमित्याह सतांसंभावितानां
मानेचित्तोन्नतोम्लानेसतिकेनापिदूषितेसति मरणंमुख्यंतदभावेदूरसरणंदेशांतरदुर्गश्चयणंयोग्यं अतएभिर्दुर्गमेवाश्रितमितिभावः अधिप्रिये अयीति कोम-
लामंत्रणेअपिवातत्रसंभावनागर्हासिमुच्चयप्रभशंकासंभावनास्वपीत्यमरः २४ वक्त्रमिति सरसीरूहाणिपद्मानि एणीदृशस्तेष्ववलोक्यतत्सौंदर्यार्थं

मदनेति कामाग्निनाशुष्यत्तयोरमणीयः रामस्यसीतायाः कुचांतः स्तनमध्यदेशस्तद्युक्तेहृदयो मलयजपंकस्तस्मिन्निमग्नोऽलिर्भ्रमरोलक्ष्यते उत्प्रेक्षते
कीदृशः गाढं यथास्यात्तथा बद्धा अखिला अंघ्रयो यस्य अतएव उपरिविततो पक्षो यस्य उड्डीना संभवात् कइवलक्ष्यते एषकुसुमेषोः शर इव पुंस्वमात्रा
माशिष्टः अन्यतू हृदयमग्र इति १७ द्राक् ईषद्भाजेन भावा विष्करणं भेनाश्रितानि द्वायथासा अन्यथा वैजात्यमायाति जानकीपतिं प्रमदयति प्रकृष्टं हर्षय

रामः तत्रो मेधिलस्तोरस्थलनिक्षिप्तयक्षकर्मैसानंदपतितभ्रमरमालोक्य मदनदहनशुष्यत्कांतकांता कुचांतहृदि मलय
जपंके गाढबद्धाखिलांघ्रिः उपरिविततपक्षोलक्ष्यते लिनिमग्नः शर इव कुसुमेषोरेषपुंस्वमावशेषः १७ तत्रावसरे पृथुल
जघनभारं मंदमांदोलयंती मृदुचलदलकाया प्रस्फुरत्कर्णपूरा प्रकटितभ्रजमूलादर्शितस्तन्यलीला प्रमदयति पतिं द्राक्-
जानकीव्याजनिद्रा १८ तामोपि दूरस्थां मन्वानः तदनुजनकपुत्रीवक्त्रमालोक्य रामः पुनरपि पुनरेवाधाय चुंबन्नतृप्तः
स्तनतटभ्रजमूलोरस्थलं रोमराजी मदनसदनमासीच्चुंबितं पंचबाणः १९

ति हर्षप्रकारमेवाह मंदं यथास्यात्तथा पृथुलं मांसलं जघ
नंतस्य यो भारः तंदोलयंती तोलयंती पुनः कीदृशी मृदूनिस्पर्शा र्हीणि चंचलानि अलकायाणियस्याः प्रकटितं भ्रजमूलं यथा दर्शितास्तन्यलीलास्तनयोः
परिसरशोभाय या एतत्पद्मेन कुंचितारव्यं शयनं दर्शितं तदुक्तं कामावतारे प्रमीलादंभतो यत्र प्रीतिदानदिद्विस्त्रया स्वशोभा दीयते नेत्रेशयनं तद्विकुंचितम् १८
तदनुव्याजाविष्कृतभावदर्शनानंतरं रामः जनकपुत्रीवक्त्रं आलोक्य पुनः पुनः आधाय चुंबन्नपितृभोजनजातः स्तनतटभ्रजमूलोरस्थलं रोमराजि मदनसदनं

यसेनायास्फारोविस्तारस्तन्नाशायचक्रं आविष्टलिंगत्वादस्वडत्वंराजहंसइवलोपेप्यचू ओणादिकः कुमुदवनवधूनांबोधेविकासेसतिनिद्रायादरिद्रो
 यस्माद्यदुदयेविकसितत्वात्पुनर्नसंकोचइतिभावः रतिपतेर्बाणानांनिर्वाणस्तीक्ष्णीकरणंतस्यशाणः उपलविशेषः यद्वा निर्वाणोमोक्षस्तस्य-
 शाणः सहायकृत्कामबाणनिर्मुक्तोसत्यांसहाय्यकृदितिभावः निर्वाणस्तीक्ष्णमोक्षयोरितिचरकः उत्तेजकोपलेशाणः पक्षेप्यात्मगतेपुमानि

इत्याकर्ण्यचंद्रमंडलशाणोत्तीर्णोरतिपतेर्बाणोजानकीरामचंद्रयोर्वक्षस्थलेनिपततिइतिश्लोकाभिप्रायमवगम्यनिष्क्रान्तः
 सर्वआलिजनः अत्रापितरुणरात्रौशक्रसारिकादीनांपक्षिणांमधुरस्वरैर्मदनोर्मिसंसूचिता रामः अंकेकृत्वाजनकत-
 नयांद्वारकोटेस्तलांतात्पर्यंकांकेविपुलपुलकांराधयोनम्रवक्त्राम् बाणान्पंचप्रवदतिजनः पंचबाणोऽभ्यमाणोर्बाणैः किंमां
 प्रहरतिशनैर्व्याहरंतीजगाम ११ जानकी गाढंगाढंकमलमुकुलं पुंडरीकाक्षवक्षः पीठंकाठिन्यमपिकुचयोजानकीमान-
 कीर्णा पूर्णाकामैः शिथिलमनिलस्यागमायाचकारस्फीतं नीतसदयहृदयंस्वामिनालिंग्यमत्वा १२ तिधरणिः १० अथजानकीरा-

मयोः शृंगारं वर्णयति अंकेकृत्वेति द्वारकोटेः द्वाराग्रभागस्यतलांतात्जनकतनयां अंकेकृत्वा पर्यंकांके पर्यंकमध्येनिनाय आनयत् विपुलपुल-
 कामेतेन मुखस्मितस्निग्धसाल्विकोदर्शितः उक्तंचरसोदधौ साक्षादीश्वरयोगोयैस्तेमुख्यामनीषिभिर्ज्ञेयाः इतिद्रष्टुमिति प्रकारायेस्युः स्नि-
 ग्धामतास्तएवात्रइत्यपिशनैर्मनसिउवाच बालायाः प्रभूतरोमांचदर्शनेनपंचबाणोप्यपरिमितबाणान्नांतिः ११ गाढंगाढमिति मानकीर्णामा

श्री अवाप्यमुरवांभोरुहेस्वर्कायमुरवारविंदेयुक्तेमुद्रितेसतिरुद्धेइत्यपिपाठः कुमुद्वतीवनितयाकुमुदिन्यएवचंद्रकांतातयाकृतंयद्वैलक्ष्यं लज्जा
तेरेकस्तेनपांडुकृतः रागांश्चितोपिपीतत्वमागतइतिकेनैवहास्येनैवपरगाभिनमेनंदृष्ट्वा यत्कुमुदिनीविकसनंतदेवहासः उक्तंच आत्मनश्च
रतेयस्यज्ञातेन्यैर्यत्रजायते अपत्रपेतिमहतीतद्वैलक्ष्यमुदाहृतम् ७ रामःसखींप्रति कर्पूरैरिति द्यावाभूमीचरोदसीत्यमरः अक्षालिप्रक्षा

कर्पूरैः किमुपुरिकिंमलयजैरालेपिकिंपारदैरक्षालिस्फटिकांतरैः किमघटिद्यावापृथिव्योर्वपुः एतत्तर्कयकैरवकुमहरेभृं
गारदीक्षागुरौदिक्षातामुकुरेचकोरस्रहदिप्रौढेतुषारत्विषि ८ अमृतममृतरश्मेर्मंडलस्यानुभूयद्विजचतुरचकोरप्रीति
रंगारकेषु प्रभवतिभवदीयाचेद्विधातुर्विधानंतदिहपुनरपिस्थाल्कोन्यथाकर्तुमीशः ९ चक्रक्रीडाकृतांतस्तिमिरचयच-
मूस्फारसंहारचक्रकांतासंयोगसाक्षीगगनसरसिथोराजतेराजहंसः संभोगारभकुंभः कुमुदवनवधूबोधनिद्रादरिद्रो
देवःक्षीरोदजन्माजयतिरतिपतेर्बाणनिर्वाणशाणः १०

लितंकिंदिकपूर्वसैवकांतातस्याः मुकुरेतत्तुल्येअन्यत्स्पष्टम् ८ अंगारको
रकाशनंचकोरमवलोक्याह अमृतमिति भोद्विज चतुरपक्षिविदग्धचकोरअमृतरश्मेर्मंडलस्यचंद्रविंबस्यामृतमनुभूयचेद्ववदीयाप्रीतिः अं.
गारकेषुप्रभवति तत्तदाविधातुरीश्वरस्यविधानंपुनरप्यन्यथाकर्तुंकःपुमान्ईशःस्यात् नकोपीतिभावः ९ अथपंजरस्थामंदिरसारिका
सरवीनांस्वमंदिरगमनायाशिषंपठतिचक्रेति क्षीरसमुद्रात्जन्मप्रादुर्भावोयस्यएवंभूतो देवश्चंद्रोजयति तमेवविशिनष्टि अंधकारनिच

समूहेशर्वरी सार्वभौम इति शर्वरी भूपतिश्चंद्र इति ४ ननु कोकानां कुतः शोक इत्यपेक्षायामाह भविष्ये इति गद्यम् पुनश्चंद्रमेव विशिनष्टि स्वैरमित्यादि
चतुर्भिः युवत्यश्च युवानश्च यूनस्तेषां यूनानां अत्रैकशेषः पुमान् स्थियेत्यनेन स्त्रिया सहोक्तो पुमान् शिष्यत इति कंद एव कंदलः स्वार्थे लच् समूहं कुर्वन्नि
त्यर्थः अन्यत्सगमम् ५ तत्रोदये सरागं चंद्रमवलोक्य कविरुत्प्रेक्षते अद्यापीति असौ शशीतत्क्षणादेव तदुदयमात्रादेव फुल्लंतो ये कैरवास्त ए
व कोशारवङ्गकोशास्तेभ्यो निःसरंतीया अलिश्रेणी भ्रमरपंक्तिः सैव रूपाणां खड्गः तमाकर्षति प्रसह्य गृह्णाति दिवा तत्र सुप्ता अलयश्चंद्रोदयादेव

अपिच अद्यापि स्तनतुंगशैलशिरवरे सीमंतिनीनां हृदि स्थातुं वाञ्छति मान एषाधिगिति क्रोधादिवालोहितः उद्यद्दूरतरप्रसा
रितकरः कर्षत्यसौ तत्क्षणात् फुल्लत्कैरवकोशनिःसरदलिश्रेणी रूपाणां शशी ६ यातस्यास्तमनंतरं दिनकृतो वेषेणारागा-
न्वितः स्वैरं शीतकरः करं कमलिनीमालिङ्गितुं योजयन् शीतस्पर्शमवाप्य संप्रति तया युक्ते मुखं भोरुहेहास्येनैव कुमुद्वती
वनितया चैलक्ष्य पांडूकृतः ७

सर्वेपंक्तीभूय एकदैवनिःसरंति इति प्रसिद्धम् कीदृशः उद्यत् उद्गच्छन् इति क्रोधादालोहित
इति किं एषः मानः सीमंतिनीनां हृदि अद्यापि मय्युद्यते सति स्थातुं वाञ्छतीति कीदृशो हृदि स्तनावे वतुंगो शैलशिरवरे यत्र ६ रागमुत्प्रेक्ष्य
पांडुतामुत्प्रेक्षते यातस्येति अनंतरं पक्षांतरे शीतकरः अस्तं यातस्य दिनकृतः सूर्यस्य वेषेणारागान्वितो जातः यादृगरूपो रविरस्ति तादृगुदये
चंद्रो भूदिति भावः किं कुर्वन् स्वैरं यथेष्टं कमलिनीं सूर्यप्रियां आलिङ्गितुं करं किरणरूपं हस्तं योजयन् सन् संप्रति तदैव तया कमलिन्या शीतस्प

अथतयोः रतिगृहप्रवेशमाह अस्तमिति मुकुलितायाः नलिन्याः बांधवेविकासहेतौ सूर्ये अस्तंयाते सति प्राचीभागे पूर्वदिग्भागे प्रमदं यथास्यात्त
थासिंधुपुत्रे चंद्रे उदिते सति रामं नंदयती जगाम कामं अनिशम् अकामानुमतौ कामः स्पृहायामपि संमत इति धरणिः एतेन त्रपाद्योतिता सुंदरं रामं मंदिरं वा उ
क्तं च कलाविलासे रम्यपक्षिरवानंदं नवचित्रकुलाकुलं स्वक्तांबूलार्हशयनं गृहं स्फुरत्सुंदरम् ३ पुनरपि सिंहावलोकनन्यायेन चंद्रोदयमाविष्करोति प्राची

अस्तंयाते मुकुलनलिनी बांधवे सिंधुपुत्रे प्राचीभागे प्रमदमुदिते पक्षनारिं गपिं गे रामं कामं गुरुजनगिरामं मंदिरं सुंदरं स्वरं भोस्तु
स्तं जनकतनयानंदयती जगाम ३ प्राचीभागे सरागे तरणि विरहिणी क्रांतमुद्रे समुद्रे निद्रालोनी रजालो विकसितकुमुदे निर्वि
कारे च कोरे आकाशे सावकाशे तमसि शममि ते कोकलोके सशोके कंदर्पे नल्पदपैवितरति किरणान् शर्वरी सार्वभौमः ४ भवि
ष्ये रामशापे त्यंतनिकटवर्तिनि कोकलोकानामकस्मात् महोत्पातनिमित्तं पार्श्वस्थितानामपि प्रियाणामनवलोकतः शोकसं
भवः स्वैरं कैरवकोरकान् विदलयन् धूनां मनः स्वेदयन् भोजानि निमीलयन् मृगदृशां मानं समुन्मूलयन् ज्योत्स्नां कंदलयन् त
मः कवलयन् भोधिमुद्गलयन् कोकानां कुलयन् दिशोधवलयन् हिन्दुः ससुंज्जुमते ५ भोग इति तरणि विरहिण्यपि प्राचीभागे सरागे सति

एतेन चंद्रदर्शनात् सत्योपि स्त्रियः परपुरुषानुरागं कुर्वतीति ध्वनितं यतः पूर्वायाः दिशस्तारणिरतिप्रियस्तथापि सरागाजातेति भावः यत्रोदेति रवि
सैव प्रिया तस्याश्च सः प्रिय इत्यागमोक्तत्वात् सावकाश इति गृहादिदर्शनमेव तत्रावकाशः तमसि शमनाशंगते सति कोकाश्चक्रवाकास्तेषां लोके -

दिभिः सह स्वपुरीं जगामेत्यन्वयः सलक्ष्मण इति पदेन सीतानुजयोर्मिलया लक्ष्मणस्यापि विवाहो द्योतित इति ध्वनितम् ६० इति श्रीमि-
श्रमोहनदासविरचितायां हनुमन्वाटकदीपिकायां जानकीस्वयं वरोनाम प्रथमोऽङ्कः १ ७ ७ ७ ७
अथ तयोस्तत्र संभोगमधुरं द्योतयितुं पद्यमवतारयति प्राप्येति प्रथमयामस्तु प्रवेशकौतुकेन नीतस्तदग्रे यामत्रयं कथमपि नीत्वा कथमप्यत्र हेतुमा

श्रीराम प्राप्यायोध्यां स्वजनपरमोत्साहसं भावनाभिर्नत्वा मूर्ध्ना खिलगुरुजनं सीतया लक्ष्मणेन रामो यामत्रयमपि कथं
मारनाराचभिन्नो नीत्वा सीता किमिति तुरगांस्ताडयामास दंडैः १ सर्वलक्षणोपेतां देवभूपालयोग्यान् मेदुरमंदुरायां तुरगा
नवलोक्य मारज्वराकुलितचित्तभांत्यावधू पुत्रयोर्मंगलावलोकनायागतस्य भगवतस्तरणैः किरणमालिनस्तुरगा इमे स्वभाव
तेजस्विनस्ताडनमसौ ढारस्ताडिताः पुनः पुनः भगवंतं भास्करं द्रुतगत्यास्ताचलं नयंत्विति बुध्यादाशरधिर्जनकपुत्री
चदंडाघातैस्तुरगान् ताडयामास निशायां प्रौढायां शीघ्रमावयोः संगमो भवत्वित्यभिप्रायः २

मारनाराचभिन्न इति अन्यत्सगमम् किमित्येतस्यार्थं कविरेव द्योतयति तत्र नारस्महोषः १ सर्वेति मेदुरं स्निग्धचित्रयोरिति धरणिः बलात्
नीता मेदुरे चित्रे तुरगांस्ताडयामास रामस्तु मंदुरायां वाजिशाला तु मंदुरेत्यमरः मेदुरं च मंदुराचेति द्वंद्वैक्यम् एतेनोन्मादावस्था द्योति
ता सोक्ता रसोदधौ प्रौढानंदायत्तो विरहाद्योतद्भूमः उन्मादः २ ७ ७ ७ ७

रतश्चियमिति वक्तव्ये वृद्धभावावधार्यः भरतस्य दोष्यन्तेः श्रियं वा अविधिना धर्मयुद्धविद्याभावेन यो दुर्नयोन्यायो राजते तस्य व्यापेधार्थं श्रीरामस्य तव भू-
रं प्लोमधिपरशुरामे स्थिते सति सनकोपीत्यर्थः कीदृशो अधिज्यं धनुर्वस्य तस्मिन्निति अयं क्षेपश्लोकः टीकांतरात् ५६ महत्तेज एश्वरं क्षात्रं वा अन्यत्स्फ-
निसम् ५७ निःसाणोति रसालगोमुखं वस्त्रीकाहलः संकरध्वनाविति विश्वः निःसाणो वाहिनीवाद्यविशेषः ५८ रामे इति प्रवराः देवाः प्रकृष्टो वरो

ज्ञात्वा वतारं रघुनंदनस्य स्वकीयमालिङ्ग्य ततो वगाढम् विन्यस्य तस्मिन् जमदग्निस्तूनुस्तेजो महत्क्षत्रवधान्निवृत्तः ५७ निःसा-
णमर्दलरसालगभीरभेरो इंकारतालरवकाहलनादजालैः पूर्णं बभूव धरणी गगनांतरालं पाणिग्रहे रघुपतेर्जनकात्मजायाः ५८
रामेश्यामेसकामेस्पृशति जनकजापाणिपद्मं प्रदत्तं पित्रानेत्रालिपद्मे प्रवरपुरवधूं मंडलानां मुहूर्ते तस्याणिः स्पर्शसौख्यं परमनुभ-
वती सच्चिदानंदरूपं तत्रासीद्वाणभिन्नारमणरतिपतेर्योगनिद्रांगतेव ५९ वैवाहिकं कुशिकं नंदनजामदग्न्यवाल्मीकिगौतमव-
सिष्ठपुरोहिताद्यैः रामो विधिसहसमाप्य सलक्ष्मणस्तैः रानंदयनूजनकजां स्वपुरं जगाम ६० इति हनुमन्नाटके प्रथमोऽंकः १

येभ्यः तेन तत्पूर्वं स्वर्गस्थीसमूहानामिति नेत्रश्रेणीपद्यानियस्मिन् तादृशो मुहूर्ते रमयतीति रमणः सचासौरतिपतिश्च तद्वाणभिन्नासती योगनिद्रांगता इ-
व आसीत् एतेन दिग्धप्रलयसात्विको दर्शितः उक्तंचरसोदधौ स्वरवदुःखाभ्यां चेष्टाज्ञानविलपनं यदा तदा प्रलय इति किं विशिष्टं तस्याणि स्पर्शसौख्यं
सच्चिदानंदरूपं मोक्षस्वरवांतरगमिति ५९ वैवाहिकमिति सलक्ष्मणो राम एतैः कुशिकं नंदनादिभिः कृत्वा वैवाहिकं विधिं समाप्य तैः कुशिकं नंदना

इदानीं मुनिः श्रीरामं स्तोति धावद्भूर्जटीति यद्ययं देवो रामो न प्राप्नोति विष्यत् नावतरिष्यत् तर्हि अस्यां भूमौ पदकः अधास्यत्कुतो नाधास्यदित्यपेक्षा यामा
ह धावन्सत्रवधार्थं त्वरमाणः यो धूर्जटेः रुद्रस्य धर्मपुत्रः शिष्यः तस्य यो परशस्तेन क्षुण्णाया अखिलक्षत्रियश्रेणीपंक्तिः तस्याः शोणितेन पिच्छला आच्छा-
दिता वस्तुमती जातेति शेषः रुद्रशिष्यत्वेन संहारकत्वं सूचितं प्रवीणदक्षिणो विज्ञ इति विश्वः उत्तमनेरवौ विष्ठाववष्टंभस्त्रियामथेत्यपि अत्र सूर्य उत्तमने

धावद्भूर्जटि धर्मपुत्रपरशुक्षुण्णारिवलक्षत्रियश्रेणी शोणितपिच्छला वस्तुमती को स्यामधास्यत्पदम् त्रैलोक्याभयदानदक्षि
णभक्तजो वष्टंभदिव्योदयो देवो यं दिनकृत्कुले कतिलको न प्राप्नोति विष्यद्यदि ५४ रामः पश्चाज्जामदस्य चरण कमलयोर्निपत्य उत्प
त्तिर्जमदमितः स भगवान् देवः पिनाकी गुरुवीर्यं तत्तु नयद्दिरामनुपथं व्यक्तं हितकर्मभिः त्यागः सप्तसमुद्रमुद्रितमहीनिर्व्याज-
दानावधिः सत्यब्रह्मतपोनिधेर्भगवतः किं किं नलोकोत्तरम् ५५ माताकान शिशोर्वर्चोसि कुरुते दासीजनोक्तानि याकस्तातः प्र-
मदाप्रतारितमतिर्जानाति कृत्यं नयः कश्चायं भरतश्चियामं विधिना यो राजते दुर्नयो व्यापेधार्थमधिज्यधन्वनिमयि श्रीरामभृ-
त्ये स्थिते ५६ वा अन्यत्सुगमम् ५४ उत्पत्तिरिति सत्यं यथार्थभाषणम् ब्रह्मवेदः तपः कायक्लेशा एतानि निधीयन्ते यस्मिन् तत्संबुद्धौ हे स

सत्यब्रह्मतपोनिधेर्भगवतः पूज्यस्य त्वलोकोत्तरं लोकेभ्योतिरिक्तं किं किं न अपितु सर्वमेवास्ति तदेव धोतयति जन्मगुरुवीर्यत्यागैस्त्वादृशः कोपि ना
स्तीति ध्वनितम् अन्यत्सुगमम् ५५ परशुरामः सदयम् प्रमदयास्त्रिया प्रतारिता प्रलोभिता वं चिता मतिर्यस्य भरतानां भरतवंश्यानां राज्ञां श्रियं भा

रं बालवृद्धौ परित्यक्ता सास्त्रं हन्यान् चक्रकमिति राजनीतौ कीदृशं वीरघ्नं अजयं वृद्धजयेष्वजयमेवेत्यतो जयोपि नास्ति यथा कथंचित् अत्युग्रं रिपुं
न्याद्विचक्षणः इति वाक्याद्वृद्धोऽपि हंतव्यश्चेत्तत्राह त्वं नोस्माकं जात्यैव ब्राह्मण जात्यैव पूज्योसि न क्षात्रेण अतः पूज्येव धाभावः तस्मात्त्वं क्रोधादि
मप्रसीद च आत्मवधेनास्मभ्यमयशोमादेहीत्यभिप्रायः संकरोयमलंकारः इत्युक्तेष्वुक्तमात्मक्षात्रपणसाफल्यं श्रावयति ४९ द्विः शरमिति स्रगम
मू ५० मकरध्वजः कामरूपः स्वर्गगमनं अत्रेयं कथा रामस्य बाणो निरर्थको न स्यात् चेन्मुनयेत्यजतितर्हि ब्राह्मणवधः स्यात् भूमौ चेत्तर्हि भूत

द्विः शरं नाभिसंधत्ते द्विः स्थापयति नाश्रितान् द्विर्ददाति न चार्थिभ्यो रामो द्विर्नाभिभाषते ५० रामस्तदादाय धनुः सृहेलं बाणं गु
णोयोज्ययदा च कर्षं भाति स्म साक्षान्मकरध्वजः स्वर्गतिं प्रविच्छेद च भार्गवस्य ५१ तच्चापमाकर्षति ताटकारावाकर्णमाकर्णवि
शालनेत्रा सासूयमैक्षिष्टविदेहजासौ कन्यां किमन्यां परिणेष्यतीति ५२ भार्गवः सानुनयम् यः कार्तवीर्यस्य भुजा सहस्रं-
चिच्छेदवीरो युधिजामदग्न्यः स सायके रामकराधिरूढे ब्राह्मण्यदैन्यप्रणयी बभूव ५३ ७३ ७३

पीडा स्यात् एतत् ज्ञात्वा परशुरामस्य स्वर्गगमनमेव चिच्छेदेति भावः ५१ तदा कर्षणे सीता वृत्तमाह तच्चापमिति तच्चापंतस्य मुनेश्चापं ताटकाराविति
पदेन रामस्य स्त्रीषु निर्दयत्वमारोपितं सीतया अन्यस्त्रीपरिणयनेन ताटकावन्ममापि मरणं स्यादिति भावः ५२ भार्गवः सानुनयं पूर्वार्द्धे मुनिशौर्यकी
र्त्तनेन रामशौर्याधिक्यं द्योतितम् अनौद्धत्यं तु ब्राह्मणस्वभाव एवेति द्योतितं ब्राह्मण्यं ब्राह्मणस्वभावश्चेदं दैन्यं तव प्रणयो स्यास्तीति ५३ ७३

इदानीं मुनिः श्रीरामं स्तोति धावद्भूर्जटीति यद्ययं देवो रामो न प्राप्नोति विष्यत् नावतरिष्यत् तर्हि अस्यां भूमौ पदकः अधास्यत्कुतो नाधास्यदित्यपेक्षा यामा
ह धावन्सत्रवधार्थं त्वरमाणः यो धूर्जटेः रुद्रस्य धर्मपुत्रः शिष्यः तस्य यो परशस्तेन क्षुण्णाया अखिलक्षत्रियश्रेणीपंक्तिः तस्याः शोणितेन पिच्छला आच्छा-
दिता वसुमती जातेति शेषः रुद्रशिष्यत्वेन संहारकत्वं सूचितं प्रवीणदक्षिणो विज्ञ इति विश्वः उत्तमनेरवो विष्ठाववष्टंभस्त्रियामथेत्यपि अब्रसूर्य उत्तमने

धावद्भूर्जटि धर्मपुत्रपरशक्षुण्णारिवलक्षत्रियश्रेणी शोणितपिच्छला वसुमती कोस्यामधास्यत्पदम् त्रैलोक्याभयदानदक्षि
णभक्तजो वष्टंभदिव्योदयो देवो यं दिनकृत्कुले कतिलको न प्राप्नोति विष्यद्यदि ५४ रामः पश्चाज्जामदस्य चरण कमलयोर्निपत्य उत्प
त्तिर्जमदमितः स भगवान् देवः पिनाकी गुरुवीर्यं तत्तु नयद्दिरामनुपथं व्यक्तं हितकर्मभिः त्यागः सप्तसमुद्रमुद्रितमहीनिर्व्याज-
दानावधिः सत्यब्रह्मतपोनिधेर्भगवतः किं किं नलोकोत्तरम् ५५ माता कान शिशोर्वर्चोसि कुरुते दासी जनोक्तानिया कस्तातः प्र-
मदाप्रतारितमतिर्जानाति कृत्यं नयः कश्चायं भरतश्चियामं विधिना यो राजते दुर्नयो व्यापेधार्थमधिज्यधन्वनिमयि श्रीरामभृ-
त्ये स्थिते ५६ वा अन्यत्सुगमम् ५४ उत्पत्तिरिति सत्यं यथार्थभाषणम् ब्रह्मवेदः तपः कायक्लेशा एतानि निधीयन्ते यस्मिन् तत्सं बुद्धौ हे स

सत्यब्रह्मतपोनिधेर्भगवतः पूज्यस्य त्वलोकोत्तरं लोकेभ्योतिरिक्तं किं किं न अपितु सर्वमेवास्ति तदेव धोतयति जन्मगुरुवीर्यत्यागैस्त्वादृशः कोपि ना
स्तीति ध्वनितम् अन्यत्सुगमम् ५५ परशुरामः सदयम् प्रमदयास्त्रिया प्रतारिता प्रलोभिता वंचिता मतिर्यस्य भरतानां भरतवंश्यानां राज्ञां श्रियं भा

आकृष्टे धनुषि मुनिधर्षणा अनाकृष्टे मम पराजय इति धर्षणामर्षो ताभ्यां मूर्च्छितः - पुर इति अद्य प्रभृतिरामः परशुरामः मम पुरोजन्मा ब्राह्मणो न पराजयहेतुत्वात् स्वयमप्यहं रघुकुलजातानां राज्ञां पुत्रः पौत्रो वानब्राह्मणावमाननहेतुत्वात् तेषां नदभावात् अतो यं भूलोकस्थो जनः अयं कौतुकार्थं आगतोऽपि देवादिगणः मां वीरं कलयतु जानातु अवीरं वानशौर्यं ब्राह्मणो हि मे इत्युक्तत्वात् मया दुष्टस्यास्य द्विजदमनदीक्षायां परिकरः कटिस्थवस्त्रग्रंथिर्वद्भोस्ति स्यात्सज्जत्वं परिकर इति विश्वः ४८ एतन्मनसि विचार्य तत्तुल्यः पुनरपि शांत्यैव वदति भूमात्रमिति प्रकरणार्थः सुबोध एव कटाक्षमुपक्षि

रामोऽपि धर्षणामर्षमूर्च्छितः पुरोजन्मानाद्य प्रभृति मम रामः स्वयमहं न पुत्रः पौत्रो वारघुकुलभुवांचक्षितिभुजाम् अवीरं वीरं वा कलयतु जनो मामयमयं मया बद्धो दुष्टद्विजदमनदीक्षापरिकरः ४८ भूमात्रं कियदेतदण्वमितं तन्निर्जितं हार्यते यद्दीरेण भवादृशे नददतात्रिः सप्तकृत्वोजयम् डिंभोयं न वबाहुरी दृशमिदं घोरं वीरव्रतं तन्क्रोधाद्विरमप्रसीद भगवन् जात्यैव पूज्योऽसि नः ४९

पति यदा तत्र विजये लाभत्रयमस्ति तदैश्वर्यग्रहणं आत्मजयघोषणं शत्रुहननंचेति तेषां तु तत्पराजये किमपि नास्तीत्याह यत् भूमात्रं न त्वन्ये लोकास्तप्राप्यर्णवमितं न तु सर्वाभूः तत्रापि भवादृशेन वीरेण त्वादृशेन शूरेण तत्रापि त्रिः सप्तकृत्वः न त्वेकवारं निर्जितं तत् हार्यते त्वया त्याज्यते आदाय हृत इति एतत् कियत् न कियदिति तदपि भूमात्रं न वनास्तीति भावः किं विशिष्टेन वीरेण जित्वा ब्राह्मणो भ्यो ददता एतेनैश्वर्यग्रहणमपि नास्ति तर्हि जयो भविष्यति सोऽपि नास्तीत्याह अयं भूलोकस्थो जनः न वबाहुस्तस्मिन् इति त्वं तु डिंभो वृद्धः डिंभो स्त्री बालवृद्धयोरिति विश्वः वीरव्रतं ईदृशं घो

रं बालवृद्धौ परित्यक्ता सास्त्रं हन्यान् न च क्रकमिति राजनीतौ कीदृशं वीरव्रतं अजयं वृद्धजयेष्य जयमेवेत्यतो जयोऽपि नास्ति यथा कथंचित् अत्युग्रं रिपुं
 न्याद्विचक्षणः इति वाक्याद् वृद्धोऽपि हंतव्यश्चेत्तत्राह त्वं नोस्माकं जात्यैव ब्राह्मण जात्यैव पूज्योसि न क्षात्रेण अतः पूज्येव धाम्नाः तस्मात्त्वं क्रोधादि
 मप्रसीद च आत्मवधेनास्मभ्यमयशोमादेहीत्यभिप्रायः संकरोयमलंकारः इत्युक्तेऽप्युक्तमात्मक्षेत्रपणसाफल्यं श्रावयति ४९ द्विः शरमिति स्रगम
 मू ५० मकरध्वजः कामरूपः स्वर्गगमनं अत्रेयं कथा रामस्य बाणो निरर्थको न स्यात् चेन्मुनयेत्यजतितर्हि ब्राह्मणवधः स्यात् भूमौ चेत्तर्हि भूत

द्विः शरं नाभिसंधत्ते द्विः स्थापयति नाश्रितान् द्विर्ददाति न चार्थिभ्यो रामो द्विर्नाभिभाषते ५० रामस्तदादाय धनुः संहलं बाणं गु
 णेयोज्ययदा च कर्ष भातिस्मसाक्षान्मकरध्वजः स्वर्गतिं प्रविच्छेद च भार्गवस्य ५१ तच्चापमाकर्षति ताटकारावाकर्णमाकर्णवि
 शालनेत्रा सासूयमैक्षिष्विदेहजासौ कन्यां किमन्यां परिणेष्यतीति ५२ भार्गवः सानुनयम् यः कार्तवीर्यस्य भुजा सहस्रं-
 चिच्छेदवीरो युधिजामदग्न्यः ससायके रामकराधिरूढे ब्राह्मण्यदैन्यप्रणयी बभूव ५३

पीडा स्यात् एतत् ज्ञात्वा परशुरामस्य स्वर्गगमनमेव चिच्छेदेति भावः ५१ तदा कर्षणे सीता वृत्तमाह तच्चापमिति तच्चापंतस्य मुनेश्चापं ताटकाराविति
 पदेन रामस्य स्त्रीषु निर्दयत्वमारोपितं सीतया अन्यस्त्रीपरिणयनेन ताटकावन्ममापि मरणं स्यादिति भावः ५२ भार्गवः सानुनयं पूर्वार्द्धे मुनिशौर्यका
 र्त्तनेन रामशौर्याधिक्यं द्योतितम् अनौद्धत्यं तु ब्राह्मणस्वभाव एवेति द्योतितं ब्राह्मण्यं ब्राह्मणस्वभावश्चेदं दैन्यं तव प्रणयो स्यास्तीति ५३

दृष्टं ज्ञातं दिव्यास्त्राणां पारमंतोयेन सविप्रेविषये शस्त्रग्रहणं गुरुभारो यस्मिन् तादृशात्साहसिक्यात् श्रोत्रियेभ्यः वेदाध्ययनाग्निहोत्रादिकर्मणां श्रेष्ठेभ्यः स्रगमम्
 ४३ ४४ किंचित्कृत्वा ज्ञात्वा पुनस्तौति स्त्रीष्विति प्रवीरजननी प्रकृष्टशूरमाता एव पदेन नान्याकुत एवं इत्यपेक्षायामाह यस्मै तव जनन्यै गिरिजास्पृहयां च भू-

जातः सोऽहं दिनकरकुले क्षत्रियः श्रोत्रियेभ्यो विश्वामित्रादपि भगवतः प्राप्त दिव्यास्त्रपारः अस्मिन्वंशे कथयतु जनोदुर्यशो वाय
 शो वा विप्रे शस्त्रग्रहणं गुरुणो साहसिक्याद्विभेदि ४३ परशुरामः साभ्यसूयम् येन स्वां विनिहत्य मातरमपि क्षत्रास्त्रमध्वास-
 वस्वादाभिज्ञ परश्वधेन विदधे निःक्षत्रियामेदिनी यद्वाणव्रणवर्त्मना शिखरिणः क्रौंचस्य हंसच्छलादद्याप्यस्थिकणाः पतन्ति
 सपुनः क्रुद्धो मुनिर्भार्गवः ४४ स्त्रीषु प्रवीरजननी जननी तवैव देवी स्वयं भगवती गिरिजापियस्यै त्वद्दोर्वशीकृत विशारवमु
 रवावलोकं व्रीडाविदीर्णहृदयास्पृहयां च भूव ४५ हारः कंठे विशतुय दिवातीक्ष्णध्वरः कुठारः स्त्रीणां नेत्राण्यधिवसतु सरवकं
 ज्जलं वा जलं वा संपश्यामो भ्रवं मपि सरवमेत भर्तुं मुखं वा यद्वा तद्वा भवतु न वयं ब्राह्मणेषु प्रवीराः ४६ परशुरामः तथा
 पिसाभ्यसूयं यच्चापमीश भजपीडनपीतसार प्रागप्यभज्यत भवांस्तु निमित्तमात्रम् राजन्यकप्रधनसाधनमस्मदीय-
 माकर्षकामुक्मिदं गरुडध्वजस्य ४७ वेति अहं चेदृक् पुत्रमातास्यामिति स्पृहायां हेतुमाह त्वद्दोर्वशीति विशारवः शिखिवाहनः स्कंदो यदा क्रौंच

गिरिजयार्थं गतस्तदा परशुना युद्धे पराजित इति ४५ ४६ पूर्वगरुडध्वजस्य इदानीमस्मदीयं इदं कामुक्मिदं आकर्ष रणोनाप्रधनं युद्धमिति धनं जयः ४७

क्तपूर्णप्रतिवचनं तेषां क्षत्रियाणां रक्तेन पूर्णो निष्पादितप्रतिवचनं प्रतिकरणीयं यस्मिन् तत् यत्तिलकुशयवादि सूचकं वचनं तद्रक्तेनैव संपादितमिति भावः
 एवं भूतोपि भवतान ज्ञातस्तदाश्चर्यम् ३८ पुनराश्चर्यमनुवदति हेराममदीयकुठारः तेतवस्मृतिस्मरणविषयं न प्राप्तः किंतु प्राप्त एव मामनादृत्यैत-
 त्कृतमिति भावः समानादरणमेवाश्चर्यम् किं विशिष्टः कुठारः कृतवीर्यस्यापत्यं कार्तवीर्यः सचासौ अर्जुनश्च तस्य भ्रजा एव विपिनं तस्य कर्त्तनली-

आश्चर्यं कार्तवीर्यार्जुनभ्रजविपिनच्छेदलीलाविदग्धः केयूरग्रंथिरत्नोत्करकषणारणत्कारघोरः कुठारः तेजोभिः क्षत्रगोत्रप्रल-
 यसमुदितद्वादशाकारानुकारः किन्तु प्राप्तः स्मृतिं ते स्मरदहनधनुर्भंगपर्युत्सुकस्य ३९ रामः सभयम् बाहोर्बलं न विदितं न च कामु-
 कस्य त्रैयंबकस्य महिमानं तवापि सैषः तच्चाफलं परशुराममक्षमस्वडिंभस्य दुर्विलसतानि मुदेगुरूणाम् ४० अयंकंठः कु-
 ठारस्ते कुरुरामयथोचितम् निहतुं हंत गोविप्रान् शूरारधुवंशजाः ४१ भो ब्रह्मन् भवता समनघदते संयां भवार्त्तापिनो सर्वे हीनबला-
 वयं बलवतां यूयं स्थिता मूर्ध्नि यस्मादकगुणं शरासनभिदस्तव्यक्तमुर्वीभुजा मस्माकं भवतो यतो न वगुणं यज्ञोपवीतं बलम् ४२

रायां विदग्धः पुनः तेजोभिरुग्रः दुष्प्रेक्ष्यः अन्यत्सगमम् कषणं घर्षणं सम इति धरणिः बहुत्वमुत्करोन्नात इत्यपि ३९ बाहोरिति त्र्यंबको रुद्रस्तस्येदं धनु-
 र्त्रैयंबकम् तनिमेति वापाठः तत्र तनोर्भावः तनिमानिः सारत्वमिति डिंभो माणवकः शिशुरिति विश्वः एतेन धनुर्भंगस्येष्टत्वं कथितम् ४० इदानीं ग-
 र्भिताक्षेपमाविष्करोति अयमिति सगमम् ४१ पुनरपि सवैदग्ध्यमाक्षिपति भो ब्रह्मन्निति ४२

अरेरे इत्याक्षेपे अकांडमनवसरं प्रचंडौ यो दोर्दंडौ तयोः कोदंडखंडनरूपो यश्चंडिमाचंडत्वं तदाडंबरेण जगन्त्रयं कथमापूरितं कांडोस्त्रीदंडबाणार्धवर्ग
वसरवारिषु इत्यमरः जातं मांत्वं न वेत्ति किं भूतं सकलवसुमती पृथ्वी तस्याः मंडलस्य ये आखंडलाइन्द्राः राजानस्त एव कुमुदिन्यस्तासां पक्षस्यया लक्ष्मी
जातु राज्यादिरूपातद्वरणे सूर्यतंकयेन कार्तवीर्यो नृप इत्युक्तः ३६ तदेवाह तर्कन्याय्यं शोषं स्रगमम् ३७ हेमंदकार्याकार्यमूढमेव स्वभावः सर्वभूतैर्न
सामितुं विदितः न ज्ञातो न अपितु विदित एव अहो यद्भवतान ज्ञातस्तदाश्चर्यमित्यहोपदेन ध्वनितं स्वभावमेव द्योतयति किं विशिष्टस्य मे क्षत्रसंताने यो रोषस्त

अरेरे निजकुल कमलिनी प्रालेयवर्षदाशरथे कथमकांडमदांतप्रचंडदोर्दंडकोदंडखंडचंडिमाडंबरेणापूरितं जगन्त्रयम् सकलव
सुमती मंडलारखंडलकुमुदिनी पक्षलक्ष्मी हरणकिरणमालिनं न मां वेत्ति येनोक्तः कार्तवीर्यः ३६ सहस्रबाहुस्त्वमहं द्विबाहुस्त्वं
सैन्ययुक्तोस्यहमेक एव त्वंचक्रवर्ती मुनिनंदनोऽहं तथापि नोपश्यतु तर्कमर्कः ३७ उत्कृत्योत्कृत्य गर्भानि पिशकलयितुं क्षत्र
संतानरोषादुद्दामस्यैकविंशत्यवधिविशसतः सर्वतो राजवंशान् पित्र्यंतद्रक्तपूर्णप्रतिवचनमहोमंदमंदायमानक्रोधाग्नेः स
र्वतो मे सरवलुन विदितः सर्वभूतैः स्वभावः ३८ स्मात् गर्भानि पिउत्कृत्य उदरान्निःसार्य शकलयितुं खंडयितुं उद्दामस्य गतदयस्य पुनः स

र्वतः सर्वान्त्रीरुद्धतरुणरूपपुरुषान् राज्ञां वंशेषु जातान् क्षत्रियान् एकविंशत्यवधिविशसतः घातयतः पुनः पित्र्यं पितृणामिदं पित्र्यंत
र्पणादिप्रयोगे द्वितीयामंदायमानः क्रोधाग्नेर्यस्य यथापित्र्यमकरवं तथा तद्वाशांतक्रोधोऽभवमिति भावः किं विशिष्टं सर्वतः इति सर्वयथास्यात्तथातद्र

ख्यातः सोयमितिपूर्वेणैवसंबंधः असौकः येनकुठारेणस्त्रीबालवृद्धावधिस्रियश्चबालाश्चवृद्धाश्चतत्पर्यंतंयद्दननविधानंतस्मिन्प्रवृत्तेस-
तिभूरिच्युतरुधिरसरिद्वारिपुरेअभिषेकः सर्वहननव्रतपूर्तिस्नानंअकारिकृतंयूनांकावार्त्तंतिभावः किंविशिष्टेवारिपुरेनृपाणांयावद्दीवसा
मांसंचमस्तिष्कंमेदूइतिभाषायोतेषांप्राग्भारः संमर्द्दोयस्मिन्शीर्षण्यमांसंमस्तिष्कमितिविश्वः प्राग्भारव्रजसंमर्द्दइत्यपि किंविशिष्टः कुठारः
राजन्यानांउन्नतांसाएवकूटाः गिरयः तेषांक्रथनेदारणेपट्वीरदंतीघोराधारायस्यसः क्रथनोज्जासनीत्यपीत्यमरः ३३ भोमुने मन्मथोन्माथि

गद्यम् जामदग्न्यः क्रोधं नाटयित्वाऽहंकेनेदं कुपितकालदंतपत्रांतरालमिच्छताधनुर्भयं रामः साशंकम् पार्वत्यानिज
भर्तुरायुधमितिस्नानंयदभ्यर्चितंनिर्मोकैर्नचवास्फेनवलितंयत्सादरंनंदिना भव्ययन्त्रिपुरेधनंधनुरिदंतन्मन्मथोन्मा
थिनः सत्येवंमथिरामनामनिभुविद्वेधाकृतं दृश्यते ३४ जामदग्न्यः स्फीतफूलकारप्रफुल्लनासापुटकोटरोद्गीर्णप्रभूतगर्वा
नलोच्छलितकालकूटधूमस्तोमाच्छादितदिङ्मंडलः ३५ नः रुद्रस्यतद्भुः मय्येवमासुपश्लिष्यमामासाद्यद्विधाकृतंमध्यतोभमं

दृश्यते औपश्लेषिकोयमाधारः भ्रुवि एवंसतिभूमौएवंधनुर्भयंकृत्वासतिवर्तमानेअन्यत्सगमम् समौनिर्मोकंकंचुकोस्नानंशत्रूणांहर्षस्यकारी
त्रिपुरेधनंदाद्यंयस्यतत् ३४ व्रातः स्तोमः समूहोस्त्री अन्यत्सगमम् स्फीतेनफूलकारेणप्रफुल्लान्नासापुटान्नासाविवराभ्यांउद्गीर्णोबहिर्भू-
तः प्रभूतोमहान्गर्वोअहंकारोयस्यतादृशरीषानल एवकालकूटंविषंतस्यधूमस्तोमेनाच्छादितमावृतं दिशांमंडलं समूहोयेनटीकांतरात् ३५

लास्तंभौतयोर्विभ्राजमानायाज्याघातश्रेणी प्रत्यंचिकास्फोटनपंक्तिः तस्याः संज्ञया सूचनेनांतरितास्वस्मिन्विज्ञापिता पृथ्वीचक्रस्य विजयस्य प्रश-
स्तिर्येनसः नामसूचनयोः संज्ञेतिविश्वः वक्षःपीठे पृषत्कानूबाणान् संक्षुण्वानः तीक्ष्णीकुर्वाणः घनानियानि अस्त्राणि तेषां व्रणैः यः किणः
सासृग्विवर्तः तेन कठिने मांसासृग्भरणं किणः इति धरणिः क्षत्रिया एव वनगजास्तद्धननाथेयासृगघातस्यां कौतुकमस्यास्तीति ३१ एवं भूत
नंदहृत्वालक्ष्मणः रामं स्मारयति हेराम अयं सोस्ति स कः यः भैरवसंगरे अतिभयंकरे रणे उद्धतं अनम्रं यथा स्यात्तथा कुठारेण परशना अ

सोयं सप्तसमुद्रमुद्रितमहीयस्यार्जुनस्योद्धतं छित्वा भैरवसंगरेति जरठं कंठं कुठारेण यः रेवातीरनिरोधहेतुगहनं बाहुन सह
हस्वजवात्कांडं कांडमखंडयत् पितृवधामर्षेण वर्षीयसा ३२ येन त्रिःसप्तकृत्यो नृपबहलवसा मांसमस्तिष्कपंकप्राग्भारेकारिभा
रिच्युतरुधिरसरिद्वारिपूरेभिषेकः यस्य स्त्रीबालवृद्धावधिनिधनविधौ निर्दयो विश्रुतो सौराजन्योच्चासकूटक्रथनपटुरदत्त
घोरधारः कुठारः ३३

र्जनस्य राज्ञः कंठं छित्वा पूर्वमूलादुत्कृत्य पश्चात् जवात् वेगेन बाहुसहस्वकांडं कांडं अखंडयत् नन्वर्जनो-
त्पबल इति चेत्तत्राह सप्तभिः समुद्रैः मुद्रिता वेष्टिता वसुमती मही तस्याः पालकस्य किं विशिष्टं कंठं अतिजरठं अतिकठोरं समौ जरठकर्कशाविति विश्वः की
दृक् बाहुसहस्वरेवानर्मदातत्तीरनिरोधाय हेतुभूतं गहनं स्त्रीभिः क्रीडन् येन भजसहस्रेण सरित्प्रवाहमेवारुणतूतद्भुजसहस्वकेन हेतुना अखंडयत् वर्षी
यसा वृद्धिगतेन पितृवधजन्यक्रोधेनेत्यर्थः ३२ रामं स्मारयित्वा पुनस्तत् परशं स्मारयति येनेति यस्य परशुरामस्यासौ कुठारो विश्रुतः सर्वतो वि

मुनिराजगामेतिपूर्वेणसंबंधः पृष्ठतस्तूणीद्वयंनिषंगयुग्मंधत्तेएतेनसर्वद्वितीयांतंयोन्यंरुरुश्चित्तलोमृगः मंजिष्ठयारक्तंमांजिष्ठकंवासः उक्तंच
ब्रह्मव्रतधरोवासोवसानोरक्तमुत्तममितिपाराशरः किंविशिष्टोमुनिः दंडः अर्शआदिभ्योऽच प्रशस्तोदंडोस्यास्तीतिदंडः ब्रह्मव्रतेपिद्वयदस
नेपि पुनःकिंविशिष्टः नकश्चित्परः श्रेष्ठोयस्मात्सः अपरःपुनः पैप्पलः पिप्पलोब्रह्मसूत्रमस्यास्तीतिपैप्पलः स्वार्थेनद्वितः अर्शआदिभ्यो

चूडाचुंबितकंकपत्रमभितस्तूणीद्वयंपृष्ठतोभस्मस्निग्धपवित्रलांछितपुरोधत्तेत्वचंरौरवीम् मौंज्यामेखलया नियंत्रित
मधोवासश्चमांजिष्ठकपाणौकार्मुकसाक्षसूत्रवलयेदंडोपरःपैप्पलः २९ पिप्पलमंसमुपवीतलक्षणंमातृकंचधत्तुरुजितंद
धत्तु यःससोमइवधर्मदीधितिःसद्विजिह्वइवचंदनद्रुमः ३० आजन्मब्रह्मचारीपृथुलभजशिलास्तंभविभ्राजमान
ज्याघातश्रेणिसंज्ञांतरितवस्कमतीचक्रजैत्रप्रशस्तिः वक्षःपीठेघनास्त्रघणकिणकरिनेसंक्षुवानः पृषत्कान्प्राप्तोराज
न्यगोष्ठीवनगजमृगयाकौतुकीजामदग्न्यः ३१

ऽचूयज्ञोपवीतवान्इति अश्वत्थेब्रह्मसूत्रेचपिप्पलोस्त्रीगुणेष्वपिइतिधरणिः
उपरंपैप्पलमितिपाठे अश्वत्थस्यदंडंधत्तेविभृयात्पैप्पलंदंडंब्रह्मव्रतधरः सदेत्युक्तत्वात् अपरःपैप्पलंदंडंधत्तेइतिवाअर्थः समुच्चयोयमलंका
पदार्थानामनेकेषांयत्रैकस्मिन्निबंधनम् एकयाक्रिययाविज्ञैः सप्रोक्तोतिसमुच्चयः वैरिणोरपिवीरशांतरसयोरत्रयुक्त्यायोजनंअदोषाय
युक्त्याकृतोपिसंयोगस्तयोर्बाटंनदुष्यतीत्युक्तत्वात् २९ ३० आजन्मेति एवंभूतोजामदग्न्यः संप्राप्तइत्यन्वयः पृथुलोमांसलोभजजावेवशि

अंक

१

उच्चैराकाशमेलनं ऐक्यतां ननु भूमीतथासति भूलयः स्यात् एतत्पद्येनाद्भुतरसोदर्शितः उत्तममदीयरसोद्धो यामोचितेर्विभावैः पुष्टिं यातारतिर्हि वि-
 रसयजा रसोद्भुतास्यः सः स्यात् पूर्णोपि स्याद्विभावोत्र २६ तमेवाद्भुतरसंविशिनष्टि रुंधन्निति आर्यो रामस्तस्य भुजबलेन दलद्रज्यमानो यः कोदं-
 डः धनुस्तस्य कोलाहलः शब्दाडंबरः अग्रं उन्मीलति प्रकटीभवति किं कुर्वन् विधेः ब्रह्मणः अष्टश्रुतीः कर्णान्निरुंधन् व्याचृण्वन् अष्टौ दिशः सु-
 रवरयन् प्रतिध्वनिना वाचालिताः कुर्वन्महेश्वरस्याष्टमूर्तीः क्रोडयन् व्याकुलयन् तथाचागमे भूर्जलंबहिराकाशं वायुर्यज्वाशशीरविः इत्य-

रुंधन्नष्टविधेः श्रुतिर्मुखरयन् अष्टौ दिशः क्रोडयन् मूर्तीरष्टमहेश्वरस्य दलयन् अष्टौ कुलक्षमाभृतः तान्यक्षणावधिराणि प-
 न्नागकुलान्यष्टौ च संपादयन् उन्मीलत्ययमार्थदोर्बलदलत्कोदंडकोलाहलः २७ गद्यम् जामदग्न्यः ब्रुवत्यद्वैतवधनुः कोला-
 हलामर्षमूर्च्छितः प्रलयमारुतोद्भूतकल्यांतानलवत्प्रदीप्तरोषानलः यद्वभंजजनकात्मजाकृतेराघवः पशुपतेर्महद्द-
 नुः तद्धनुर्गुणारवेणरोषितस्त्वाजगामजमदग्निजोमुनिः २८

ष्टौमूर्तयः शंभोर्मंगलं जनयंतु नः इत्यष्टौ कुल-
 क्षमाभृतः कुलगिरीन् विस्फोटयन् तानाहागमः विजयः कुमुदोनीलो निषधो हिमवानथ जयंतः कालनिषधो वाही कोष्ठौ दिग्द्रयः एते पूजन-
 विधाने पन्नगकुलान्यपि तत्रैव नागसर्पो रगारवुभुग्दंशूकविजह्यगौमायिकामृतपालेयशेषारव्याश्वाष्टजातयः सर्पेति प्रौढितः सर्वेषु पंकजं य-
 थास्थलजेष्वापिकमलमिति भिंदन् भूतलमिति पद्ममत्र केचित् पठन्ति तत्प्रक्षिप्तमस्ति रुंधन्नित्यनेनैकार्थत्वात् २७ २८ ५

७

धनुषो महत्त्ववर्णनेन रामे महत्त्वमवतारयति शंभाविति शंभोरुद्रे यदुणवल्लरीं प्रत्यंचिकामाकृष्य कर्णांतिकमुपनयति सति तदा त्रिपुरावरोधसु दृशां कर्णो
 त्पलग्रंथयः ऋश्यंति यदा च इमां गुणवल्लरीं उन्मुच्य परित्यज्य स्वं आत्मीयं प्रकोष्ठकं आस्फलयति तदा तासामेव त्रिपुरसु दृशां वलयानि कंकणानि
 भिद्यंते तदीदृग्धनुर्दाशरथिना भग्नमिति महत्त्वम् २४ नन्वत्र तदुत्थापनमेव पणः किमर्थं तद्रामेण भग्नमिति चेत्तत्राह तत्र ऐशंधनुः रामहस्ततीर्थे देहं
 मुमोच त्यक्तवत् किमर्थं निजपुरश्चरणाद्यपापप्रणाशार्थं कथं पापसंभावना ब्रह्माचमाता च ब्रह्मातरो तयोर्वधः तेन पातकिनो यो मन्मथारि क्षत्रां

शंभो यदुणवल्लरीमुपनयत्याकृष्य कर्णांतिकं ऋश्यंति त्रिपुरावरोधसु दृशां कर्णोत्पलग्रंथयः स्वं चास्फलयति प्रकोष्ठकमि
 मा मुन्मुच्य तासामहो भिद्यंते वलयानि दाशरथिना तद्भग्नमैशंधनुः २४ तद्ब्रह्मातृवधपातकिमन्मथारि क्षत्रांतकारि कर-
 संगमपापभीत्या ऐशंधनुर्निजपुरश्चरणाद्यनूनं देहं मुमोच रघुनंदनपाणितीर्थे २५ ब्रुव्यद्भो मधनुः कठोरनिनदस्तत्रा
 करो द्विस्मयं त्रस्यद्वाजिरवेरमार्गगमनं शंभोः शिरः कपनम् दिग्दंतिस्खलनं कुलाद्रिचलनं सप्तार्णवान्मेलनं वैदेही
 मदनं मदांधदमनं त्रैलोक्यसंमोहनम् २६ तकारिणो तयोः करसंगमाद्यत्संसर्गपापंतद्भित्याप्यन्योपि पापः तीर्थे देहं त्यक्त्वा शब्दो भ

वतीति प्रसिद्धम् २५ तत्र तस्मिन् नवसरे ब्रुव्यद्भुज्यमानं भीमोरुद्रः तद्भुस्तस्य कठोरः पुरुषो निनादः स विस्मयं आश्चर्यमकरोत् तदेव द्योतयति
 त्रस्यंतो वाजिनो यस्यासौ त्रस्यद्वाजी स चासौर विश्वतस्य शब्दश्रवणमात्रेण त्रस्ता श्वस्य रवेरमार्गगमनं अकरोदिति सर्वत्रानुबध्यते सप्तार्णवानां

भूम्भ्येव किं विशिष्टा त्रिभुवनजयलक्ष्मीः यत्प्राप्तौ त्रिभुवनं जितं भवतीति भावः धनुरारोपणेन तद्वासिजनावनात् १८ इत्युक्ते श्रीरामः सर्वं
 नोवलोक्य तदुत्थानं नाटयति अत्र रामे चित्ररसः प्रतिपाद्यते धनुःस्थानेतिर्यङ्मुखमुपविष्टायाः जानक्याः कपोले स्मरस्मेरं सकामस्मितं यथा स्यात्त
 तामिदं गच्छ कमलं निजमुखारविन्दं प्रतिबिम्बं पश्यन् एतेन मधुररसो दर्शितः किं विशिष्टे कपोले करिकलमः करिशावकस्तस्य दंतयोर्द्युतिं किंचित्
 ततो ज्वलतां मुष्णातीति एतेन सीताया अपि चरमकेशोरत्नमुक्तम् स्वयं वरागतरक्षः सेनाकोलाहलं च शृण्वन् वयं बलान्हरिष्यामः इत्येवं रूपं

श्रीरामः कपोले जानक्याः करिकलमदंतद्युतिमुषिस्मरस्मेरंगंडोडुमरपुलकं वक्त्रकमलम् मुहुः पश्यन् शृण्वन् रजनिचर
 सेनाकलकलं जटाजूटग्रंथिरचयति रघूणां परिहृदः १९ गृहीतहरकोदंडे रामे परिणयोन्मुखे पस्पंदनयनं वामं जानकी
 जामदग्न्ययोः २०

एतेन भयानको दर्शितः जटाजूटसमूहग्रंथिरचयति अनेन वीररसो दर्शितः व्रतिनस्तु सटाजटेत्यमरः गंडोडुमरपुलकंगंड-
 व्यापकं एतेनोद्भास्वरारस्यः स्निग्धसात्विको दर्शितः रसत्रयेऽपि ऊडुमरः प्रचंडः परिहृदोधिपः उक्तं मदीयरसोदधौ शबलत्वं हिरसानां सर्वेषामेव जायते
 यत्र दशमः सोऽत्र निरुक्तश्चित्ररसः सर्वरससारः १९ धनुरुद्धरणडंबरे सीता जामदग्न्ययोः शक्रभाशक्रभंघोतयति गृहीतेति पस्पंद अस्फुरत् तदुक्तं वसं
 तराजे चक्षुर्वामं मृगदृशोजयकारिभृशं त्वरा तदेव पुरुषस्यारात् स्फुरितं भयशंसनमिति २० ७३ ७३

इदं द्वितीयं पृथ्वीं भूजंगमं चेति तत्रितये तस्मिन् त्रितये भूभूजंगमकूर्मरूपे दधीषां धनुर्मिच्छां कुरुतेति २१ अत्र भूतार्थे यातीत्यादिवर्तमाननिर्देशः कवेस्तात्कालिकानुभवेन फटायांतु फणाद्वयोरित्यमरः बृंहितं करिगर्जितमित्यमरः पुरजितस्त्रिपुरजेतुः रुद्रस्य २२ अथ धनुर्भंगेनानारसानुभवाच्चित्रसंदर्शयितुं पद्यमवतारयति उत्क्षिप्तमिति कौशिकेवत्सलरसोजातः अत्र हर्षः संचारी हर्षोत्पुलका इति ज्ञानम् भूपेषु भयानक

अंक
१

लक्ष्मणः रामे सज्जं धनुः कुर्वतिसति पृथ्व्यादीनि भुवनान्यधोयास्यंतीत्याशंक्याह पृथ्विस्थिरा भवभूजंगमधारयैनात्वं कूर्मराजतदिदं द्वितयं दधीषाः दिक्कुजराः कुरुत तत्रितये दधीषां रामः करोति हूरका मुकमाततज्ज्यम् २१ लक्ष्मणः रामं पृथ्वीयातिविनम्रतां फणिपतेन मेषफणामंडलं बिभ्रत्कभ्यतिकूर्मराजसहितादिक्कुजराः कातराः आतन्वंति च बृंहितं दिशि भटैः सार्धं धराधारिणो वेपंते रघुपुंगवे पुरजितः सज्जं धनुः कुर्वति २२ उत्क्षिप्तं सह कौशिकस्य पुलकैः सान्दं मुखेनामितं भूपानां जनकस्य संशयधिया साकं समास्फालितम् वैदेही मनसा समंच सह सा कृष्टंततो भार्गवप्रौढाहं कति दुर्मदेन सहितं तद्भूममैशं धनुः २३ रसः अत्र देव्यं संचारी देव्या देवमुखनमनं अत्र भीषणात्रिविधा तत्र प्रभावेनैव रामे भीषणत्वं जनकरुणारसोजातः अत्र ग्लानिः संचारी साचांधेर्जाता आध्यनुभावः संशय इति ज्ञानं वैदेह्यां मधुररसोजातः मनआकर्षणमेवात्रानुभावः रामे वीररसः अत्र स्पन्दो दीपनं परशुरामागतेति ज्ञानं अत्र सर्वरसानामुद्दीपनविभावो राम एव २३

स्यते हरेण नैपुण्येन सार्द्धं कैलासं नेतृगुणं उद्यतवतः उच्चैर्हृदिधारयतः ईदृशेतानेदृगिति ज्ञानवतः हरेर्नैपुण्यरुद्रयोरिति चरकः गुरोर्नैतृगुणे
भावे कैलासे स्त्रीहरेपि चेति शाश्वतः च पुनः बल्लभाया देव्या सार्द्धं देवी द्योतमाना बल्लभा कार्याकार्यपरीक्षा तथा सहेत्यर्थः कार्याकार्यविचारेक्षा
बल्लभा च जयध्वनिरिति विश्वः किंविशिष्टं नेतृगुणम् हेरंबषण्मुखवृषाणाया प्रमथाः विद्यास्ताभिराकीर्णं युक्तं हेरंबोगणेशस्तस्यैवाग्रपूज्यत्वं विद्म
नाशाय विद्याषण्मुखस्यैव शत्रुसंहारविद्यावृषो धर्मस्यैव लोकपालनमिव एताभिर्युक्त एतद्विशेषणत्रयेण सद्गुणशालित्वाति कल्पत्वरंजितलोकत्वा
दयो गुणादर्शिताः हरेण हर बल्लभाया चेति पदद्वयेन विद्याबलत्वमुक्तम् किंतु हरो रुद्रस्तद्वत् यथारुद्रः सर्वजानाति तथा खिलनेतृगुणान्

जनकः शृणुत जनककल्पाः क्षत्रियाः शतृल्कमेते दशवदनभजानां कुंठिता यत्र शक्तिः नमयति धनुर्देशं यस्तदारोपणे
न त्रिभुवनजयलक्ष्मीर्जानकी तस्य दाराः १८

जानतः तव धनुरुद्धरणमात्रेकापरीक्षेति भावः १७ जनकोपि पुरोहितमाक्षिप्य

स्वप्रतिज्ञांतराज्ञः श्रावयति जानकी जन एव जनकः जनानां समूहो जानकं जानकमस्यास्तीति जानकी जनसमृद्धिमान् अन्यथा सीतावर्णनेन
वैरस्यत्वमायाति अतो जानकीपदेन जनक एव एतेनैतस्य निर्भयत्वं सूचितं भो क्षत्रियाः शृणुत किंविशिष्टा जनककल्पा जनको रुद्रः बलेन ततः
किंचिन्मूना इत्यर्थः लोक रुद्रनृपव्याजतातेषु जनकः पुमानिति धरणिः शतृल्कमिति पाठे जनकस्य समशतृल्कं पणं शृणुत तमाह यत्र धनुषि
दशवदनभजानां शक्तिः कुंठिता जाता तद्देशं धनुः कोपिनमयति तदारोपणे नैव मैथिली तस्य तदारोपणकर्तुः दाराः स्यान् दारशब्दो

समासः रजसः प्रकृतेः परंपरोरजः परब्रह्मतद्रूपाणि यद्वा तस्यवृत्तानिशीलानि अप्याचरंतीति शेषः ननु महीयान्कथं याचते इति चेत्तत्राह साधारणो
निरातंकं कन्यामन्योपियाचते किंपुनर्जगतां नेता सन्पौत्रः परमेष्ठिनः १२ १३ १४ धनुराकर्षणे रावणशक्तिं द्योतयति काकूत्तया दशकंधरः माहेश्वरं ध-
नुः ऋषुमाक्रुष्टं योग्योस्ति किंभूतः शंभोः आवासस्थानम् अचलं उल्लेखं उद्धर्तुं भ्रजकोतुकी भ्रजेकोतुकमस्यास्तीति गुरोर्गृहमुद्धर्तुं किंपुनः तद्ध

पुनः रामं प्रति पुरोहितः संमंतादुत्तलैः सुरसहचरीचामरमरुत्तरंगैरुन्मीलद्भुजपरिघसौरभ्यश्रुचिना स्वयंपौलस्त्येन त्रिभु
वनजिताचेतसि धृतामरे रामत्वं माजनकपतिपुत्रीमुपयथाः १३ जनकः माहेश्वरं धनुः कुर्यादधिज्यं चेद्दामिताम् पुरोहितः
गुरोः शंभोर्धनुर्नैवेच्चूर्णितानयति क्षणात् १४ जनको विहस्य शंभोरावासमचलमुत्क्षेप्य भ्रजकोतुकी माहेश्वरं धनुः ऋषु
मर्हते दशकंधरः १५ जनकसरवेदमाह माहेश्वरो दशग्रीवः क्षुद्राश्चान्ये महीभ्रजः पिनाकारोपणं श्रुत्वा हासीते किं भवि-
ष्यति १६ सान्द्धिहरेण हरवल्लभयाचदेव्या हेरंबेण मुखवृषप्रमथावकीर्णम् कैलासमुद्धृतवती दशकंधरस्य कथंचन धनुषि
दुर्मददोः परीक्षा १७

नुरिति भावः १५ दशग्रीवो धनुरारोप्य त्वालंकां नेष्यति अथ वा कश्चिन्मृपः त्वादूरदेशं नेष्यतीति रवेद इत्यर्थं श्रुत्वा सीता पु-
नः खिद्यमाना तदेव पद्यं पुनः पठति कमठपृष्ठकठोरमिति पुनः पठितं पुरोहितः सकोपम् १६ हे दुर्मददुर्वीराग्रह धनुषि दशकंधरस्य दोः परीक्षा भ्रजव-
ल्लभान्तरूपा कानकापितेतव इयं धनुरधिज्यकरणरूपा परीक्षा कानकापीत्यर्थः किं विशिष्टस्य कैलासगिरिं धृतवतः अन्यत्तु सगमम् यद्वा किं विशिष्ट

गात् मामादिश आज्ञापयभृत्यस्यममयत्कौतुकं आश्चर्यकर्तृबलं तत्पश्यपश्येत्यादरे वीप्साकिंबलमिति चेत्तत्राह एतद्धनुः प्रोद्धतुं भूमेः प्रति
 सामितुं नष्टीकर्तुं प्रचलितुं कोणगुणालोकनाय च पलयितुं नेतुं इतो गमयितुं निहतुं भक्षिकर्तुं क्षमोस्मि किंपुनराकर्षणमात्रमिति भावः पिनाको
 गबंधनुरित्यमरः ममैवात्रेदृशी शक्तिः भवंतस्तु ब्रह्मांडोद्धरणसहाइति धोतितम् ११ तयोरेवं च दतोरेतदंतरमासाधरावणपुरोहितो जनकमनु
 दति भोजनकइयं सर्वोत्तमा दुहिता कस्मैचिदयाचते पिबरायदानव्येव असौ प्रसिद्धः कुलाचारः एतेन कौलिन्यमुक्तम् लंकापतिरनेनैश्वर्यमुक्तम्
 िः क्रीडामशकीकृतत्रिभुवन एतेन कल्पत्वमुक्तम् भज्जक्रीडामशकीकृतं निश्चेतनीकृतं त्रिभुवनं येन दंशा-

रावणपुरोहितः दातव्येयमवश्यमेव दुहिता कस्मैचिदेनामसौ दोः क्रीडामशकीकृतत्रिभुवनो लंकापतिर्याचते तत्किं मूढव
 दीक्षसे ननु कथा गोष्ठीषु नः शासते तद्दृष्टानि परोरजांसि मुनयः प्राच्यामरीच्यादयः १२

चेतनयोर्मशा इति विश्वः मशा एव म-

कः एवं भूतो रावणः एनां स्वयमेव याचते तत्तस्मादज्ञातार्थवदीक्षसे विचारयसि ननु वितर्के प्राग्भवाः प्राच्यामरीच्यादयो मुनयः तद्दृष्टानि रावणच-
 निकथा गोष्ठीषु नः अस्मान् शासते कथयन्ति किं भूतानि परोरजांसि शरुद्धानि यद्वा रजोभ्यो भूरेणुभ्यः पराणि अधिकानि परोरजांसि परस्शब्दं निपात
 न्यते भोजराजः इत्यादिविशिष्टगुणोयं याचते तस्मादस्मै दातव्यमिति भावः ननु कथा गोष्ठीषु तस्यासतीति पाठे नु इति वितर्के गोष्ठीषु पुरावृत्तव
 त्पारकृतस्य रावणस्य कथा इयन्मिति रूपाकाचित्साऽसती मिथ्यानसत्यैवेत्यर्थः यद्वा तस्य लंकापतेर्वृत्तं शीलमिव शीलं येषां तानि मध्यमपदलोपी

मः सातासंशयमवधार्यात्मशक्तिं ज्ञापयितुं लक्ष्मणमनुवदति आद्वीपादिति भोलक्ष्मण अमीनृपतयः आद्वीपात्समभ्यागताः द्विर्गता आपो य
 न्नेति द्वीपं सागयान्तर्वर्तीदेशः तमभिव्याप्य परतः लंकादेरपि यद्वा द्वीपो जंबुद्वीपस्तमभिव्याप्य पस्तो द्वीपांतरादपि तत्रापि सर्वे न तु केचन तेषां म-
 केनापि इदं महद्भुतः महतो रुद्रस्य धनुर्यद्वा महच्चैदं धनुश्च नाकृष्टं नन्वाकर्षणं तिष्ठतु नर्दकितं टंकारवन्नरुतम् एतदपि तिष्ठतु न नमिन्नमपि स्या
 गोपिनोत्थापितम् अहो महदाश्चर्यमिदं उर्वीतलं निर्वीरं वीर एव अत्र कोपि नास्ति यद्वा इदं धनुर्निर्वीरं निर्गताः पराजिताः मानभंगात्पलायिता वा

आद्वीपात्परतोप्यमीनृपतयः सर्वे समभ्यागताः कन्यायाः कलधौतकोमलरुचेः कीर्तेश्चलाभः परः नाकृष्टं न च दं कितं न नमितं
 नोत्थापितं स्थानतः केनापीदमहो महद्भुतं निर्वीरं मुर्वीतलम् १० गद्यम् लक्ष्मणः रामहृदयानंदकंदांकुरोद्भवयनि-
 जप्रचंडदोर्दडयोर्महतीं प्रौढिनाटयति देवश्रीरघुनाथ किं बहुतया दासोस्मिते लक्ष्मणो मेवादीनपि भूधरान्नगणयेजी-
 र्णः पिनाकः कियान् तन्मामादिशपश्यपश्य च बलं भृत्यस्य यत्कोतुकं प्रोद्धर्तुं प्रतिनामितुं प्रचलितुं नेतुं निहतुं क्षमः ११

रायस्मात्तदिति वाक्यान्तरेणोदंशब्दस्य पुनस्त्रुक्तिः उर्वीतलमिति सप्तम्यर्थे प्रथमांतपदमार्थे नन्वेतदाकर्षणादौ कोलाभ इति चेत्तत्राह कलधौत-
 यदाहोत्तीर्णहेम्न इव कोमला रुचिर्यस्या एवं भूतायाः कन्यायाः लाभः कलधौतंतसहेमस्यादिति धरणिः कन्येयं कलधौतकोमलरुचिः कीर्तेश्चला
 गोपर इति पाठेप्ययमेवार्थः इयंकन्यासीतातल्लाभः इति सीतायाः पित्राद्यधीनतया कन्यात्वम् १० देवेति पूर्वार्द्धे स्पष्टमेव तत्तस्मात्कार

तनुनाममध्याजनुषाजन्मनाईश्वरत्वप्रतिपादकगुणेश्वररामः ज्यायानतिशयेनज्येष्ठोभूदितियोज्यम् अन्यत्सगमम् ६ संदनाम्नोरक्षसः स्त्री
तात्कासत्यवतीसुताद्विश्वामित्राद्विद्योदयंभाविषित् निमित्तभूतेनानेनमृगरूपेणरावणः सीतांहरिष्यतीति भाविषित्शेषंस्वगमम् ७ ८
तत्ररामंहस्वासीताविचिकित्सति कमठेति इदंधनुः कमठपृष्ठवत् कठोरंरघुनंदनोरामोमधुरमूर्तिः सकुमारांगअहहेतिरवेदे अनेनरामेणइदंधनुः

तेषामीश्वरतागुणेश्वजनुषाज्यायानभूद्राघवोरामः सोप्यथकौशिकेनमुनिनारक्षोभयाद्याचितः राजानंसयशोधनोनर
पतिः प्रादात्सुतंदुःखितस्तस्मैसोपितमन्वगादनुगतः सोमित्रिणोच्चैर्मुदा ६ सुंदस्त्रीदमनप्रमोदमुदितादास्थायविद्योदयंरा-
मः सत्यवतीसुतादथगतस्तस्याश्रमंलीलया क्लृप्तकौशिकनंदनेनचमखेतत्रागतान् राक्षसान्कृत्वाभूमुचदाशुभाविषिदसौमारीच
मुयाकृतिम् ७ पूर्णयज्ञविधौयियासरभवद्रामेणसार्द्धमुनिः सीतासंवरणागतास्विलनृपव्याभन्नवीर्यश्रियम् श्रत्वातद्गु-
रुत्सवंचमिथिलामास्थायतेनाधिकं सत्कारैरुपलंभितः पुनरगाच्चापाश्रितंमंडलम् ८ कमठपृष्ठकठोरमिदंधनुर्मधुरमूर्तिर
सौरघुनंदनः कथमधिज्यमनेनविधीयतामहहतातपणस्तवदारुणः ९

णः कोपिधनुरधिज्यंकरिष्यति तस्मैसीतांदास्यामीत्येवंरूपाप्रतिज्ञायाः अयोग्यः अस्तुत्यइति यद्वा अविसर्गपाठे हेतात-
पणोदारुणः इतिमानसोक्तिः तातपणश्चेन्नाभविष्यत्तस्मात्ततोऽपिस्तोत्रंस्तुतिर्नुतिरित्यमरः ९

प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाभावात्प्रतिपत्तिप्रमाणानीति आदीपादिति भोलक्ष्मण अर्पितेति सनातनाः पशवः प्रविशीर्गता आपोयु
 ज्ञैवतनइतिश्रुतेः जैनाज्ञाभिरता अर्हन्तिस्वभावएवैश्वरोनान्योस्तकेदोजंबुद्वीपस्तमभिव्यापरतिश्रुतेः मीमांसकाः कर्मेति कर्मणाजायतेनश्यति
 भयाभयस्करवानीतिश्रुतेः एतेस्तदुपदेशितैः मार्गैरेवयमुपासने सोऽयंसीवाल्लतदकिंयत् एतेनविद्यावत्वमुक्तं हरिरित्यनेनदुःखहारित्वा
 त्यरप्रेमगुणोदर्शितः त्रैलोक्यवासिजनैस्तत्तदेवताभजनेनतत्फलं प्रतिनाश्यतेयाच्यते इत्यनेनदातृत्वमुक्तम् ३ ४ इदानींकथायोजनाय

तंरामंरावणारिंदशरथतनयंलक्ष्मणाग्र्यंगुणाढ्यं पूज्यं प्राज्यं प्रतापावलयितजलधिसर्वसौभाग्यसिद्धिम् विद्यानंदैक
 कंदंकलिमलपटलध्वंसिनंसौम्यदेवंसर्वात्मानंनमामिभिभक्तवनशरणं प्रत्यहंनिष्कलंकम् ४ आसीदुद्धतभूपतिप्र
 तिभटप्रोन्माथिविक्रान्तिकोभूपः पंक्तिरथोविभावसुकुलप्रख्यातकेतुर्बली उर्वीर्बर्बरभूरिभारहतयेभूरिश्रवाः पुत्र
 तांयस्यारस्वमथोविधायमहितः पूर्णश्चतुर्धाविभक्तः ५

व्याख्याकृदात्मनः श्लोकचतुष्टयमवतारयति आसीदित्यादि पंक्तिरथोदशरथोभूपः राजाआसीत् सकः यस्यभूरिश्रवाः नारायणः स्वंआ-
 त्मानमेवरामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नरूपेणचतुर्धाविधायपुत्रतांआरप्राप किमर्थंउच्यतेबर्बराराक्षसास्तेषांयोभूरिभारस्तन्नाशायंबर्बरोराक्ष-
 रोपेर इतिपोठरणिः किंभूतः पुत्रार्थमिष्टः अन्यत्सगमम् ५ श्रीसीतारामचंद्रायनमः